

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Številka 29/VI

Jesenice, 30. decembra 1976

ANDREJ KOKOT

SMRT BESEDE I

*Jezik je onemel, skrhan
se opoteka po svoji votlini.
Kljub temu
proseče tolče na steno povelja
in čaka grmado novih besed,
da jih
zloži v nožnico svoje ostrine.
Toda zaloga je pošla, le veter
še nosi raztresene zloge
po polju in se ne spušča
v pogovor onemelega jutra.*

SMRT BESEDE II

*Moja beseda je obležala
ob zidu sovraštva.
Nad njo se razlega simfonija
neizrečene ljubezni
in obupa nad tujimi zvoki,
ki so ubili njeno dobroto.*

*Nekdo je zaslutlil
melanholijo smrti
in se sklonil nad molk
ob nesrečnem trenutku.*

*Odšel je z jeklenim obrazom.
V stenah njegovih zenic
je votlo zapelo.
Njegov pogled pa je uprt
v sinje nebo,
kot da ne sliši udarcev vesti.*

LISTI izhajajo kot priloga tednika ŽELEZAR – glasila delovnega kolektiva SOZD SZ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno-umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.

CVETKO ZAGORSKI

V ARENI ŽIVLJENJA

PRISPEVEK K RAZPRAVI NA LETOŠNJEM
ŠTATENBERŠKEM SREČANJU PISATELJEV

K besedi se oglašam s premišljanjem, ki mi ga narekuje čas, v katerem živimo. Cankarjevo ime na tem našem srečanju naj bi bilo namreč izhodišče za izmenjavo mnenj, ki naj bi bila izpovedna, plodna in spodbudna in ki naj kot taka prevetirja naš čas in najdejo odmevnost v javnosti. Do izraza naj bi prišla vsa vprašanja, pogosto tudi kočljiva, kakor so se pokazala letos v zvezi s proslavljanjem Cankarjevega dela. Poglavitno je, da ugotovimo, kaj je pri Cankarju še živega in kako naj to negujemo in posredujemo. V uvodnih referatih tovarišev Potrča, Zdravca in Freliha je bila za tako razpravljanje že postavljena odskočna deska, zadnji od teh treh, potem pa še diskutanta Gajšek ter Miličeva pa so že prešli tudi k aktualiziranju letošnje štatemberške teme – vloga književnika in lepe besede v sedanjem času – in v tem smislu želim prebrati kratko premišljanje, ki sem ga koncipiral tik pred tem srečanjem. Pričakujem pa, da bo veliko več in bistveno prispevala sprotna diskusija, ki bo, tako upam, nakazala poglavitna, najbolj žgoča vprašanja naše današnje slovenske umetniške besede, saj se ob tako široko in tehtno zastavljenem naslovu odpirajo vse možnosti, da lahko vsakdo prispeva svoj delež v mozaik letošnjega posvetovanja.

Preden sem se lotil tega pisanja, sem vprašal prijatelja, udeleženca že nekaterih štatemberških srečanj, za svet, kako naj se kot nov gost vključim v to razpravljanje. Odgovoril mi je: povej, kar te ta trenutek najbolj žuli. In tako pričrnam to moje priložnostno premišljanje ob intervjuju, ki sem ga ujel iz ljubljanskega radia 29. avgusta. Novinar je vprašal starejšo ameriško Slovenko, znano javno delavko, kakšni so njeni vtisi po sedmih letih, odkar je bila zadnjič v Sloveniji. Zavzeto je odgovorila, da se je od takrat ogromno spremenilo, da so kraji komaj še spoznavni pa da imamo zdaj pri nas drugo Ameriko, saj si ljudje kar naprej kupujejo nove avtomobile, hitrejši in lepše; pač pa se z ljudmi ne more več pogovarjati kot nekoč, da so nekako nedostopni. Na vprašanje, če je zaradi tega razočarana, je vpraševalca odločno zavrnila in navdušeno odgovorila v tem smislu, da si je treba z delom prizadevati za čim višji standard.

Odrito povedano, mene sta ta intervju, še bolj pa nekritični, odobravaljoči način, s kakršnim je bil podan, prizadela. Vprašal sem se, ali se nista uredništvu morda izmuznila ali pa je v tem primeru podleglo procesu dehumanizacije in vplivu tuje, zmehanizirane miselnosti. Ni me prizadelo

toljko to, da je bila intervjuvanka enostranska, saj se je verjetno s taksijem prevažala le od Velenja pa do Radencev in morda do Bernardina oziroma Portobetona, bolj me je prizadelo to, da je dajala pred človekom prednost pločevinastemu stroju, da je pripisovala temu stroju večjo vrednost kakor medčloveškim odnosom, s čimer se je po vsem videzu strinjal tudi vpraševalec.

S tem pa bi se približal letošnji štatemberški temi **V areni življenja sem stal – vloga umetnika v preteklem in sedanjem času**. Že z naslovom je povedano, da ne gre za vprašanje, ali naj stoji umetnik v areni življenja ali ne, in s tem je tudi že nakazano, kakšna je bila in naj bi bila tudi danes in vnaprej književnikova vloga: katerikoli pisec, za katerim je ostala v narodni ustvarjalni zavesti sled, se je postavljaj v bran razčlovečevanju in v tem okviru tudi socialnemu in narodnostnemu zatiranju ter je s svojimi etičnimi in estetskimi prizadevanji stal na okupu počlovečenja sveta in odnosov v njem. In to kljub skeptičnim, glodajočim pomislekom, kajti, če pogledamo resnici v oči, moramo priznati, da človeštvo živi in bo bržčas zmeraj živelo v večnem krogu narave, in se iz tega kroga, ki mu lahko brez usmiljenja rečemo živalski, zlepa ne odlepi. Ob takem spoznanju ne more storiti književnik nič drugega kot vsak drug zavesten človek, da namreč z njemu lastnimi sredstvi sprejme to človeško danost, da se v večnem spopadanju in dvojnosti svetlobe in teme, dobrega in zlega postavlja na stran svetlobe, naprednega in dobrega ter vztraja na svojem okupu, dokler le lahko čustvuje in premišlja ter drži med prsti pero, oziroma udarja po tipkah.

Delež književnosti v narodnem in družbenem razvoju preučujejo literarni zgodovinarji in si prizadevajo zajeti vse pomembno, kar je bilo ustvarjenega, oz. nastanjenega. Lahko pa tudi rečemo, da je v tej zgodovini marsikaj arhiviranega, kar bi moralo biti še živo in prisotno v našem vsakdanjem življenju in delovanju. Naj bom stvaren in izrazim rahlo bojazen, da zveni proslavljanje Ivana Cankarja le malo preveč priložnostno in da so imeli več besede njegovi razlagalci kakor Cankar sam. Pa še to naj bo dovoljeno ob tej uri, da posežem še na drugo področje in omenim našo narodno skupnost na Koroškem: ali ni bilo naše zanimanje zanjo nekoliko zanemarjeno, zaradi česar je prišla zaostritev

(Nadaljevanje na 2. strani)

za marsikoga nepričakovano in nanjo nisimo bili, predvsem ekonomsko, dovolj pripravljeni.

Toda vrnimo se k vlogi umetniške besede v sedanjem času. Tega sedanjega časa ne pojmem ozko kot čas, ki ga živimo le ta dan, marveč kot čas, v katerem naj bi živel tako kot današnja tudi naša večrajšnja misel, ki pogojujeta tudi našo jutrišnjo misel in njej ustrezno obstajanje. Ob tem se pogosto sprašujem, kaj je še živega v naši zavesti, kar bi po vsej logiki narodne in človeške sle po obstajanju še moralo živeti. Morda je iz bližnje preteklosti še najbolj živ Srečko Kosovel in zelo prav je, da so v teku priprave v počastitev petdesetletnice njegove smrti. Vprašajmo pa se, koliko so še prisotni med nami drugi pisatelji in pesniki, dramatik in esejisti, katerih dediščina je za našo narodno in človeško oblikovanje brezpogojno nujna. Cela vrsta je teh imen, vsakdo izmed nas se jih lahko mimogrede spomni, vsakdo morda drugih, a vsa ta imena so vizitka našega obstoja, našega obraza in naše prihodnosti. Ali niso samo še v predalčkih spomina profesorjev slovenščine, na primer, angažirani in tenko občuteni verzi Iga Grudna, ki je tako pretresljivo in tudi še v našem času veljavno zapel: »Na Daljnem vzhodu in ob Pacifiku / pogažen gine človek na umiku, / na pólnoč v Teruelu ne pozvanja. / Živi ta svet še ali bolno sanja?« Ali nam ne bi mogel in moral biti Igo Gruden še danes zgled in spodbuda, kako odprto, široko in obenem intimno naj bi tudi mi doživljali svet in se mu odzivali? Če tak pesnik ne živi več v narodni zavesti, je to zanj neprecenljiva škoda, je pa tudi tragika za samega pesnika, hujša od njegove fizične odsotnosti.

Vprašajmo se, koliko so še prisotni Gregorčič s svojo Sočo, Aškerc s Staro pravdo (pa tudi s pesmimi, nastalimi v zvezi s Štatenbergom, čeprav včasih šepavi) in še mnogi drugi, in če posežem v novejši čas, naj omenim Prežihovo bajto, ki se zmeraj propada in bo kdove kdaj spremenjena v spominski dom. Pa se spomnimo, na primer, še Iva Brnčiča, čigar dramo »Med štirimi stenami«, ki sodi v vrh naše angažirane dramatike, sta po vojni med poklicnimi gledališči uprizorila le zamejsko tržaško gledališče in obmejno novogoriško, kar ni le slučajno. Vprašajmo se, koliko je prisoten med jeseniškim delavstvom Tone Cufar, v revirjih France Kozar, da o mariborskem proletarskem pesniku Antonu Tancu-Culkovskem sploh ne govorimo. Pred dvema desetletjema je bil zaman ves trud, da bi natisnili njihova dela, in zaman je bilo prizadevanje, da bi objavljali v časopisih in žepnih izdajah dela domačih pisateljev, tako da še danes velja praksa, da tiskajo večidel prevode, pogosto celo brez osnovnih bibliografskih podatkov o avtorju in prevajalcu. Lahko pa bi zadovoljevali človeško slo po kriminalnih in ljubezenskih zgodbah z visoko kvalitetenimi deli, ki jih je v svetovni literaturi na pretek, na čelu s Tolstojem in Dostojevskim, in jih ne manjka niti pri našem nobelovcu Andriču, pa tudi ne med slovenskimi pisatelji. Če pa preidemo za trenutek spet k naši koroški bolečini, naj ne zamolčim svoje zadnje izkušnje, da sem ponudil potopis s Koroške, ki je izšel v zadnji sobotni prilogi Dela, poprej nekemu popularnemu ljubljanskemu tedniku, ki pa za to temo ni bil nič kaj navdušen, objavil pa je v tisti številki reportažo o tem, kako konkurirajo ljubljanske študentke in gospe poklicnim prostitutkam, da si morajo le-te iskati zaslužek med sezono v Italiji. Medtem pa o Koroški niti besede. Pa sočustvujmo še s Hitlerjevo ljubico Evo Braun, katere življenjepis objavlja v nadaljevanjih drugi popularni ljubljanski tednik, kakor da v svetovni in naši preteklosti ni vrednejših ljudi, o katerih bi bilo vredno pisati.

In če se vrnem k zastavljeni temi, naj priznam, da se zavedam, kako lahko zveni za marsikoga to moje premišljanje nostalgčno, vendar nas zgodovinska izkušnja uči, druge pa nimamo, da vendarle obstaja neko merilo, ki naj ga brez sramu ponovim po Ivu Brnčiču: »Sredi te neusmiljene življenjske predmetnosti, sredi te nagonske, krvave telesnosti živcev, mišic in tople možganske skorje, ki utripa na dnu vseh umetniških manifestacij... je bil in je še dandanašnji ves preprosti in vendar toliko skrivnostni namen umetnosti v tem, da je koristna.« (Ko bi mu jaz lekturiral esej, bi mu svetoval rajši besedo: smiselna.) In naprej: »Koristna zategadelj, ker se ni pojavila sama po sebi ali po ukazu kake nadnaravne volje, temveč je zrastle iz neplatozične, stvarne življenjske potrebe, ker je nastala med ljudmi in izključno za ljudi... iz človeške ogroženosti sredi stvarstva, iz razvojne nujnosti, ki ga je silila, da se je

organiziral duhovno, kakor se je moral organizirati produkcijsko in družbeno.«

Ta smiselnost je bila skrajno prisotna pri Otonu Zupančiču, ko je zapisal znamenite verze: »Vrzi pesem v svet, pesem za današnje rabo: vsi jo bomo povzeli za tabo.« Ta smiselnost je v resnici prisotna v vsem našem delu, čeprav se je, takrat, kadar pesnimo, ne zavedamo, ker bi sicer pesnili slabó, didaktično in propagandno.

In zato kljub vsemu nezadovoljstvu, ki nas včasih navdaja, ki pa je obenem spodbuda za nove dosežke, lahko ugotavljamo, da najde tudi v našem času prava in na pravi način izpovedana beseda odmev, ker je človeško zavzeta in vsebuje socialno afiniteto. Le taka beseda je lahko v resnici sodobna in tudi avantgardna. Z njo tudi danes potrjuje sebe, svoj čas, svoj obstoj in svoj razvoj, zvesta Cankarjevi maksimi: V areni življenja sem stal.

(Napisano v ječi, 1938, prvič natisnjeno v samozaložniški zbirki »Bog umira«, Maribor 1939, zdaj ponatisnjeno ob petdesetem letu Kosovelove smrti.)

CVETKO ZAGORSKI

SREČKU KOSOVELU

*Z okroganega okna je zletel golob,
bel golob.
V sinjino je utonil,
kjer je grob,
v Tomaju grob.
Se jaz bi poletel,
če bil bi golob,
v Tomaj bi poromal
k bratu na grob,
tam bi se sklonil
do črne prsti,
da bi začutil,
kako zemlja drhti,
da bi izjokal
vse naše boli.*

*Nisi pel o opojni ljubezni,
o slavi junakov,
o lesku zlata.*

*S samotnimi bori
si jokal v pustinji
v deželi siromakov
o boli srca.*

*Pa ti ga strlo je
kot ptici v sinjini
v tem svetu »junakov«
in sivih vojska.*

Pavel Lužnik – Iz popotne skicirke – sepija kreda

DRAŽGOŠKA BITKA IN NJENO BISTVO

Ob 35-letnici tega zgodovinskega dogajanja

Tedaj ko je mrak bil povsod, ste vi ga s plameni razgnali!

Tridnevni spopad Cankarjevega bataljona z nekaj tisoč Hitlerjevih napadalcev januarja 1942 v Dražgošah je kmalu postal legendaren in o tem je bilo že veliko izgovorjenega in zapisanega. Toda v legendah so številke običajno pretirane, osebam so pripisane nadčloveške lastnosti, zato tudi v govoricah o dražgoških bojih dostikrat ni bilo mogoče ugotavljati stvarne resnice. A legendi o dražgoški bitki ni treba dodajati nič izmišljenega. Nasprotno: prava resnica o njej njeno legendarnost in zgodovinsko pomembnost samo še povečuje. Ob njeni petintridesetletnici si zdaj ta spopad ogledamo z vojaško-političnega in človeškega stališča ter s pogledom nepoučenega bralca. Zanima nas predvsem tisto, kar dražgoško bitko uvršča ne le med poglavitne boje gorenjskih in slovenskih partizanov, temveč tudi med najpomembnejša dejanja v vsem takratnem jugoslovanskem prostoru.

Cankarjev bataljon je prigazil v Dražgoše iz Poljanske doline in se nastanil tam na Silvestrovo 1941 ter na novega leta dan 1942. Po množični zimski vstaji, ko je bataljon narasel na več ko 400 ljudi, se je po močnih okupatorjevih napadih skrčil na okoli 200 borcev, katerih jedro je bilo okoli 70 borcev iz zaletnih dni. V Dražgoše se je umaknil zaradi neprestanega zasledovanja močnih nemških enot.

Večina prebivalcev Dražgoš tedaj še ni bila povezana z osvobodilnim gibanjem, vendar pa so vedeli za okupatorjevo nasilje nad ljudmi, ki so sodelovali s partizani. Naenkrat pa so bili partizani, ki so zasedli vso vas, tu. To je bilo prvič, da se je tako velika, pravzaprav tedaj največja partizanska enota na Slovenskem, za dalj časa naselila v neki vasi. In zaradi nemških represalij so nekateri domačini partizane prosili, naj bi raje šli drugam, če pa že na vsak način hočejo ostati v vasi, pa naj jim dovolijo, da njihovo prisotnost javijo nemškim oblastem, s čemer bi se zavarovali pred okupatorjevim nasiljem.

Cankarjev bataljon, ki je sicer nekako razumel prošnje domačinov, pa se v teh zimskih dneh in tako ugodnega terena ni hotel umakniti drugam. Po zaustavljeni decembrski vstaji se je povečani Cankarjev bataljon moral neke odpočiti in utrditi, prebivalstvu in borcem pa dokazati, da so tudi »nepremagljivi« Nemci ranljivi. Partizansko poveljstvo je tudi računalo, da bi z močnejšim spopadom zavrli tudi nadaljnje izseljevanje Gorenjcev in priključitev k nemškemu rajhu.

Tako je nemško poveljstvo že dan po prihodu partizanov v Dražgoše zvedelo, kje se je ustavil Cankarjev bataljon. Zvedeli niso le, koliko borcev šteje, ker so partizani navajali domačinom večjo številko.

Nemško poveljstvo je torej vedelo kje so partizani, le ti pa so vedeli, da je tako in da jih bodo Nemci, ki jih je na Gorenjsko prihajalo čedalje več, kmalu napadli. Nemcem je še kako ustrezalo, da jih partizani čakajo na enem kraju. Tu torej ne gre za nobeno klasično izdajstvo, kar je bilo tudi nekaj enkratnega.

Zato so priprave na spopad pospešeno potekale na obeh straneh. Okrepljeno in vse bolj uspešno delovanje gorenjskih partizanov za Nemce tako pomembni pokrajini je sprožilo skrb v samem Berlinu. To predvsem zaradi velikega Cankarjevega bataljona, ki je 12. decembra 1941 v Rovtu nad Škofjo Loko uničil oddelek 181. rezer. policijskega bataljona, ko je padlo 45 Nemcev. Hitler in Himmler sta, da bi okrepila delovanje proti osvobodilnem gibanju in

gorenjskim partizanom, ki so začeli z zimskim uporom, še posebej v decembru 1941 na okupiranem ozemlju zamenjala nekaj vodilnih ljudi. Tako je prišel na Koroško in s tem na Gorenjsko nov bolj izobražen šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer, poleg njega pa še policijski SS general Erwin Rösener in policijski generalajtnant iz Berlina Georg Schreyer. Slednji, ki nas tu zanima še posebej, je bil sredi decembra 1941 imenovan za posebnega »Polizei-Einsatzstab Südost« — »Policijskega akcijskega štaba jugovzhoda«. Ta general je svoj štab namestil na Bledu, da je bil bliže Rösenerju in ostalim.

Policijski in drugi bataljoni so na Gorenjsko prihajali iz Nemčije in Avstrije že od polovice decembra 1941 do začetka januarja 1942. Za napad na Dražgoše je general Schreyer skupno z Rösenerjem kmalu imel na voljo najmanj deset bataljonov, katerih številke so zdaj znane. Ti bataljoni so bili podprti s smučarskimi, oklepnimi, topniškimi in radijskimi oddelki ter z letalom. Vsa ta vojska je štela najmanj 6.000 dobro opremljenih in izurjenih mož.

Cankarjev bataljon, ki je šel le dobrih 200 borcev, je med vojaške priprave štel tudi pripravo domačinov. Zato je prirejal mitinge in hrabil ter za primer spopada poučeval ljudi. »Dražgoška republika«, kakor jo je krstil Stane Žagar, član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in poglavitna osebnost gorenjske vstaje, je v vse večji napetosti pričakovala napad. Bilo je čudno, da Nemci niso napadli takoj, kot je bila njihova navada? A očitno so se po neuspehih v decembru zdaj temeljitejše pripravljali.

Četrtek, 8. januarja 1942

Nemški štab se je že ta večer s spremstvom naselil v gostilni Ratitovec na Češnjici. Partizanske straže in patrolje v Dražgošah so bile ponoči na 9. januar budnejše, kakor običajno. Poveljstvo Cankarjevega bataljona je namreč zavestno pričakovalo napad neprimerno močnejšega napadalca. S tem se je — po vsestranski presoji — izjemoma odločilo za frontalni način obrambe, kar ni bilo v skladu ne s partizansko taktiko ne z razmerjem sil. Vendar se je glede na sestav in moralo borcev, glede na figurativnost zemljišča in vremenskih razmer, odločilo povsem pravilno. Toda — tolkli bi se le en dan, potem pa bi se premaknili!

Petek, 9. januarja 1942

Partizanske straže so nemške kamione opazile še za noči, ko so prisvetili iz smeri Škofje Loke proti Selcam. Našteli so okoli 100 dvojnih luči. To je pomenilo, da samo s temi kamioni prihaja najmanj 2.000 mož! Zdaj je Cankarjev bataljon takoj zasedel vnaprej predvidene položaje. Ti so segali od najvišje ležečih Jelenšč in vzhodu pa prek Peči in dela vasi Pri cerkvi vse do Rastoka na zahodu. Ta fronta je bila dolga dobrih 2,5 km. Po njej je bilo poleg puškarjev, potaknjenih tudi 20 mitraljezcev. Poveljniki Stane Žagar, Jože Gregorčič, Jaka Bernard, Franc Benedičič, Matija Blejč, Rudi Robnik ali Franc Biček so hodili med borci, jih poučevali, razmeščali na položaje, jih hrabрили in jim dodelovali, da brez povelja ni umika! Hrbtenica obrambe so bili mitraljezci, ključ, vozlišče pa vzvišene Jelenšče, kjer je bil razporejen Bičkov vod. Štab, ki je bil na Pečeh, je za rezervo pridržal le 16 borcev z dvema mitraljezoma.

Partizanska patrolja je globoko pod Dražgošami naletela na nemško izvidnico še v temi. Tedaj so padli prvi streli, kar je bilo za obe strani znamenje, da se je spopad začel. V tej napetosti je začelo še sne-

žiti. Nemški bataljoni so še za noči krenili v dražgoške strmine v več smereh, vendar pa se je glavni spopad začel šele okoli devetih, in sicer pri Sv. Jeri na levem krilu obrambe, kamor je prigazila kolona 200 mož. Le desettina borcev Cankarjevega bataljona jo je odbila nazaj, s tem pa je bilo očitno, da je tudi nemško poveljstvo prisodilo Slemen in Jelenščam taktično pomembnost. Prodor obrambe na tem odseku bi omogočil potiskanje partizanske fronte proti zahodu.

Ko je bila ta prva nemška kolona odbita, je bojno razpoloženje partizanov še poraslo, streljanje pa se je vnelo skoraj po vsej dražgoški fronti.

A Nemci so najbolj pritiskali v smer Jelenšč in tudi drugod pokazali, da hočejo Dražgoše zasesti že s prvim naletom. Toda iz tega ni bilo nič! Dobro in iz neposredne bližine merjene partizanske krogle so vsak poskus napadalcev razbile. Tu, v teh strminah so partizani prvič videli nemške vojaške in policijske bežati! Morala borcev in prebivalcev se je kljub resnosti položaja ob tem občutno povečala.

Toda, spet se je zgodilo nekaj novega! Iz Ruda so proti vasi bruhnili nemški topovi na Peči, kjer je bil partizanski štab. Tedaj so Nemci prvič s topovi streljali na slovenske partizane. S tem so priznali, da s pehoto niso uspeli. Sicer so granate povzročile dodatne skrbi, vendar to ni bilo odločilno.

Ko so nehali streljati s topovi, so se proti Dražgošam spet pognali novi valovi napadalcev. Največ proti Jelenščam. A tu je priskočila na pomoč bataljonska rezerva in megla, ki se je dvignila nad strmino. Tu je ta dan tudi padlo največ nemških policistov — smučarjev. Nemški bataljoni so napadli večkrat, a vselej so bili krvavo odbiti. Partizani so jim celo zaplenili nekaj orožja.

Tako je šlo vse do noči. Toliko močnejši in številni nemški bataljoni (en sam je štel okoli 600 mož, ves Cankarjev bataljon pa trikrat manj), ne le, da niso uničili partizanov in zavzeli Dražgoše, temveč so imeli tudi več deset mrtvih, partizani pa še nobenega. Dan je minil, ne da bi Nemci dosegli karkoli. Tudi to je bila novost, kajti na obeh straneh so sodili, da bo vse skupaj trajalo največ en dan.

A po vsestranski presoji so partizani zvečer še ostali v Dražgošah, ki so se za obrambo pokazale še ustreznejše, kot so računali spočetka. Samozavest braniteljev se je povečala in tudi zaskrbljenim domačinom se je dvignila morala. Vso noč so potekale priprave na prihodnji dan.

Sobota in nedelja, 10. in 11. januarja 1942

Ko so Nemci pripeljali nekaj svežih sil in močnejše topove (baterijo 76 mm), so v soboto zjutraj najprej začeli streljati s topovi. Za tem se je v strmino spet pognala pehota. Tega dne so granate padale dlje in z večjim učinkom ter zažgale več poslopij kot prejšnjega dne. Toda — branilci tudi zdaj niso odstopili niti za korak.

Ko se je spet enkrat dvignila megla, so Bičkovi borci odkrili skalo Jelenco, s katere so poslej streljali z mitraljezi. Tako je skala začela postajati Bičkova.

Vsa vas je bila eno samo bojišče in tudi nekaj domačinov je sodelovalo pri obrambi. Večina pa je imela skrbi s seboj, z družinami, z živino, z gorečimi hlevi in hišami ter z imetjem.

Spet se je znočilo, minil je drugi dan zagrizenih spopadov, vendar Nemci tudi

(Nadaljevanje na 4. strani)

PARTIZANSKI HUMOR

PREŠMENTANA ŽLICA

tega dne niso prebili obrambe. Vendar pa popoldne že ni dosti manjkalo. Jurišne oddelke so odbili predvsem mitraljezi.

Partizanski štab je spet ugotovil, da bodo tudi naslednji dan branili dražgoške položaje, hkrati pa se odločil, da se bodo pripravljali tudi na umik. Izvedli so nekaj nočnih manevrov, vendar je že bilo jasno, da bodo okrepljene nemške sile prej ali slej prodrle v vas. Premoč je postajala vse večja in partizanom je začelo primanjkovati tudi streliva.

V nedeljo, 11. januarja, zjutraj so v dražgoško pobočje spet najprej zaorale nemške granate, potem pa je napadla pehota.

Po večkratnih in neodjenljivih poskusih, so napadalcii končno prebili obrambo na Jelenščah, na ključnem položaju. Bičkov vod se je umaknil in na zahodnem predelu fronte se je vnel boj za vsak korak. Tako so partizani Nemce zadržali do noči, ko so se umaknili na visoko zasneženo Jelovico. Tudi nekaj domačinov se je umaknilo z njimi, še več pa so jih Nemci pobili in odpeljali s seboj. Nacisti so potem vso vas požgali in porušili ter se znašli nad golorokimi ljudmi, popivali in ropali. Ta dan so na Jelenščah pobili 20 domačinov — od otrok do starčkov — naslednji dan pa še pri cerkvi 21.

Cankarjev bataljon se je potem na mrzli in zasneženi Jelovici razdelil na več skupin, da bi laže prebil hudo zimo.

Kakšen je bil — ob tragediji domačinov — izid te bitke?

Predvsem je treba vedeti, da se je spopad odigral v času, ko je bila Hitlerjeva oborožena sila na vrhu svoje moči, da je bila to najmočnejša vojska tedaj na svetu, vojska, ki je ogrožala celo Moskvo in Leningrad. Da je bilo to v času, ko ni prav nič kazalo na zlom fašizma, temveč da je tedaj nacizem strahoval vso Evropo in vsak poskus upora zadušil in krvi. Zato je bila večdnevna dražgoška bitka visok plamen upora sredi Hitlerjeve trdnjave!

Kljub 20–30 kratni premoči, so se partizani v Dražgošah cele tri dni — prvič toliko časa na Slovenskem, — uspešno upirali do zob oboroženim napadalcem. S tem je ta bitka postala največji partizanski spopad na Slovenskem dotlej. K temu niso pripomogle le idealne vremenske in terenske razmere, temveč in predvsem zgledno zadržanje junaških poveljnikov, kot so bili Stane Žagar, Jože Gregorčič, Jaka Bernard in nekateri drugi. Le-ti so se med bitko vedno pojavljali tam, kjer je bilo najhujše.

Pri tem so Nemci imeli več deset mrtvih in še več ranjenih (zaradi prikrivanja podatkov ne poznamo natanko teh števil), na partizanski strani pa je bilo kljub desetstičnim izstreljenih nabojev in granat v vseh dneh le devet mrtvih in 11 ranjenih. To je bil dejansko nemški poraz, kajti partizanov niso bili razbili, kaj šele uničili. Dražgoše so bile res uničene, pobitih je bilo 41 domačinov, njihovo trpljenje je bilo nepopisno, vendar je okupator z nasiljem kazal le svojo nemoč nad uporom. Legenda o nepremagljivosti Hitlerjeve oborožene sile je tu utrpela hud udarec. In to v frontalnem boju, ko so hitlerjevci po vseh pravilih vojskovanja imeli vse možnosti za drugačen izid. Tudi to je bilo nekaj novega! Najpomembnejše pa je bilo, da so bili s tem razbiti tudi Hitlerjevi načrti o ponemčevanju Gorenjske, o izseljevanju ljudi in o mirnem priključevanju Gorenjske k nacističnemu rajhu!

Zato je pomen dražgoške bitke prestopil meje ožje domovine. Česa podobnega v tedanjih Hitlerjevi Evropi ne poznamo. Ta spopad je zato vzbujal upanje na končni zlom fašizma, čeprav je bil le ta še zelo oddaljen. In prav v tem je moralna in humanstvena vsebina te bitke, kajti slovensko ljudstvo je bilo brez upora zapisano uničenju. O tem pričajo dejanja in dokumenti.

Pred komisarja Počkaja pride sestradan in utrujen partizan: »Počkaj, daj mi kaj jesti!« Počkaj vedno uslužen, ga pelje v kuhinjo in naroči, naj mu dajo jesti. »No, daj porcijo!« ga opozori kuharica. »Zahajkal sem jo!« se odreže partizan. Kuharica mu da svojo porcijo in jo napolni zvrhoma. Partizan ogleduje »jedilno goro«, a se jediti ne pritakne. Počkaj ga gleda in ga sili, naj je. Partizan še vedno gleda veliko goro pred seboj. »Zakaj pa ne ješ? Kaj nisi lačen?« ga pobara Počkaj. »O, lačen sem že, pa ne morem jesti.« In Počkaj, vedno v skrbeh za vsakega partizana: »Pa menda nisi bolan? Kje te pa boli? Kaj imaš vročino, ali ti je slabo?«

»Nisem ne bolan niti nimam vročine niti mi ni slabo, ampak no, no...« In z veliko težavo je stresel iz sebe:

»Žlice nimam.« Ne, kaj takega pa še ne! Partizan pa brez žlice, ne, tega pa ne. Mehka Počkajeva duša je bila zaprepaščena. Žlica je bila pravzaprav sestavni del partizanske uniforme, če ne bi rekel, sestavni del oborožitve, in evo ga: partizana brez žlice! In kakor se je komisar Počkaj hitro razburil, tako se je hitro pomiril, rekoč: »Tudi žlico dobiš, ampak povedati mi moraš, kako si jo napravil.«

Partizan je dobil žlico in gora se je hitro manjšala. Počkaj se še ni dobro obrnil, ko je gora izginila iz porcije. »Jesen sem tudi«, je dejal partizan in si obrisal usta v precej spremenljive barve svojega rokava. Počkaj mu naroči dva deci. Ko je stal pred partizanom prazen kozarec, mu je dejal Počkaj: »Zdaj pa povej!«

»Ej, dragi komisar, to je bilo šele za večerjo, za žejo pa še ni bilo nič in kaj šele za mene, da bom dobil slino za tako dolgo povest, ki ti jo bom pripovedoval.«

»Daj mu, Micka, polno porcijo, da bo imel dovolj,« je dejal nestrpni Počkaj. Počasi se je manjšala porcija »Vivodince«.

»Veš, težko mi je pripovedovati, ampak, naj bo, ker sem ti obljubil,« je z veliko težavo spravil iz sebe partizan. »Saj veš, dolga je pot od šentjernejske strani preko Gorjancev, žepa pa je tudi velika, da se je hudo premagati, če zagledaš v zidanici črna vrata. Pa sem zavil v zidanico, nekje tam v lokviških vinogradih. No, ne bom rekel, da ni bila v zidanici ravno deklica, s katero sem hotel malo pokramljati. Pa je padla prva majolika in še druga se je napolnila z žlahtno kapljico. In beseda je dala besedo in ker sva bila ravno sama, no, saj veš, kaj pride še zraven besed, če sta dva taka skupaj, kot sem jaz in taka deklica. Pa saj veš, moj dragi komisar, vedno sem slišal, da se partizan na ognjeni črti ne sme ničesar ustrašiti in ona je bila tako ogajena. No, in...«

Nestrpni Počkaj ni mogel več prenašati te jecljajoče izpovedi in ga je nahlulil: »Da, da in no...?«

»No, in prosila me je, če imam kaj za spomin. Če ji moram dati kak mal spominček. Bil sem v veliki zadregi. Saj veš, človek se res veseli, če ima vsaj kak mal spominček na človeka, ki mu je bil dober in mil. In dal sem ji za spomin žlico. No, da, žlico za spomin.«

... ŽLEB AL' LIJAK ...

Na teoretičnem sestanku naj bi diskutirali o prvem poglavju zgodovine VKP (b). Danes o tem in potem naprej na novo poglavje. Prvo nam je že davno prešlo v meso in kri. Zdi se nam, da ga dobro poznamo, ko beremo, se nam vse zdi več kakor znano, ko pa moramo diskutirati, stoje stvari malo drugače, ne gre in ne gre. Vsaj nam, nekaterim.

Pred sestankom se sprašujem. Kako neki se je imenoval tisti, ki je v Rusiji prvi vodil marksistične krožke in proučeval Marksa in tistega njegovega tovariša. Nikakor se ne morem spomniti. Sestanek pa se bo pričel vsak čas. Se dve, tri minute... Listamo po knjigi, a njega nikjer. Kot nalašč! Vrag, če ga ne bi iskal, bi se gotovo po platnicah sprehajal!

Ta trenutek pa se je pričela študijska ura. Sedimo na travi.

»Tovariši,« pravi komisar, »nekoliko bomo diskutirali o prvem poglavju »zgodovine«. Govorili bomo o tem, kar nam je že znanega, potem pa se bomo seznanili z novim materialom. Kdo bo prvi?«

Tišina. Blagor tistim, ki vedo in znajo vse. Sede brezbrizno, a se vendar nočejo prigrisati.

»Sem k nam gleda,« pravi Djoka. »Gleda, pravim.« No, komisarjev pogled je oddrsel drugam in oddahnili smo se. »Kdo je prvi uvajal marksistične krožke v Rusiji?« vpraša komisar.

»Bes me plentaj, boš videl, da bo sedaj mene,« vzdihne Djoka.

»Kdo ve koga, tebe ali mene, sem gleda... morda bi bilo bolje, da smo sedli bolj naprej.«

»Vrag naj bi vedel, kaj je bolje. Še najbolj bi se prileglo biti sedaj na straži ali v patrolji.«

»Daj ti, Djoko! Saj znaš... spomni se.«

»Naj povem, kdo je te krožke ustanavljal v Rusiji?«

»Da, Djoko, to nam povej?«

»V tem času je bila Rusija cesarstvo. Imeli so carja, ki za delavce ni bil kaj prida. Preganjal jih je, delavci so trpeli in se bili izkoriščani... Potem je prvi pričel voditi te krožke. To je bilo takrat potrebno, da bi se delavci izobrazili in dvignili, da bi se zavledli, da lahko carja vržejo in uvedejo komunizem. In zato so pričeli tedaj ustanavljati krožke.«

»Točno tako je, Djoko. Toda povej mi ime tistega, ki je uvajal te krožke.«

»Prvi, ta prvi, ki se je ukvarjal s temi stvarmi... te krožke in še druge potrebne stvari, je bil... no... imenoval se je Žleb...«

Nekateri so se zasmejali, nasmehnil se je tudi komisar, Djoko pa je zalila močna rdečica.

»Potem pa Lijak... ali nekako tako.«

Četa se smeje.

»Že dobro, Djoko! Kar sedi,« pravi komisar. »Naj pove, kdor ve.«

»Plehanov,« so spregovorili mnogi.

»Ti Djoko, pa žleb, lijak...«

»Saj sem vedel, da je nekaj s tem v zvezi, saj je žleb iz »pleha« in lijak tudi.«

TOPLO ČLOVEŠKO ČUSTVO

OB IZIDU ČUFARJEVEGA IZBRANEGA DELA

NEKAJ SPOMINOV, ANEKDOT, MISLI

V Mariboru se je prikazal dolg, motovilast mlad mož, ozek v glavo, z visokim čelom, od koder se mu je zarila globoko v teme svetla pleša, čeprav je bil star komaj trideset let. V ozkih, cevastih hlačnicah, vitek, tenak, slok je hitel po promenadi Gosposke ulice, postajal pred bifejem zgoraj na oglu in z mehkiimi rjavimi očmi meril v daljavo, kot da bi koga ali kaj iskal. Okoli tenko oblikovanih ustnic mu je trepetal radoživ, pomenljiv, pogosto hudomušen nasmeh.

(Takih »promenad« na žalost pri nas ni več, pač pa jih lahko vidiš in se tudi vključiš vanje npr. v Nikšiću, na Cetinju pa še kje na našem jugu; so nekaj zdravega, kolektivnega, ljudje se vsak dan videvajo, pozdravljajo, pomenkujejo, prijateljsko so razpoloženi, pa čeprav so med njimi stanovske, starostne, nazorske razlike. Tudi tistega bifeja na vrhu Gosposke že davno ni več – tam je zdaj banka, kakor pač rastejo pri nas banke kot gobe po dežju, kar je vsaj po mojem občutku nesimpatična značilnost našega časa.)

Student? Ne, kar preveč motovilast je bil, ni mu bilo vidati, da bi ga kaj dolgo klesale šolske klopi. Delavec? Mogoče, ampak ne težak, preveč gibčen je bil. Lahko bi bil boljše vrste obrtnik, tak, ki vlaga v svoje delo vsega sebe, svoje zamisli. Prav gotovo pa ni bil slovenski intelektualca, preveč je bil sproščen, svoboden, nezadržan, brez lupine, preprost v gibih, pogledih, smehljaju.

Nekdaj je bil res obrtniški pomočnik, mizar. Še prej pastirček, hlapček, vajenec. Tudi bolnik je bil: TBC. In tudi arestant: komunist. In pisatelj: napisal je že mnogo pesmi, črtic, povesti, nekaj dram. Pisatelj posebnega kova, iz posebne zibke: samouk. Takih je malo, a kolikor jih je, je njihova pot trnova. Ob zibkah jim ne stojijo prave rojenice.

Človek njegovega stanu se je moral po dvanajst in še več ur na dan pehati z najboljšim grobim delom, če je hotel preživljati sebe in družino – in potlačiti v sebi vse druge misli, čustva, slo po lepoti, po višjih ciljih... Kolikor jih je omagalo, popustilo alkoholu, se potepalo po svetu – kot na primer Cankarjev oče...

Čufar pa je kot po čudežu dobil iz Amerike nekaj dolarjev za neko svojo povest, objavljeno tam v slovenskem časopisu. In s tem denarjem je začel živeti življenje svobodnega človeka, delavskega pisatelja, umetnika. Ampak še zmeraj je ostal vse, kar je bil: pastir, delavec, mizar, komunist, arestant...

Pisateljstvo, tako takrat kot danes na moč tvegana reč. Tone je s svojim čudovitim optimizmom, z voljo in pridnostjo vse zmagoval. Koliko tisoč listov je moral popisati, da mu je stekla beseda – instrument, s katerim je hotel izpovedovati svoje misli in čustva, pripovedovati o človeku, o predmestju, o tovarni... Okorni roki je že pisanje samo težko. Tone pa se je name-

nil za pisatelja, kar je dosti bolj kočljiv poklic kot poklic vrhovodca. Namenil se je, da bo velika priča svojih dni, krajev in ljudi.

V pismu, ki ga je pisal svoji zaročenki (pa ga ni dobila, saj so jo ubili v Kosovski Mitrovici 14. 8. 1942, tri dni po Tonetovi smrti), v tem pismu pravi, da je med njegovimi zamisljimi nekaj takih, ki jih ne bo mogel nihče uresničiti, če jih ne bo on sam. Prav zato bi se najbolj hotel živeti.

Tone, jaz ti povsem verjamam. Mnogi so zviška, s svojih elitističnih foteljev gle-

dali nate in gledajo tako še danes, ampak jaz ti tudi danes verjamam. S tvojo smrtjo, kakor s Kajuhovo, Klusovo in mnogih drugih, so nastale vrzeli, zgubili so se dragoceni drobcji naše besede, naše misli. S tabo smo zgubili enega redkih pisateljev, ki so se lotili snovi iz delavskega revirja, realistično in s človeško toplino, pa brez posiljene tendenci. Skozi včasih okoren izraz utripa še danes v tvojih junakih toplo človeško srce, po svojih notranjih zakonih in težnjah, ki jih navkljub vsem oviram uveljavljajo.

»GOSPOD ČUFAR NALOG IMAM...«

Jesenice so mu postale pretesne. Jesenice: delavski revir, kjer ga je vsakdo poznal, kjer se je toliko angažiral, prosvetno in politično: predaval, režiral, organiziral... Posebno žandarji so ga predobro poznali. On pa se je želel učiti, ne le učiti druge, in pisati. Zato je šel v Ljubljano. Ampak Ljubljana mu je bila pregosposka, preveč frakarska, filistrska. Odločil se je za Maribor. Stajerci so bolj sproščeni, naravnost, mesto proletarsko, brez ponarejenosti, domišljavosti, brez tiste kulture, ki bi živela rada sama zase, ubežala življenju.

Tak se je torej prikazal na mariborski promenadi, na »oksenšantu«, v središču družabnega življenja meščanov, srednješolcev, vajencev in pomočnikov, delavk in služkinj. Mesto ga je sprejelo za svojega in tudi on je sprejel mesto.

Lahko bi si našel sobo v mestu – takrat so oddajali ljudje sobe za mal denar – ampak raje se je naselil v predmestju, na Pobrežju. Tam se je počutil med svojimi, lahko je dihal in pisal. V Mejni ulici so si postavili hišice delavci, nameščenci, delovni in skromni ljudje. Še kadar je šel v gledališče, je hotel ostati med najskromnejšimi: hodil je stat na galerijo. Takrat tega nisem razumel. Z galerije vendar komaj kaj vidiš, od zgoraj navzdol, še slabše pa slišiš na tako razdaljo. Pa tisto prerivanje in slab zrak, ki se segret dviga iz parterja in lož proti stropu...

Čufar se za to ni menil. Nasmejan je hodil svojo pot, jemal, kar mu je bilo potrebno za rast, in ni imel nobenih predsodkov. Kultura? Pha! Literatura? Pha! Akademizem se ga ni dotaknil. Rad pa je imel Gorkega, Zolaja. Pel je po svoje, kakor je najbolje vedel in znal, in kakor je menil, da ga bodo ljudje najlaže razumeli. Če zna kdo bolje, pa naj. Meni je prav tako, kakor znam. To je moja umetnost in naša umetnost, proletarska, ljudska, slovenska. Povedati hočem, kar imam povedati. Tudi zabavati se hočem in zabavati druge. Smejati se. Spremljati svoj razred na njegovi poti – skozi stavke, brezposelnost, pomanjkanje, boj in revolucijo.

Tudi Prežih je tako mislil.

Razlike so v izrazni moči, v tem, kako daleč in globoko sežeš z mislijo.

Čufarja je nosilo na svojih krilih vse to življenje, gibanje predmestja, njegovega razreda, ki je v dolgih kolonah hodil v železarno, v železniške delavnice, v tekstilne tovarne, v obrtne delavnice.

Okoli njega so bili študentje, ki so nosili v Ljubljano duh predmestja in se vračali od tam z literaturo; delavci, ki so peli v pobreški »Svobodi«, igrali Cankarja, tam blizu je stanoval Vilko Čizmek, organizator protidraginjskih in protivojnih demonstracij, živahen fant, poln smeha, gibčen ko kuščar.

Pot domov ga je vodila čez most, po prašni in blatni Pobreški cesti, mimo bolnišnice, mrtvašnice, kaznilnice, in po Mejni ulici, obdani z vrtovi, plotovi in majhnimi hišami. Spominjala ga je Jesenice: tudi tam je bila ozka ulica, vrtovi in hišice. Samo da je bilo tam, na Jesenicah, vse dosti ožje, vrtovi stisnjeni v sotesko, da so komaj dihal in zeleneli, in tudi hišice so komaj dihalale in ljudje v njih. Na ozek prostor med Savo in tovarniške zidove je sedlo toliko hišic, da so kar lezle druga na drugo. In vse, hišice in vrtovi in ceste, je bilo sivo in črno od saja in dima. Tu, na Pobrežju, pa je bilo dosti prostora za vse, vrtovi in ljudje so dihal in polnili pljuči. Iz daljave se je zelenilo Pohorje, od tam in od Drave je pihala zdrava sapa.

Tudi hišica ga je spominjala Jesenic: po strmih lesenih stopnicah si se vzel v sobico, kjer sta bila ležišče in miza in na mizi star pisalni stroj z ležečimi črkami. In nekaj knjig pa časopisi.

Na Jesenicah je bilo pehanje za kruh. Polna hiša otrok. TBC stalen gost. Krevčito, trdoživno življenje kopriv ob cesti. Na Pobrežju pa samostojno, sproščeno življenje človeka, ki si služi kruh z igrivim delom za »Toti list«, s podlistkom za »Večernik« in s črticami in novelami za »Obzorja« in »Modro ptico«. Piše o življenju ljudi v kleti, o njihovih skrbih in ljubeznih, o nestalnem življenju ilegalcev, pa kako si are-

(Nadaljevanje na 6. str.)

stantje ubijajo čas in kako jetično dekle ne zmore denarja za zdravila... Kadar gre na Jesenice, si nabere toliko snovi, da lahko polni v »Totem« gorenjsko rubriko. In kadar hočejo jeseniški delavci koga zboosti, delničarje ali upravo ali kakega advokata ali petokolonca, sporočé Tonetu in on zapiše nekaj verzov, se zabava in še zasluži zraven.

Obenem premišlja in si zapisuje (po rokopisu):

»Ako je v meni in mojih prijateljih — na primer Kozar — vstala notranja potreba po literarnem delu in smo sledili sami sebi in vzlic težkim neprilikam kaj napisali, smo storili pač nekaj, kar smo pravzaprav morali... Da se kdo brez prave izobrazbe, v okolju in prilikah, ki človeka le morijo in tlačijo (npr. delati v rudniku, stanovati v brlogu in slabo zaslužiti), vendarle pne v svet umetnosti, je potrebna velika doza močne volje in tiste fabriške energije, ki ni vsakomur dana. Že zgolj navadno življenje stavlja obilo zaprek, zato ima vsaka ustvaritev v omenjenih okoliščinah svojo posebno ceno... O tovarnah, proletariatu, njegovem položaju in nalogah se danes mnogo govori in piše. Največkrat iz mode, včasih pa tudi iskreno. Delavstvo je zlasti po vojni čulo mnogo svojih »rešiteljev«... Lahko je biti »voditelj« in »borec« v času konjunktura, lahko je igrati razne vloge, teže pa živeti proletarsko življenje... V fabriških centrih se pišejo povesti in krvav list življenja kar same od sebe. Tisoče tihih tragedij se prepleta skozi fabriški dim. A prav zato, ker v trpljenju vztraja in ne klone v največjem obupu, je on tudi porok človečanske bodočnosti. V svojem jedru je zdrav, je naraven in poklican, da izvrši svojo misijo v svetu. V obrambi osnovnih pravic, čestokrat golega življenja, ga vodijo etični motivi. Človeško dostojanstvo brani... nove poglede na svet prinaša... Ako je umetnot zrcalo življenja, slika njegovih višin in globin, potem se mora proletarska idejnost poleg proletarskega življenja nujno zrcaliti v njej. Kako se bo, to pa je odvisno od oblikovalcev. Čim intimneje se prisluhne udarcem kovaškega kladiva in kovaškega srca, tem vernejša je podoba kovačnice... Da je umetnost mogoča kot socialno gibalno, dokazuje že sam predvojni ruski realizem, ki je postal prava socialna velesila in v mnogem pospešil tek časa...«

Pri pisanju in premišljanju so ga zmotili žandarji. S počasnimi koraki so prišli, mogočni v svojih suknjenih sivih uniformah z rdečimi našitki, s puškami čez ramo.

»Gospod Čufar, nalog imam...«

Gospod Čufar je bil ves gibčen in hudo mušen.

»Prosim, izvolite! Tam pod posteljo so bombe, za omaro peklenjski stroj.«

Čutil se je varnega. Zanašal se je, da nimajo dokazov. Nič obtežilnega ni imel doma, samo legalno literaturo. Bilo pa je že toliko zakonitosti, da brez dokazov človeka niso odpeljali, vsaj za dolgo ne.

Žandarji so sobo premetali in odšli...

Tako lahkoten je bil Tone. Ni bolesto vrtal po sebi in drugih, z lahkoto je hotel opraviti tudi z najtežjimi rečmi v življenju. Prelahkoten se mi je zdel. Tako veselo je hodil mimo tolikih reči v življenju. Skorajda malomarno, igrivo. S šalo in smehom.

Zakrilil je s svojo dolgo desnico, ko sva se srečala na oglu Gosposke ulice in tedanje Aleksandrove, pred bifejem, in me vprašal pol resno pol hudomušno:

»Pa misliš, da se bo res tudi brez tebe vrtel planet?«

Takrat mi je namreč Vladimir Kralj objavil v »Obzorjih« pesem, v kateri so bili verzi:

*Ce ko razbojnik na križ bom razpet,
majhen, opljuvan in zasramovan,
boj z mojo smrtjo ne bo še končan;
tudi brez mene se vrtel bo planet.*

Pavel Lužnik — Iz Trente — črna kreda

Z nasmeškom človeka, ki je tudi nekoč preboleval petošolske ošpice, čeprav ni bil sam nikoli petošolec (to je omenjal tudi Goran Kovačič v svojem poročilu v »Književniku«, Zagreb, 1933), se je oziral na težave malomeščanskega sinu, deklasiranega fanta, ki se je priključil delavskemu gibanju, ker je v njem videl pravico in bodočnost, ne le narodovo, ampak tudi svojo. V resnici je živel tak ubežni malomeščan uborneje kot pravi proletarec, zakaj nanj je pritiskalo razen gmotne bede še breme moralne dekadence.

Meni je bila tuja Čufarjeva zvestoba gledališki galeriji, prelahkotna se mi je zdela njegova igrivost ob problemih, ki jih

je imel intelektualac-meščan za enkratne in usodne, v katerih sredo se je postavljaj in pogosto tudi pretiraval njih usodnost, ker je tudi njegova cena rasla z njimi.

In tako sva se gledala in se smehljala — bolj on kot jaz — in se otipavala. Narahlo, prijateljsko. Najostreje njegove besede so bile tiste o planetu, ki se bo brez mene še naprej vrtel, izrečene z blagohotnostjo, kakor bi mi hotel reči: »Vse najboljše ti želim: da te ne bi na križ razpeli in da se planet ne bi nehal vrteti brez tebe.« Zraven pa veder, optimističen pogled človeka iz ljudstva, človeka z vero, in razpisen zamah z roko, češ: »Allons enfants de la patrie!« — »Naprej, otroci domovine!«

TONE — »SODELAVEC« GESTAPA

Štajerci — to je bil leta 1941 v Ljubljani poseben pojem. Pred Nemci se je zateklo s Štajerskega v Ljubljano več tisoč Slovencev vseh poklicev, vseh prepričanj, mladih in starih. Pribežale so cele družine, se nastanile pri sorodnikih, pri prijateljih, in prepričani so bili, da ne za dolgo. Vse je šlo nekako mimo Italijanov. Ko da se nas ne tičejo. Ko da tudi pod njimi ne bi bila ogrožena naša življenja. Ljubljana je kot dobra mati sprejela množice beguncev brez premoženja, brez zaslužka.

Vsekakor je res: neposrednejša nevarnost so bili Nemci. S svojim hrupnim hajlanjem, s svojo zastrašujočo, oglašujočo propagando, ki je vse prekricala, so hoteli že vnaprej omrtviti sleherno misel na odpor, zanesiti paniko v zasledeno deželo, razpediti pred seboj, na svojem pohodu vsako ključovalnost, kakor razpodi volčje krdelo ovce, da jih potem vsako posebej požre. Nemci so že vnaprej obetali, kaj nas čaka, medtem ko tega z italijanske strani ni bilo slišati. Nasprotno — Italijani so hoteli igrati vlogo rešenika, zaščitnika, velikega naroda, ki prevzema pokroviteljstvo nad majhnim, ubogim, nemočnim narodom.

Priznati je treba: dobili smo živilske nakaznice, makaronov in riža je bilo kar dovolj. Delili so denarne podpore, zalagali javne kuhinje s hrano, in spominjam se, da je obiskal javno kuhinjo nekoč sam Grazioli in se zanimal, kakšna je hrana: mogočen, visok in širokopleč, v gizdalinski, dišeči uniformi se je posprehodil smehljaje med ubornimi mizami brez prtov. Nismo mu

ploskali, niti konvencionalnega spoštovanja nismo izkazali. On pa je bil vseeno dobrohoten in nekam očetovski — imetnik, ki je prišel obiskat kolonijo zamorčkov in se namenil, da si jih pridobi z makaroni in smehljajem namesto z bičem.

Štajerci smo se povezovali z ljubljanskimi organizacijami Komunistične partije in Osvobodilne fronte ter se združevali tudi v posebne štajerske oddelke. Kmalu so se nekateri, posebej izbrani, odpravili nazaj na Štajersko — brez upanja, da bi se še kdaj vrnili ali čakali tam osvoboditev. Med temi fanti je bil tudi Fluksov Jože. Visok, preprost fant. Nisva delala skupaj, vsaj neposredno ne, ampak že pred vojno je bil tepen na policiji, ker ni hotel priznati, da sem mu jaz dal letake. Prve mesece po vojni se je bil zatekel v Ljubljano in spde- loval že v prvih akcijah. Nekoč je policiji za las ušel, skozi skladišča, kleti, podstrešja in čez strehe. Sploh je bil kot kaka podgana doma po skladiščih in kletih ob Ljubljani, pod Mestnim trgom. Tam je tudi prenočeval, med sodi in zaboji. Bil je med prvimi poslan nazaj v zasedeni, razgnani, prerešetani Maribor, v katerem je še vris- skalo od zmage opijaneno nemčurstvo; v mestu že ni bilo več slišati slovenske besede, gestapo je razrasel svoje lovke po vseh žilah... Jožeta so ujeli in ustrelili.

Njegova mama je pisala moji v Ljubljano:

»Danes je tri tedne, odkar ga ni — odšel je moj Jožko, solze pa vrejo in vrejo za njim...«

Dopisnica je nosila znamko s sliko njegovega morilca Adolfa Hitlerja in dva pečata z nemškim orlom in kljukastim križem: »Oberkommando — geprüft« in »Am Schalter eingeliefert« in še številko 200522 pa poštni pečat: Marburg a. Drau 20401942.

O Jožetovih zadnjih dnevih mi je po vojni pisala njegova mati tole:

»Neki tovariš, ki je bil z njim v zaporu in bil nekaj dni po Jožetovi smrti izpuščen, nam je pravil, kako pogumen je bil do zadnjega. Do zadnjega jih je bodril, in ko je šel iz celice, je naročil, naj vzame njegovo suknjo, kdor bo šel prvi iz celice, pa sam ne bo imel suknje. Suknja je bila lepa, še malo nošena. Torej je še v zadnjem trenutku kazal svojo dobrosrčnost: kdor nima, naj vzame ...

Neka gospa iz Sodne ulice je rekla, ko je videla ustaviti avto pred sodnijo, kako so peli v avtu Hej Slovani in Lepa naša domovina. Čudila se je, kdo so ti fantje, in ugle dala vmes Jožkota, kako navdušeno je bil objel z drugimi — in vsi so peli zadnjikrat naše lepe pesmi, preden so stopili na morišče ...

Naj omenim še Lurkerjeve besede, ki jih je izrekel mojemu možu, ki je šel k njemu, ogorčen, kako se je to moglo zgoditi, ko so mu prej obljubili, da bo šel Jožko v taborišče. Gestapovec Lurker mu je dejal, da to ni bilo mogoče, ker se je boril Jože v gorah z orožjem v roki proti njim.

Aretiran je bil 14. decembra 1941. Tovariš, ki je bil z njim, je povedal, da je bil dvajsetkrat zaslišan in vsakokrat pretepen z bikovko, naj bi že vendar kaj izdal, a on je vse pretrpel, izdajalec ni hotel biti.

Poslala mi je tudi Jožetovo zadnje pismo — listek, na katerem je bilo s čisto pisavo napisano (posebno razločno, jasno je bila izpisana beseda »smrt«, s pokončno črko »t«):

Dragi moji!

30. III. 1942

Danes sem bil obsojen na smrt! Ne žalujte za menoj, bodite hrabri, kakor sem hraber jaz. V duhu vas vse poljubljam, Vas domače, mamo; očeta, Majdo, Jelko, Tone, ta, svojo deklico Ančko, vse prijatelje in tovariše. Ohranite me v dobrem spominu, jaz bom do zadnjega trenutka mislil na Vas.

Mnogo poljubov poslednjih Vam
poslanih od Vašega
Jožeta

Fluks Jože
Mehlingerstrasse 12/I
Maribor

Iz tistega časa se tudi razločno spominjam narodnega heroja Miloša Zidanskega:

Srečal sem ga pred protestantovsko cerkvijo na Gosposvetski cesti. Poznala sva se iz Maribora, nekaj časa sem bil član celice, katere sekretar je bil: miren, jasen, preprost, trden in nenačut v sebi; oster ko sablja, kadar je udaril po napakah in slabostih.

Potresel mi je roko — imel je široko, delavsko dlan — še pred nekaj dnevi, mogoče včeraj je stiskala kopito puške. V Ljubljano je prišel s hribov, kot tudi mnogi drugi, po organizacijskih opravkih. Obraz mu je prešinjal komaj opazen, zadovoljen smehljaj, poteze so izdajale nekaj tako trdnega, jeklenega, da me je presunilo. Nekaj besed sva spregovorila in si spet stisnila roki, potem pa sem postal in gledal za njim: hodil je počasi, tako trdno in čvrsto je polagal stopala predse, ko da bi nosila neko posebno težo, ko da bi bila v težkih škornjih. In zazdelo se mi je, kot v viziji, da nosi pod širokim plaščem — sabljo. No, sablje prav gotovo ni nosil, nedvomno pa samokres. Ampak tak mi je ostal v spo-

minu: kot general v škornjih, s sabljo, ki jo bo zdaj zdaj izdrl, švistnil z njo, posekal sovražnika in odkorakal naprej s svojim čvrstim korakom ...

Se tisto leto je padel.

Stanoval sem v Gradišču kot podnajemnik pri Primožiču, upokojenem sodnem uradniku. Bil je že starček, droben in upognjen, trepetajoč, z majhno sivo brado. Ljubelniv možiček, ki je živel le še za svojo pipo in zbirke znamk. V drugi sobi je živel njegov ločena žena s slaboumno hčerko. Ne eden ne drugi se ni hotel odseliti ali zamenjati. A medtem ko se je mož umikal, je bivša žena rinila za njim, ga ob vsakem srečanju zmerjala in govorila o svojih pravicah — ko da bi živel od tega, da ga žre. Bogve kaj je bilo med njima, mogoče že sama nista več vedela za vzrok razdora — če sta sploh kdaj vedela.

Stanovanje je bilo veliko, vse zastavljeno z omarami in komodami. Iz moje sobe je bil vhod v še eno sobo. Tam je stanoval mlad, svetlolas fant. Hodil je skozi mojo sobo, ne da bi se zmenil zame. Zdel se mi je nervozen, nemiren človek, vse njegovo vedenje, kako je odpiral vrata, kako hodil, izraz njegovega obraza — vse je bilo krčevito, sunkovito. K njemu so pogosto prihajali fantje, sami Stajerci. Nisem se menil zanje, kaj počno v sosednji sobi.

Nekoč je prišel k njemu moj znanec Rihard Bevc. Debelo me je pogledal, ko da ne ve, kam z menoj na tem kraju. Z Rihardom sva se poznala že izpred vojne, iz nižje gimnazije, ko sva bila še včlanjena v krščanskosocialistične »Borce«, on v Celju, jaz v Mariboru, a smo se shajali na skupnih zletih.

Drugi dan me je Rihard poiskal v Ljudski kuhinji in mi šepnil:

»Poznaš tistega fanta, ki stanuje zraven tebe?»

»Ne.«

»Za gestapo dela.«

In povedal mi je čudno zgodbo, ki se je začela zelo vsakdanje: Rihardov prijatelj se je skrivaj vrnil iz Ljubljane v Celje po obleko, mogoče tudi zaradi dekleta. V Celju so ga prijeli, čez nekaj dni pa spet izpustili. In ta prijatelj je pisal Rihardu, naj se tudi on vrne v Celje, češ da je dobro pod Nemci, da bo lahko študiral ali se zaposlil. Pismo pa mu je prinesel moj sosed, ki da redno hodi v Celje, prenaša pošto in nagovarja ljudi, naj se vrnejo, in sploh opravlja za prebegle Celjane »konzularne« posle. Vse to je počel varno, mimo Osvobodilne fronte. Rihard je pustil v Celju starše in se je zveze posluževal. Prišel je celo na sestanek na mejo pri Šentvidu in bil priča, ko so Nemci ugrabili nekega Celjana in ga odvedli s seboj na ono stran meje ... Ko mu je Rihard odgovoril, da se ne namerava vrniti v Celje, mu je moj sosed predlagal, naj se poveže s člani OF in naj pošilja v Celje poročila o delu OF, njihove letake itd., za kar da bo bogato plačan in mu bo zmeraj odprta pot domov.

O tem sem poročal Čufarju, ki je bil moja partijska zveza. Čufar je poročal naprej in dobil sem nalogo: prekinem naj vse stike z organizacijo razen s Čufarjem, ki mi bo dajal navodila. Zadeva je nevarna, resna. Rihard naj se vrne v gestapo!

To je bilo kmalu po tem, ko sem se prvič udeležil sestanka kulturniške celice. Sestanek je bil v nekem meščanskem stanovanju sredi Ljubljane, na Gosposvetski cesti, pri nekem Kmetu. Razen Čufarja nisem poznal nikogar. Ko sva se s Čufarjem čez nekaj dni spet dobila, mi je zaupno in s posebnim poudarkom, polnim spoštljivosti in pomembnosti, rekel:

»Pa veš, kdo je bil tisti plečati nasproti tebe?»

Začuden sem ga pogledal.

»Prežih.«

(Nadaljevanje na 8. strani)

Pavel Lužnik — V Bohinju — sepija kreda

Bilo je nekaj tako izrednega, pomenljivega, da ne rečem imenitnega, da je Tone prežrl celo konspiracijo. S Prežihom je bilo sploh tako: kar dosti, preveč ljudi ga je poznalo, vsi pa smo govorili o njem. Vsako novico o njem smo sprejemali s posebno pozornostjo. Tako je bilo že pred vojno, ko mi je večkrat kdo zaupal: Prežih je v Ljubljani, sestal se je s Kozakom, obiskal Miška...

Med vojno sem videl Prežiha samo še enkrat: stal je na pločniku pred Emono, nasproti pošte, in se na videz malomarno razgledoval po ljudeh. Lahko bi bil trdnejši kmet iz okolice, če bi sodil po zajetni postavi, nezlikani obleki, srjaci brez kravate. Šele po vojni sem bral, da se je izdajal za lesnega prekupca...

Poslej sva se shajala s Čufarjem le na kratke pomenke. Opazoval sem soseda in njegove obiskovalce, z neprijetnim občutkom vsiljivosti med njegovo odsotnostjo brskal po njegovi sobi, Rihardu prinašal Tonetova navodila in Tonetu Rihardova poročila. Toda o zadevi ni odločal Tone, marveč najvišji obveščevalni forum: nekajkrat sem se sestal tudi z ljudmi iz tega foruma. Rihard je odlično igral vlogo ubornega, ubežnega, nepolitičnega človeka, ki se da kupiti; gestapovcem je nosil k Mikliču »Slovenskega poročevalca« in razna poročila, ki smo mu jih pripravili. Nekoč sem šel celo k Mikliču v restavracijo gledat, s kom se sestaja: kar domač je bil v družbi nadutih, samozavestnih, že prešernih gestapovcev. Drugič je šel k Mikliču Čufar...

Nehvaležna Ljubljana je odgovorila fašističnim kulturonoscem z demonstracijami vsake vrste: sabotirala je njihove parade, se ob določenih urah zapirala v domove in s tem izpričevala svoje stališče, vse pogostejše so padali po cestah okupatorjevi agentje in vojaki, ulice so bile vse češče posute z letaki... Okupator je uvidel, da si »zamorčkov« ne bo pridobil z makaroni. Začele so se racije: najprej so potegnili vojaki okoli mesta žico, da bi še mačka komaj mogla skozi, potem pa so jutro za jutrom obkoljevali zdaj ta zdaj drugi konec mesta, postavljali mitraljeze in španske jezdece, pa hodili od hiše do hiše, od stanovanja do stanovanja, iskali orožje, tiskarne, sanitetni material in jemali s seboj vse moške, jih nalagali na kamione in odvažali v vojašnice. Tam je moral sleherni mimo komisije okupatorjevih oficirjev in domačih izdajalcev, ki so maskirani izbirali žrtve: kogar so pokazali, je moral nazaj v kasarno.

Človek bi mislil, da bo legla na mesto mōra; da bo zajel belo mesto pod gradom preplah; da bo Ljubljana klonila. Ampak zaživela je še intenzivneje, ko da so se začeli pretakati po njenih žilah novi sokovi odpora. Tako oživi v jedru zdrav človek, kadar ga napadejo infekti: vse moči se strnejo k enemu cilju, kri zapolje z novo voljo: kljubovati, ne se vdati, zmagati!

Ob urah molka so se ulice praznile, da je prevzemal Italijane strah. Sicer pa so bile polne in živahne. In med temi tisoči Ljubljančanov je bilo na desetine trojk – komunisti in skojevci, člani Osvobodilne fronte in drzni zaščitniki s posebnimi nalogami so odhajali v določene hiše in spet odhajali, se srečevali, izmenjavali navodila in poročila ter opravljali naloge. Vseh teh stotin in tisočev ni bilo mogoče nadzorovati. Policija je zgrabila tu in tam nitko – a kaj, ko so se prepletale ko v klobčiču, ki ga ni mogoče razvozlati. Tisti vsakdanji obhod po mestu proti večeru, v paradnih uniformah, s kapelnikom, ki je nekaj korakov pred godbo visoko v zrak metal svojo kapelniško palico, je bil le še cirkus: Ljubljančani so izginjali z ulic, samo če so od daleč zaslišali fanfare.

In sredi vsega tega vrveža, v tem sodu smodnika, smo živeli vsak svoje tvegano življenje.

Rihardu so zaupali Nemci zmeraj več. Odkrival je mrežo v Ljubljani in Celju.

Zaščita je določila dan, ko naj bo moj sosed v stanovanju likvidiran.

Dva, tri dni življenja je imel še pred seboj. Rihard in jaz pa naj bi prešla v ilegalo.

A ko da bi kaj vedel, je sosed prav takrat izginil. Najbrž je kaj zaslutil...

Ko pogledam zjutraj skozi okno, zagledam španske jezdece čez cesto in vse polno vojakov. Italijani so ponoči vse pripravili za racijo. Že so se razlezli po tem koncu mesta, odpirali vrata, trkali na okna, budili, premetavali, vodili na tovarne avtomobile prve ujetnike, da jih odpeljejo v kasarno.

Odidem iz hiše in upam, da se le nekako izmuznem. Poznal sem hišo, ki je imela izhod na drugi strani dvorišča, v drugo ulico, pravzaprav na drug konec mesta. Mogoče so to prezrli, mogoče racija ne sega tako daleč. A že na dvorišču sem padel vojakom v roke. Nič ne rečem, kar prijazni fantje so bili: prav gotovo niso bili navdušeni za igro, ki jim jo je zaukazal Mussolini. Mogoče bi jih celo pregovoril, naj me izpustijo, če se ne bi takrat približal častnik in jim ukazal, naj me odpeljejo na kamion. V četrto ure je bil avto poln in odpeljali smo se v kasarno. V dveh urah je bilo veliko kasarniško dvorišče polno: po dva in trije smo se pomenkovali, otipavali drug drugega, v kakšnem kotu sta si dva menjavala obleko, kape... Vsakdo je z očmi iskal znanca, sodelavce. Pomenljivi pogledi, kratka sporočila.

Zagledal sem Riharda. Tudi on mene. Samo spogledala sva se.

Potem se je začel mimohod: drug za drugim smo morali mimo kontrole. Rihard je bil že mimo nevarnosti, blizu izhoda, nenadoma pa je skočil za njim vojak in ga potegnil nazaj, k skupini, ki je bila odbrana za taborišče.

Rihard bi se bil lahko izmazal, če bi se skliceval na svoje zveze z Nemci. Pa je molčal. Zamenjal je večje zlo za manjše. Ob kapitulaciji je šel v partizane.

Jaz sem prišel srečno mimo kontrole in se znašel na cesti...

Isto popoldne sem se sešel s Čufarjem. Zmenjena sva bila, da bom vstopil v prvi tramvaj, ki bo po tretji uri odpeljal izpred

pošte proti Mostam. Pri magistratu je vstopil Čufar. Ne da bi se pozdravila, sva se odpeljala do Poljanske ceste, kjer je Čufar izstopil in jaz za njim. Sledil sem mu v stransko ulico, kjer me je počakal in me smehljal, po svoji navadi navihano pozdravil. Tak je bil kot zmeraj: dobre volje, lahak, v njem se je zmeraj nekaj sproščalo, v očeh in okoli ust mu je poplesovala hudomušnost. Samo malo krajše je bilo vse, za noto tišje.

To je bilo najino zadnje srečanje.

S pomladjo 1945 se je tudi v meni zbudila silna želja po Ljubljani: Ljubljana je pomenila zmago, izpolnitev vseh upov.

Saj so bile vso vojno oči uprte v Ljubljano: kot en mož se je dvignila v upor, bila je v žici, kot s trnovim vencem okronana, a vanjo so vseeno prihajali in odhajali iz nje v železničarje, kmete in drugače oblečeni partizani, kurirji, vodje upora. Ljubljana je zrla proti dolenskim hribom, prisluškovala bližajočemu se pokanju pušk, mitraljezov in že topov, mi pa smo strmeli proti Ljubljani – kakor dva nasilno ločena zaljubljenca.

Po letu 1942 sem videl Ljubljano med vojno le še enkrat: ko sem odhajal ob Novem letu 1944 z Dolenjske na Stajersko. Pot nas je vodila ponoči čez Janče, in z vrha sem ugledal daleč spodaj svetel obroč, sestavljen iz mnogih lučk kakor iz koral: obroč okoli Ljubljane.

To podoba sem nosil poslej v sebi kot bolečino in hrepenenje.

Zamišljal sem si, kako se bom vrnil v Ljubljano: skupaj s partizansko vojsko, z brigadami, eden med tisoči, in Ljubljana, osvobodena trnovega venca, se bo kopala v pomladnem soncu in dihal s polnimi pljuči. In po prvem snidenju, po prvih dnevih pijanega veselja bo sledilo tisto... vsaj zame precej nejasno, zanesenjaško, obenem pa tudi zelo programsko. Svoboda. Osvobođen zunanega pritiska se bo osvobodil naš človek tudi notranje. Očeden naplavin preteklosti, ponižnosti in hinavščine, občutka manjvrednosti in nevoščljivosti se bo oprijel ustvarjalnega dela, ki bo vir novih odnosov med ljudmi.

V Ljubljano me je po mnogih ovinkih, čez Bari, Beograd, Prekmurje, Celovec prinesla pot šele junija 1945.

IŠČEM NITI...

Iščem niti, ki so se bile pretrgale.

Poizvedel sem, kaj se je bilo zgodilo s Čufarjem: stanoval je pri čevljarju Andreju Vovku na Mestnem trgu. Pri raciji so odpeljali oba, Vovka izpustili, Čufarja zadržali. Niso vedeli, koga imajo v pesteh, izbor je bil slučajen, po obrazu. Kot mesarjevega sina Karla Štruklja iz Most (ta človek je bil že mrtev) so ga odpeljali v taborišče (Karel Štrukelj, 4116, baracca II S. B. campo p. g. No 89 P. M. 3200). Nekdo ga je izdal in Italijani so ga prepeljali v Ljubljano, da bi ga na meji izročili Nemcem. Čufar se je bil že v taborišču odločil – z velikim optimizmom, kar igrivo – da bo pobegnil (zadnje pismo dekletu), ampak krogla je bila hitrejša od njegovih dolgih nog.

Na domu sem našel mater in sestro.

Mati: drobna sivolasna starka čvrstega pogleda, jasnih oči. Nič je ni strlo, kar je prestala: revščino, skrb in bolezn; padla sta ji oba sinova, oba istega leta (1942).

»Oponese mi kdo: ‚No, zdaj pa imate, kar ste hoteli. Če bi bil Tone še živ, bi tako romal v arest.‘ Jaz pa odgovorim: ‚Mogoče

bi res romal v arest, pa tudi ven bi še prišel.‘

Sestra Albina: krhka, drobna ko dekletce, vse sama bolečina in odpoved. Pajčevina okoli oči in trpkost okoli ust. TBC. Človek brez mladosti. Brez ljubezni. Je kdaj plesala? Se smejala z vrstnicami? Trdoživ, obupen boj za gol obstoj. Taborišče je pridalo svoje.

»Od danes do jutri sem...«

Rumena koža pokriva štrleče ličnice. Bleda ustnice, sama koža, ne morejo prekriti rožnate dlesni. Iz predalov jemlje Tonetovo zapuščino, koščeni prsti ji trepečejo.

»Že tako sem premišljala, komu naj izročim, da se ne bi izgubilo po moji smrti.«

Da, bilo je iskanje niti, ki naj bi povezovala naš včerajšnji dan z današnjim in jutrišnjim. Zato sem hodil obiskovat Čufarjevo mater in sestro. Zato sem pripravil za tisk 1951. leta izbor Čufarjevih mladinskih spisov »Tovarna« in potem izbor proze »Nova gaz« (1958). Tako je potem izšla »Tovarna« z nekoliko drugačnim izborom še na Jesenicah (1970) in bo zdaj izšel obširnejši izbor proze, poezije in dramatike

z obširno spremno besedo prof. Cesarja v dveh knjigah prav tako na Jesenicah v založbi Kluba Tone Čufar.

Seveda ni bilo lahko izbirati. Verjetno sem zajel v izbor kako delo, ki bi lahko izostalo, verjetno kaj izpustil, kar bi bilo lahko sprejeto. Vendar: sprejmemo Čufarja medse, poskušajmo ga razumeti in lažje bomo razumeli tudi sebe.

Ob korekturah sem si delal pripombe, cel kup jih imam. Pa ne bom jih navajal. Vsakdo se lahko sam pretolče do spoznanj, ki mu jih ponuja Čufar v svojih črticah, povestih, pesmih, dramah. To in ono ni več živo, čas je šel čez. Ostalo pa je eno, poglavitno: toplo človeško srce. Čufarjev človek (le redkokdaj propagandno didaktičen) je živ, krvav pod kožo, z vsemi svojimi tegobami in veselji. Zato nas lahko še danes pritegne in prepriča. Tudi dejaven je še lahko v našem življenju – ga kultivira, počlovečuje. To je tista nit, ki se ne sme pretrgati, ker drugače bi se pretrgalo tudi naše socialno in nacionalno življenje. In konček te niti pomeni v našem slovenskem, še posebej jeseniškem življenju tudi Tone Čufar.

Samo na nekaj značilnosti bi še rad opomnil: na to, kako imenitno opisuje Čufar tovarno in delo v njej. Samo odlomek iz povesti »Februarska noč«: »Tovarna je v svojem bistvu veliko bojišče. Delavstvo je črna armada, ki se neprestano bori. Huda je borba z delom samim. Zalagati peči z rudo in loviti taljeno tekočino, streči strojem, obvladati njihovo moč, trpeti ob njih z rokami, z vsem telesom, biti sam stroj in voditi železnega tovariša ob sebi, že samo to zahteva in izčrpa celega človeka. V armadi padajo žrtve dela, armada pa je žilava in se dan za dnem bori...«

Pa kako tenko je občutil Čufar usodo ženske v takratnih časih; kako se je poglabljaj v vprašanja odnosov med dvema človekoma, v problem ljubezni in svobodne odločitve v njem. V povesti »Žena iz predmestja« pravi Minka: »Samostojna, neodvisna hočem postati. Potem bom tudi enakopravna. Potem mi bo mož dober življenjski tovariš ali mi ga pa ni treba.« Zanj bi bila prostitucija, živeti z možem, ki ga ne bi imela rada, zgolj iz pokornosti ali zaradi preživljanja. »Če pa se oklenem pravega človeka, je to pravi zakon, čeprav na zunaj nima staromodne oblike.«

Vsako prozno delo je kot voda življenja, ki se vali mimo nas, včasih je to veletok, drugič reka ali le potok ali samo potoček. Tako je tudi Čufarjevo pisanje. Ne dosega vrha lestvice, je pa prispeval dragocen delež, odkril neki svojstven svet, nadaljeval neko pozitivno tradicijo in naš dolg je, da jo negujemo naprej. Kot naplavine ostajajo po tej reki ali potoku jedrnat misli – aforizmi, ki se jih velja zapomniti: »Zavest, da se človek ne bije za golo osebno korist, ampak za idejo, za tisto, kar spozna za najboljše, ta zavest je neizmerno prijetna...« (Tomaž v povesti »Žena iz predmestja«.) Ali kakor pravi Maks v črtici »Razvozljana skrivnost«: »Vse je treba preboleti, vse premagati.«

(P. s. K temu spominskemu članku dodajam še dve podrobnosti, ki sem se ju spomnil že po oddaji rokopisa; resda ne pomenita nič bistveno novega, vendar pa prispevata k dokumentaciji navedenih spominov: hiša, v kateri sem po naključju stanoval v sosednji sobi z gestapovskim agentom in ki sem jo v tem spominskem zapisu lokaliziral na Gradišče, stoji na oglu Gradišča in Gregorčičeve ulice, vhod pa je iz Gregorčičeve ulice in nosi številko 7. Stanovanje je bilo v drugem nadstropju. Od tedanjih stanovalcev, družine Primožič, ni danes tam nikogar več. Spomin na dogodek sem tudi literarno preoblikoval, in sicer tako, da sem prisodil staremu, upokojenemu sodnemu uradniku Primožiču vlogo

pripadnika OF, ki po nalogu ubije izdajalca – gestapovca, za kar sam žrtvuje svoje življenje. Novela je bila z naslovom »Velika stvar« objavljena v reviji »Obzornik« 1952, št. 1. – Glede gestapovskega agenta pa le kratka, zanimiva informacija: v partizanih, na Rogu, baza 20, sem bil obveščen (moralo je biti jeseni 1944), da se je pojavil ta človek (njegovo ime in priimek sem pozabil) v partizanih; vprašan sem bil, če je istoveten z mojim sosedom iz časa bivanja

v Gregorčičevi ulici. Vsi podatki so se ujeli. Kaj je bilo potem s tem človekom, nisem več zvedel, niti me ni zanimalo. Take stvari mi niso bile, priznam, po duši. Ampak vojna je vojna, revolucija – revolucija. Marsikaj moraš sprejeti kot nujno zlo, dejanje samoobrambe naroda. Odkritje takega tujka v množici partizanov je pa eklatanten primer, kako dosledno je delovala obveščevalna služba OF.)

1. novembra 1976.

VALENTIN POLANŠEK

Postopki obnavljanja so

ko bi zaplatarju
rad navrgel
sanje
in prerokbe
in slutnje.
Pa jih menda ni več,
zaplatarjev
in kaj podobnega.
Starinarju
bi usilil
prevare
in samoprevare,
pa jih niti zastonj
nihče ne mara.
Preprašil bom
vsakdanjo govorico
in se izpopolnjeval
v gestikulaciji.

Poapnjeno dihaljo

otrpneni žrebci,
sivi ko jesensko sonce,
hladno ko svitanje
v ivju davišnje smrti
za ta dan.
Mnogo sonca,
veliko tople svetlobe
in dobrega mleka
namesto
pokvarjenih aperitivov
za sprejme
svobodne ljubavi.
Ne delaj se
kot bi bil oče,
umirajoči oče,
ki zveličavno misli:
Saj otroci za mano
živijo,
neumrljivi dediči.
Takšen je bil konec
za stiskalnico jutra
v prezelem oktobru...

Nesodobno smešenje razjeda

celo moje hroščevo zabubanoost,
ki je kdaj kdaj znam skriti
pod utrjeno glumo za javnost.
Nečimernostna taktika
strmoglavlja prošnjaška tolkala
izpred vhoda
do usmiljenja in odpuščanja.
Vsi moji poprejšnji tovariši
so navpični švisti
narejene nevednosti.
Tujci me bratovsko objemajo,
da se poveljujem v začudenju.
Lahko ostaneš,
Nihče se ne bo obrnil nate,
lahko greš,
nihče te ne bo pogrešal.
Samo zdi se tebi,
da koraki hrestijo
skozi poledeneto kri.

Z vrati smo ga oprhali

in iskre muhe posmeha
so pobilskavale
za njim
in ogolele izgovore
so menjali med sabo
kot nakraden oguljen drobiž.
Mihče ne zna razcefrati
prekipevajočega molka.
V brezimni topli
še v marsikomu
prileze tolovaj
iz osebnosti,
pa se zadereš s sovrstniki
kot grozeča skrita zverina.
Medtem lahko poginejo
onemogli tolovaji
ali siromaki
ob tvoji navzočnosti.
Najmočnejši
bo tudi močne zmetal skozi vrata
in ti pokazal,
da se zadeva nikogar ne tiče.

Zaplotniško smešenje

je tirada včerašnjih oklevanj.
Vseeno jo nehote jemljem
za nastavek sedanosti,
ko brijem izmozgan obraz
z očitki
in kletvami
in solzami.
Zdaj se odvajam
sebe in tebe in ulega,
da bo iz nepričakovane prstenine
zazvonil mešiček
enkratno prebujenost,
da bo jerebica,
šarne gibljivosti,
vzniknila v svit,
da se bo skovir shulil
pod pernico zamaknjenih mrakov,
da se bo razlito srebro
čez mladje in brinje in trnje,
samo da bo odprt dostop
do vsake pesmi
in vsakega besedila
bodisi za genija
bodisi za sleparja.

ŠESTA PESNIŠKA ZBIRKA ANDREJA KOKOTA

Pri založbi Obzorja Maribor je pred kratkim izšla šesta pesniška zbirka člana našega kluba ANDREJA KOKOTA. V spremni besedi je Mitja Mejak napisal:

Andrej Kokot je pesnik z onstran naše državne karavanske meje, koroški pesnik — ker pa je dandanašnja književnost slovenske manjšine v Avstriji po svojih duhovnih sestavinah in oblikovnih kvalitetah nesporen del sodobne slovenske slovstvene tvornosti, je tudi Andrej Kokot brez omejitev polnoveljavni član slovenske ustvarjalne družine.

Troje je značilno za današnje književno sporočilo zamejskih koroških Slovencev:

Najprej — to sporočilo se notranje krepí in postaja duhovno ter formalno vse bolj razvejeno, kljub nacijski stiski in povečanemu pritisku nemške večine na slovenski koroški živelj. Po desetletjih premolka — tako za časa nacističnega geta kot tudi pred njim — se je slovstvena misel na Koroškem po vojni prebudila in se po eni strani navezala na bogato koroško literarno tradicijo, po drugi pa — seveda v skladu s to tradicijo — na tokove osrednje nacionalne slovstvene ustvarjalnosti. Koroška veja slovenske književnosti šteje vse več imen, večinoma so to nova, mlada imena, s koroškega prihaja vse več dobrih tekstov, ki s svojo mislijo in kvaliteto odmevajo v slovenskem prostoru, ti teksti obsegajo domala vse literarne zvrsti, od lirike do dramatike in esejistike, tako da v resnici lahko govorimo o temeljiti preroditvi, zaokrožitvi in organski vključitvi književnosti zamejskih koroških Slovencev v slovensko ustvarjalno celovitost. Koroški ustvarjalci se tako pridružujejo zamejskim primorskim ustvarjalcem, s tem pa dobiva slovenska umetniška tvornost nove razsežnosti in silovitejšo dinamiko.

V drugo — kljub temu, da so koroški pesniki, prozaisti, dramatik in esejisti nedvomno sestavni del slovenske kulturne tvornosti, je njihova nacionalna in duhovna situacija vendarle bistveno drugačna od srečnejših vrstnikov v domovini. Njihove duhovne specifikke ne ustvarja zgolj pogosto brutalen pritisk večine, ki prinaša poleg ustvarjalnih stisk tudi vsakdanjo eksistenčno skrb, ampak tudi neneh občutek nacionalne in s tem seveda tudi duhovne ogroženosti na sprednji straži slovenskega življenja in misli. Tudi v najbolj demokratičnih razmerah, ko ne bi bilo stalne raznarodovalne stiske, bi bil ta občutek brez dvoma navzoč in bi usodno vplival na izpovedno usmerjenost in razsežnost. To je popolnoma naraven občutek in najbrž ni samo naključje, da je slovenska književnost ravno v obmejnih pokrajinah — in to znotraj državnih meja — dobila v zadnjih desetletjih svoje najmočnejše temelje in nemnike. Po eni strani ta potencirani občutek nacionalne odgovornosti, ki je seveda prepleten tudi s socialnimi in moralnimi elementi — sprošča ustvarjalni zagon, saj pomeni umetniško delo v tem primeru mnogo več kot zgolj radost nad ustvarjanjem, samó igro, raziskovanje jezika ali pa celo sploh nič, na kar prisegajo nekateri pri nas; kaj takega si zamejski pisatelj sploh ne more privoščiti, pa naj gre za ustvarjalno resnico ali zgolj pozo. Njegova ustvarjalnost je še vedno tradicionalno povezana s samo nacionalno in individualno duhovno eksistenco; slovenska izpoved mu je potrditel obstoja, samoobramba in obet za prihodnost. Že samo s tem, da ustvarja v slovenski in slovenskem duhu, potrjuje sebe in svoje ljudstvo. Zato je izpovedna prvina tudi v sodobni koroški književnosti izredno močna; v njej — kot rečeno — ni formalistične igre, ampak je tudi v prim-

ko ne gre za izrazito domovinsko izpoved, v središču resnoba, prvinsko občutljiva izpovedna vsebina čustva. Kljub temu, da je današnja književnost zamejskih ustvarjalcev organsko zrasla iz osrednjih ustvarjalnih tokov, je torej vendarle književnost s specifično izpovedno in tudi formalno naravo.

In še tretjič — rečeno je že bilo, da ta specifičnost ne zadeva zgolj posebne domovinske teme, ki je seveda v ustvarjalnosti zamejskih Slovencev neprimerno močnejše zastopana kot v današnji slovenski umetniški tvornosti nasploh. Toda, če natanko pregledamo sodobno koroško književno ustvarjalnost, izrazito domovinske tematike niti ni pretirano veliko; namreč, tematike v tradicionalnem pomenu neposrednega nacionalnega protesta ali spodbude, izpovedi nacionalnega duhovnega patosa. Nasprotno: izredno malo je ličnega patosa, skoraj nič budniškega pesniškega razpoloženja. Čustva in misli koroškega ustvarjalca so globlje in širše; izpoveduje sleherni lični temo, brez zadržkov in omejitev, njegova lična vsebina zajema iz življenjske celovitosti, v njej najdeta prostor tako človekova radost kot stiska. Njegova lirika je lirika človeške intimnosti. Toda ta intimnost je vendarle intimnost koroškega zamejskega človeka z vsemi občutki nacionalne in osebne ogroženosti; v slehernem razpoloženju, pa naj bo še tako intimno rahločutno in zastrto, je navzoče posebno koroško občutje. Na dnu vsega, kar doživlja sodobni koroški pisatelj, je posebna koroška bolečina, posebna slovenska bolečina; zaradi nje njegova izpoved nikakor ni osiromašena, nasprotno, ta bolečina bogati duhovno vsebino, jo spodbuja in celokupni slovenski ustvarjalnosti pridaja posebno čustveno razsežnost. Najbrž ni treba posebej poudariti, da je tako zastavljena ustvarjalnost tudi novina v slovenski domovinski tematiki, saj njeno tradicijo žlahtni s sodobnim občutjem ter mislijo. Če govorimo zgolj o dobrih straneh ter ustvarjalnosti, hkrati tudi ugotavljamo, da je beseda koroškega pisatelja včasih še vedno, zlasti po vnanji bleščavi, malce zastrta, tudi okorno krčevita, da celota ni vselej enakomerno učinkovita. Vendar nekaj nesporno velja: za to besedo ni treba več iskati kakih posebnih vrednostnih kriterijev, presojo jo lahko z merili, kakršna so v navadi pri presoji celotne slovenske sodobne umetniške tvornosti; književnost zamejskih koroških pisateljev nam torej ni pri srcu zgolj zaradi njihovega posebnega nacionalnega polo-

žaja, čeprav seveda tudi ta prvina sega do duše, ampak to književnost cenimo tudi in predvsem zaradi njene resnične umetniške narave, samoraslosti in zrelosti.

Vse to, kar je značilno za sodobno književno tvornost zamejskih koroških pisateljev, velja tudi za pesnika Andreja Kokota; v dobrem in slabem morda celo v večji, bolj izraziti meri zaradi tega, ker Kokot razmeroma veliko piše in svoje pesniško delo pogosto publicira v revijah in ličnih knjigah.

Treba pa je vendarle ob tej splošni ugotovitvi poiskati nekaj odtenkov, ki Kokotovo liriko utemeljujejo kot individualni pesniški organizem:

Andrej Kokot se je rodil novembra 1936 v Zgornji vasi nad Kostanjami; končal je kmetijsko šolo, vendar ga je kulturniška žilica odtegnila temeljnemu poklicu. Od 1960. leta je zaposlen pri Slovenski prosvetni zvezi v Celovcu in je od 1963 njen tajnik — to pa se pravi, pobudnik, organizator in spremljevalec slovenskih kulturnih manifestacij na Koroškem. Andrej Kokot je torej kulturni ustvarjalnost ves čas zelo blizu, tako rekoč v njenem središču na Koroškem, vendar do te bližine ni prišel po neki privilegirani izvoljenosti, temveč s svojo voljo in kulturno ambicijo. Kokot je kot pesnik v bistvu samorastnik, kajti tisto malo, kar je odnesel o književnosti iz šol, mu ni moglo biti prava podlaga za ambiciozno lično ustvarjalnost. Z voljo in trdim delom se je zgodaj prebil iz anonimnosti, že od začetka si je zastavil visoke ustvarjalne cilje in razmeroma v kratkem času — uspel.

Ta njegova samorastniška zagrizenost v pesniško delo je najbrž vzrok, da je Kokot v nekaj letih izdal kar pet pesniških zbirk: Zemlja molči (1969), Ura vesti (1970), cikel v zbirki Pesniški listi (1972), Čujte, zvonovi pojo (1973) in Onemelo jutro (1974). Tri izmed zbirk so izšle na Koroškem, ena v Trstu, samo ena v matični domovini. Tudi ta podatek je značilen za usodo koroškega slovenskega pesnika; najbrž bo tako šele pričujoči izbor iz vseh dosedanjih Kokotovih knjig z nekaterimi novimi pesnimi izpričal njegovo pravo pesniško podobo in veljavo. Nikakor ne bi trdili, da so Kokotove pesniške zbirke kvalitetno izenačene, da v njih ni šibkih mest, da je bila naglica pri publiciranju vselej ustrezna — dejstvo pa je, da je Andrej Kokot zgolj z ekstenzivnim ustvarjanjem lahko prebil obroč anonimne osamljenosti, se z nenehno vajo potrdil kot pesnik in se z javnim sporočilom otrešal anonimnosti. In prav tako je dejstvo, da

Andrej Kokot

Nekje pa pesmi pojo

PROTEST

Protestiram,
ker moram biti.
Protestiram,
ker moram biti, kar sem.
Protestiram,
ker nisem, kar bi lahko bil.
Protestiram,
ker se borim samo za obstoj.
Protestiram,
ker si moram ubijati v glavo,
kar me ne zanima.
Protestiram,
ker sem poskusni zajec.
Protestiram,
ker se ponavljam.
Protestiram,
ker me nihče ne usliši.
Protestiram,
ker sem.
Protestiram,
ker kljub temu hočem biti.

KAKO NAJ POJEM

Kako naj pojem,
ko je zora gluha?
Naj me noč
poslušša, ko čakam
dan?

Kje dom si, zavetje,
da bi si z moštom
zalival obup?

MOJA POT

Kot gruča
priletelih ženic,
bledih obrazov
in črnih oči
se hiše druga k drugi tišče,
kot da so zatopljene
v zaupni klepet.
Nad njimi pa kot moški
s klobukom čez čelo,
zamišljen v svoje skrbi,
nemo seniki stoji.

MOJ SPOMIN

Moj spomin je razoran
kot starčev obraz,
ki govori brez besed.

A jaz sem še mlad,
zato moram, moram
z besedo na dan.

BEDA

Čeprav
si nevidna,
beda,
me spremljaš,
kot zvesta
žival
in si
vsakdanji kruh
mojih misli.

SLOVO

Prijatelja je nekaj zadržalo;
(tudi nanjo čakal sem zaman),
grem — v mestu se ne bo poznalo,
če bo jutri eden manj.

Zato, natakaj, vina! —
da hitro utopim slovo.
Potem adijo, hladna ti tujina!
Doma me v pozdrav
vsaj pes obljaja bo!

ROJAKU

Ali čuješ
topot konjskih
kopit,
kako udarjajo
ob tlak
tvojih odloženih
čustev?

Vem,
da v tebi
trepeče vest
in ti kot neobzdrani
žrebec zapleše
v ekstazo
in v grlu
se ti duši pesem:

Je pa davi svanca padva...

Pavel Lužnik — Stara Sava — svinčnik

sleherne pesniški korak Andreja Kokota prinaša nekaj novega, boljšega, dragocenejšega, da zori lirčna vsebina in se tanjša občutek za lepoto slovenskega stiha; ekstenzivnost je v Kokotovem primeru vendarle porodila tudi lirčno intenzivnost. Pesnik se je namreč srečno zaustvil vselej takrat, ko je bila nevarnost, da bo njegovo ustvarjalno delo zdrknilo v navado in ne bo več notranje plodovito.

Sprva so pesmi Andreja Kokota krajši lirčni zapisi, impresije, ki so izrazito emocionalno obarvane. Kasneje pesmi razširjajo svoj format in dobivajo bolj in bolj miselno izpovedno vsebino. Včasih je le-ta morda presuhotna, brez lirčnega žara, povečini pa je vendarle v njej pravi notranji ogenj, tista resnična doživljenost, brez katere ni umetniške prepričljivosti. Kokotov miselni svet je poln nenavadnih podob, na videz nekam trdih, v bistvu pa izvirnih in porojenih iz individualnega pesniškega sveta. Z razmeroma nereditko uporabljeno koroško narečno besedo in predvsem s temi podobami, ki so zrasle naravnost iz koroške zemlje, prinaša Kokotova lirika že po zunanji plati izrazito koroško besedo in stihotvorno barvitost.

Sveda so Kokotove pesmi še posebej po svojem duhovnem sporočilu nenavadno močno zakoreninjene v koroškem svetu in človeku. Malo je v njih svetlih, srečnih trenutkov in še ti so povezani zgolj s prvinskostjo narave, njene lepote ter menjav. V glavnem pa so te pesmi trpko razmišljajoče, polne bolečine in tesnobe. Takšne so tedaj, ko govore o slovenski usodi na Koroškem s sodobno rodoljubno besedo, in prav takšne so tudi takrat, ko so najbolj intimne, zamišljene nad lastno eksistenco. Presenečata neposrednost in iskrenost, ki v izpovednosti ne poznata poetičnih ovinkov; v celoti je Kokotova lirika daleč od sleherne pesniške zlaganosti in izumetničenosti. Pri tem pa to vendarle ni preprosta izpoved; v njej so bogati čustveni in miselni odtenki, premiki in poglobitve. In čeprav je Kokotova osrednja lirčna tema: bolečina, to nikakor ni resignirana lirika. Nenehno so v njej navzoči upor, protest in odločnost; ko gre za domovinsko usodo ali za pesnikovo intimno življenje. Ta upor je porojen iz nekatrške trdne kmečke trmoglavosti in iz prav takšnega zaupanja v lastne moči; zato je v najboljših stihih Kokotova lirika resnično elementarno pretresljiva, prabitno zemeljska in neuničljiva kot večne menjave v naravi. Porojena iz prvinskega ljudskega nagona, iz zemeljske volje ter oplojena z inteligenčno lirčno kultiviranostjo, je lirika Andreja Kokota svojevrsten pojav v sodobni slovenski pesniški tvornosti.

Globoko in nenehno na dnu vsega pa je tudi v pesmih Andreja Kokota — bolečina koroškega slovenstva. Svoje koncentrične kroge širi v sleherni razdelek pesnikovega čustva in misli, v vse lirčne cikle in v prav vse pesmi. Domovinske snovi v ožjem pomenu besede je v Kokotovem pesništvu malo in še ta je v tem izboru strogo razredčena. Kokotova lirika je namreč v celoti osebnostno intimna in nacionalna hkrati; takrat, ko poje o zlovesčih slovenskih napisih po koroških vaseh, in takrat, ko je popolnoma sama s koroško zemljo v njeni lepoti in tišini. Občutek prednjega stražarja je v tem pesništvu izredno močan, toda malokdaj patetičen, največkrat intimno, lirčno podoživljen in zato prepričljiv.

Lirika Andreja Kokota je s tem občutjem resnobno boleča, toda hkrati uporniška, nostalgčno otožna, vendar tudi optimistična, realistična, brez velikih iluzij, toda z globoko vero in upanjem, intimna v svojih spoznanjih in razodetjih, vendar splošna s svojim posebnim občutjem. Ta lirika je torej popolnoma takšna, kakršna je prava lirčna izpoved, brez velikih poudarkov in omejitev — vendar lirika s predznakom slovenske koroške bolečine. To je bilo doslej in bo najbrž tudi vnaprej njeno poglavitno razpoznavno znamenje.

SKICA O MEDVOJNEM PESNIŠTVU MIHE KLINARJA

Miha Klinar (1922) je že doživel pozornost publicistike in literarne zgodovine, saj so o njem pisali Emil Cesar¹, Boris Pater-
nu² in Viktor Smolej³.

Objavljati je začel komaj sedemnajst-
leten že pred vojno v Mentorju (1939/40)
in v Naši rasti (1940/41)⁴. Že v eni od teh
pesmi odseva vojni čas in slutnja, da so
(topovi) »pripravljeni za nas« (Z gro-
bov)⁵.

Pričujoča skica poskuša opozoriti na
značilne motive Klinarjevega medvojne-
ga pesništva, ki ga je antologijsko predstavil
v svoji zadnji zbirki *Na mrtvi straži*⁶.

VOJNA

V prvih mesecih vojne je Klinarjev na-
stop proti okupatorju kljubovalen in jezen,
a hkrati ga obide občutek zapuščenosti:

*Ostali smo sami,
berači brez zavetja.
In čas brez milosti
za smrt nas rešeta.*

(Molk, 23)

Trpka žalost in melanholija sta zelo
opazni značilnosti Klinarjeve vojne poezi-
je. Kot da vojna v njem ni vzbudila mobili-
zacijske poetike, čeprav se je odločil ta čas
stalno spremljati v verzih. S prijateljem
Viktorjem Gregoračem sta hotela izdajati
list *Noči*, ki bi ga tipkala v dveh izvodih.
Naslov naj bi simbolično izražal, kakšen
čas je nastopil. Glasilo naj bi v likovni in
pesniški govorici spremljalo vse žalostne in
krute dogodke, ki jih bo prinesla vojna.
Klinar je že spesnil nekaj pesmi v ta na-
men, ko so padali na Gorenjskem prvi talci,
npr.

*Zdaj že v večer se dan krvav pretaka
kot ruda raztopljena iz peči.
Po ulici smrt s puškami koraka,
kot da moči življenja se boji.*

*Glej, hribi vsi od zarje so obliti,
svetilniki na poti iz teh dni
v življenje, ki za smrtjo mora priti,
rojeno iz trpljenja in krvi:
življenje, ki v gorah je jelo tleti,
nobena sila več ne more streti.*

(Talci, 26)

nji načrt, ki je propadel zaradi Gregoračeve
smrti v Dragi v januarju 1942. V spomin na
ljubega prijatelja je nastalo nekaj občute-
nih Klinarjevih pesmi:

*Na steni sije tvoja zadnja slika
— Ob Savi vrbe —, ali tvoje roke
ne morejo več iz prsti globoke:
pod krogami omahnil si brez krika.*

O čas pošastni! Reci: Ni resnica!

Posmrtnice za prijateljem Viktorjem
Gregoračem, ustreljenim januarja 1942
v Dragi, 44)

V nekaterih pesmih je uporabil motive
nedokončanih platen mladega slikarja in
mu tako zapustil umetniško najustreznejši
spomin. Te so med Klinarjevimi najlep-
šimi:

*Dim privija se k Mežaklji,
sonce jo jesensko barva.
Kaj je zlatemu slikarju?
Zdrsnil je za sive skale.
Siva, siva je dolina
kot paleta zaprašena.
Kdo ji dal bo sončnih barv,
kdo nanašal jih na platno,
na pobočje, da zeleno
prekričalo bo sivino,
to sivino, ki nas muči.*

(Nedokončano platno, 45)

Pavel Lužnik — Stara domačija II — črna kreda

Za padlega slikarja, za katerim je ostalo na platnu nedokončana in zato siva dolina, je uporabil neimenovano (posredno) metaforo zahajajočega jesenskega sonca. Ubešedena je v zlato slikarju, ki je zdrsnil za sive skale. V tem primeru moremo pesem razumeti kot opis nedokončane slike in izraz žalovanja zaradi smrti njenega avtorja. V drugem primeru je mogoče pesem interpretirati kot opis resnične pokrajine, ki je siva zaradi zasluga sonca; tedaj je zlati slikar za to sonce neposredna metafora. V obeh primerih pa je siva dolina metafora za pesnikovo tesnobo (ki je je kriv usodni čas. — To moremo dodati šele v zgodovinskem kontekstu pesmi. Prav tako je prva razlaga mogoča le z upoštevanjem konteksta nastanka pesmi ali najmanj ob aktivnem upoštevanju njenega naslova.)

Kljub prijateljevi smrti je Klinar še dalje spremljal vojno dogajanje na Gorenjskem: streljanje talcev, izseljevanje v Srbijo in Nemčijo, množične aretacije. Večkrat so to predvsem kultivirani zapisi dogodkov, ki jih odlikuje tekoč ritem in bodo vedno bolj dragocen dokument. Kadar pa zajame svoja občutja v podobo iz narave, doseže s svojim grozljivim preoblikovanjem njenih naravnih funkcij izjemni učinek:

Rjavi pajek
s čudnim križem
prede mrežo
po dolini,
prede, prede
misli zlobne.
Mi v nevidni
pajčevini
smo samo.
žuželke drobne.
V mreži smo
njegove volje
in kadar se mu
zahoče,
kri sesa nam
in nas kolje.

(Rjavi pajek, 36)

Bolečina ob smrti talcev preseže samo ljubezen in pesnik poziva naravo, naj žaluje za njimi:

Zadnji junij. Noč. Poletje.
Svetle zvezde in vonjave.
Misel na oči sanjave
je v tem hipu bogokletje.

O ne pojte, črički v travi,
lučke ugasnite, kresnice,
dokler piše smrt vrstice,
dokler smrt nas v zankah davi —

na vešalih obviselo
v Kamniku je osem talcev

v Kamniku je osem talcev
obviselo, dotrpelo

dotrpelo, dotrpelo
v Kamniku je osem talcev.
(Zadnji junij, 53)

Ponovitev verza v Kamniku je osem talcev daje občutek nekakšnega nabijanja — mogoče močnega utripanja srca ob grozni novici. Ritem glagolov, ki se končujejo na -lo (obviselo, dotrpelo) pa je kot da nakazuje viščo negibnost otrplih teles.

A samotno poveljevanje talcev se pesniku zdi brez haska in njihova smrt ga tako prizadene, da podvomi v moč svojega pesniškega poslanstva:

Kdo jim sveče bo prižigal?
Kdo tolažil bo nesrečne?
Njihova imena večna
bodo, kot so zvezde večne.

Niso to samo besede,
kamen bel za nad grobove?
Njim, ki te dni postrelili
so očete in sinove,
bolečin ne bodo stihili
tvoje pesmi potešili.

(Mošnje, Lancovo, Golčaj, 40)

Značilen je avtorjev programski umik mobilizacijski poetiki, ki ga je sicer samega skušala (saj takrat ustrezni tisk še ni bil tako razširjen, da bi mogel vplivati že na robu. Pesem je nastala jeseni leta 1941). Ostaja čista človeška bolečina, ki popolnoma zanemari zgodovinsko osmislitev smrti.

Jeseni leta 1944 se je M. Klinar pridružil Ziljski četi. Obisk pri dobrih ljudeh, ki so lačnim in prezeblim partizanom dajali jesti, smrt, ki je kosila tovariše, strašne govore so našli v njem vestnega in občutljivega zapisovalca, ki pretrse brez velikih besed že s samo izbiro motiva:

V štalici spi majhen otrok,
grejeta ga telička.
Otrok ne verjame, da je to bog.
Zanj ni božička.

Tako je nekoč na sveto noč
mislil neki otrok...
Danes pa, glej, ko skozi vas smo šli
lačni, prezeblji, izmučeni,
na steni ožgani kot križani bog
je visel mlad fant, na steno pribit.
(Božična balada, 144)

Značilno je, da vse to sprotno spremljanje vojnega časa si hrupno, bojovito, nikoli ne poziva na boj, niti ne kliče k masčevanju; če taka misel je, jo sporoča izrazito polepšena metafora: »ognjena ptica, / ki kakor puščica / je švisnila / teptanim iz srca«. Boj je »rdeča setev«, ki »rodila bednim bo bogato žetev«. Svoboda mu je »pomlad«.

SMRT

Pri Klinarju je pogost motiv smrti, ki bo uničila neizživeto mladost:

mladost, ki bi morala šele vzcveteti,
pa je brez cvetja morala umreti
osemnajstletna mrtva mladost.

Na cesti koraki — bobni mrtvaški,
pod sivo čelado ohola smrt.
(Tesnoba, 11)

Ta motiv mu zlepa ni priložnost za himnično opevanje mrtvih, še več. Grenko spoznanje ga obide zanje. Živi bodo na mrtve pozabili:

ZA NAS NE BO SVOBODE.
PO GOZDOVIH
GROBOVI NAŠI BODO
RAZMETANI.

In mi v grobovih
žrtve
bomo sami, tako neskončno sami,
saj ČAS V LJUDEH
IZBRIŠE VSE PREHITRO
SPOMIN NA MRTVE.
(Neodposlano pismo, 115)

A mrtvi si le zaželi spomina:

MRTVI SVOBODE SMO PRAG.
Vsakdo bo čezenj šel.
O da bi vsak korak
bil naše krvi odmev.
(Na pragu miru, 159)

Včasih je motiv smrti skrit v podobo iz narave:

Le drobna vejica ne koprni,
ne meni več se za ledeni mraz.
Na snegu strta, zlomljena leži,
umiril jo je zli, brezčutni čas.

NARAVA

Tudi sicer se pesnik rad umakne v naravo. Nastajajo sličice, ki jih je stilno težko enotno opredeliti. V njih se mešajo tako ekspresionistični kot impresionistični in realistični elementi:

Kakor svetišče vonja hosta po kadilu
in ciklamah, ki dišavijo ozon.

V ornatu zlato dan kleči na gorah
in blagoslovlja svet.

V zeleni molk zapel bi psalm
na čast pradavnega boga tišine
in miru.

Zrak trepeta kakor prižgana ambra,
zamaknjen v čudno tihi svet ta hip.

V tišini, zatopljeni v svet obred,
še ptice so ostale brez glasu.
(Kakor svetišče, 77)

Razmerje teh treh stilnih prvin se od pesmi do pesmi razločuje:

Nad gozdno jaso
posejalo je tisoč malih sonc:
zlato rumeno
med zelenim bronom.

V vsakem soncu gozd prašnikov
temnih kot črnji,
ki z basi črnimi
hite v zlato cvetov
po med.
V vonj arnike in zrelih trav
s koraki zaorala je kolona
srebrno gaz
in kot na prečo
razčesala trato.

Zrak poln arnike je in medu.
(Srebrna gaz, 70)

Toda narava ni le lepoto zatočišče, kjer si pesnik oddahne, ampak aktivno spremlja človekova baladna dejanja in razdejanja: Veter ihti skozi slepa okna pogorišča, odnaša pepel z ruševin, joče za padlimi itn. In tudi ni le dobra, sočustvujoča, je tudi neobčutljiva za človekove težave:

Vso noč
vso noč
deževne kaplje
škropé
bijó v obraz —
v deževni marš,
v deževni marš.
In mi gremo
molčé
molčé,
kot da je planil
trudni čas
v deževni marš.

(Nadaljevanje na 14. strani)

Ta marš se spremeni v usodno vizijo življenja, ki je posplošena na cel svet:

In že
je vsa zemlja
preko dolin,
preko hribov,
prepolna
težkih nog,
...
O kakor da bi se
z morji borili,
življenje
tam za obzorji
lovili —
...

(Razglašena koračnica, 103)

Če se narava razkrije v določno pokrajino, nas narečne besede in krajevna poimenovanja usmerijo na Gorenjsko in Koroško (Lancovo, Nomenj, Kamnik, Rute, Dobrač itd.).

MISEL (REFLEKSIJA)

je pri Klinarju redka in ne posebno močna. Največkrat so to drobni utrinki o življenju, času, minevanju, svojem poslanstvu. Avtor se sprašuje:

Kako naj postanem kamen,
če sem le gruda
drobljive prsti.
(Elegije, 5)

Več se ustavlja pri pesnjenju. Toži, da ne more peti, kot nekoč in je le struna »v molu otožno pojoča«, ko so misli »težke kakor grobovi«, »a v jutro smrt reži se iz vrstic / z oglasnih desk«. Toda pesmi vse to ne more uničiti, ker je svetloba:

rabljeva sekira
je ne preseka

rabljeve vislice
je ne morejo zadušiti

rabljevi psi
je ne morejo ujeti

rabljeve puške
je ne morejo ubiti ...

Dokler si svetloba;
ne moreš umreti.
(Pesem je svetloba, 62)

Ves bi se ji predal. Uresničil in izničil bi se v njej, vendar je to premalo. V pesmi išče še nadosebno funkcijo. Z njo bi rad pustil »tih spomin / vsem žrtvam boja« in našel »pot do vseh ljudi ... z gorečo vero v boljši svet«, čeprav v razmerah partizanskega življenja ni časa zanjo:

Tu ni časa za stihe
in blagozveneč rime:
vsak dan rimam premike
v gorske strmine.

Tu ni časa za sanje,
da bi spletal vrstice.
Tu pri nas je vsakdanje:
glad in smrt in rane ...
(Stopinje v snegu, 87)

Ukaz: Pohod! ... Prelomljena vrstica
in moj sonet se v kaplje mi drobi
kot slani znoj, ki mi drsi čez lica:
v meglo so se zamislile poti.
(Počitek, 104)

Pavel Lužnik — V Rovtih — črna kreda

LJUBEZEN

Najmočnejši vzgib za pesnjenje Klinarju daje ljubezen. Zaradi časa, ki »kamor stopi, pod seboj vse zmelje«, ne upa v njeno izpolnitev in tudi ob dekletu ne more pozabiti groze sanj, ko po cestah hodijo »skeleti namesto ljudi«, medtem ko mu je prej lahko odgnala »vsako bol s srca«. Ko pa pesnik stopi v partizansko vojsko, spominov na dekle ne spremljajo več uničujoče misli, o njeni nemoči, da ne bi preslegla v njem občutij obupa, le zaveda se, da tudi njej čas ne prizanaša:

Morda so postelja ti veje,
položene v sneg
in spiš?

Morda ti kakor meni je nocoj hudo
in se ti zdi, da čas nikoli več
ne zgane se iz ledenih spon
v pomlad

(Misel nate, 110)

Nemalokrat vojna v teh pesmih ponikne in na dan pridejo nihanja njunega osebnega zблиževanja. Pripoveduje o njunem prvem srečanju, o drobnih trenutkih sreče, ko sta skupaj, o uresničitvi ljubezni:

Pojoč o pomladi
sem se ti bližal
kakor na polju orač.
In ti si odprla mi grud:
— Zaorji, zaorji v zemljo,
ki hrepenče te čaka
željna semena
in željna kali.

(Pomladni psalm, 64)

Nadaljuje s krhanjem in ponovnim naraščanjem njune ljubezni, s slutnjami slovesa. Ob spominih nanjo počasti vse, kar je bilo prisotno ob njunih srečanjih:

... Molim jezera
v deželi jezer, ki so
naju nosila čolnih
v tiha zavetja
obrežij,
kjer sva se ure in ure
drug drugemu odpirala
kakor nežni cvetovi
lokvanjev,
belih kakor oblaki,
ki so drseli
z jatami čapelj
visoko nad nama
in naju vabili v daljne
neznane kraje

(Daritev lepoti, 84–85)

Klinar je bil samotni, tih kronist vojne dogajanja na Gorenjskem in Koroškem. Sam imenuje to svoje pesništvo kronika in v neki pesmi je zapisal: »Kroniko krvavo pišem...« (Tam pod gradom Kamnom v Dragi, 41). O pesmi med NOB pravi: »Akcijska pesem borcev ni nikdar ogrela. Ogrevala pa je na mitingih prebivalce, ki niso bili v partizanih. Borcem je prišla do srca čista lirika.«

Prav tako zvesti zapisi osebnih razpoloženj in občutij dajejo vtis variacij, kar se posebno opazi v uporabi izraznih sredstev. Uporablja tudi embleme iz vojne, ki pa kot taki ne vzbujajo groze, ker so tako povezani z naravo, da izgube svojo strašljivost: Zarja krvavi v oblakih; Jesen kakor žena gola in pretepena krvavi; Zarja

kot kri. Med večinoma preprostim, domačim besediščem se znajdejo tudi metafore kot so: **Dolina polna Scil in Karibd in kiklopskih oči; Velblodji hrbti Karavank** itd. Z natančnejšo analizo bi se dali odkriti vplivi Mirana Jarca (**črni okostnjak sredi zime / črno razklano drevo**) in Antona Vodnika (**pomladni vrti; V zlatem jutru**).

Po svojem doživljanju vojne in v odnosu do nje, je Klinar, razen v kronikalnem pisanju, ki je po izhodišču programsko, ponekod blizu Minattiju.

Za avtorja je gotovo škoda, da je propadel načrt za izdajo literarnega glasila v Ziljski četi z naslovom **Mlada rast**, katerega urednik bi postal prav on. »Izredno močan sovražnikov pritisk ... je komaj začeto literarno delo preprečil, še preden je glasilo prvokrat zaokrožilo med borci in koroškimi Slovenci«. Tako je jeseni leta 1944 delo zastalo le pri rokopisu prve številke. Prav tako je škoda, da je v težkih vojnih okoliščinah izgubil rokopis pripravljene zbirke, ki ji je ob izidu nameraval dati naslov **Pot skozi mladost**, in da ni našel zveze s Klopčičevo zbirko **Pesmi naših borcev**.

Svoje medvojne pesmi je objavljajal po vojni v revialnem tisku, a, razumljivo, niso imele več takega učinka, kot bi ga prej. Verjetno so vzroki za Klinarjevo manj zapazeno mesto v slovenskem NOB pesništvu v tem, da njegove pesmi med vojno, razen v ožjem krogu, niso prišle v javnost. — In zdi se, da se še nismo čisto ovedli dragočnosti njegovih pesniških pričevanj o partizanskih bojih na naši severni meji.

Pavel Lužnik — Pri kmetih — črna kreda

- 1 Emil Cesar, *Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja*, Kamniški zbornik, Kamnik, 1965, str. 28—32. Eseg je s spremembami in dopolnitvami ponovno objavil v Listih, Literarni prilogi tovarniškega glasila *Železar*, Listi, št. 4, Jesenice, 30. julija 1971, str. 2—6.
- 2 Boris Paternu, Helga Glušič-Krisper, Matjaž Kmecl, *Slovenska književnost 1945—1965*, SM 1967, str. 128—129.
- 3 Viktor Smolej, *Slovstvo v letih vojne 1941—1945*, ZSS VII, SM 1971, strani 198—199.
- 4 Avtorjevo pismo, Jesenice, 3. nov. 1972.
- 5 Viktor Gregorač, Razmerja, črtice. Zbral, uredil in uvod napisal Emil Cesar, Mala Čufarjeva knjižnica, 3, Jesenice, 1972, str. 19.
- 6 Miha Klinar, *Na mrtvi straži*, Jesenice 1973. Nekateri citirani primeri so iz že prej objavljenih zbirk *Mrtvi bataljon*, 1945, *Zeleni torzo*, 1958 ali celó iz doslej še neobjavljenih pesmi.
- 7 V razgovoru 13. julija 1972.
- 8 Klinar poroča, da je M. Jarca bral, medtem ko A. Vodnika ne omenja. Prim. op. 5, str. 23.
- 9 Prim. op. 1, Listi št. 4, str. 4.

Pavel Lužnik — Iz popotne skicirke — črna kreda

KJE JE PETER

DRAMATIZIRANA NOVELA

Osebe: Peter

Ana
Dr. Kurt
Profesor
Paznica
Kovinski glas (Petrov zasliševalec)
Ona
Deček iz Močvirja
Množica

1.

Peter — (govori monotono, brez poudarkov) Nikjer ni smerokaza — Močvirje — osem kilometrov. Nič takega ni. Šele, ko si tu, veš. Bodeča žica in stražni stolpi. Megla. Predvsem megla. Siva lepljiva megla. In pijavke. Tu gori v Inštitutu jih ni, le doli v Močvirju so, vse polno jih je. Megla pa je tudi tu, pomešana z umazano rumenim dimom, smrdečim po sežganem človeškem mesu. Ta smrdeča megla je najhujše. Oklepa se ti duše. Stiska, stiska. Skozi železne rešetke na oknih pa čez dan posije sonce, žalostno hladno sonce. Nobe ne toplote ni v njegovih mlečnih žarkih. Zakaj ne? Ali ti veš, Ana?

Ana — (govori prav tako monotono kakor Peter) Vem, vem Peter. Ker smo mrtvi, ker smo že davno umrli za njegovo toploto. Nemara takrat, ko smo izdali sebe. Se spominjaš pomladi, Peter, zadnje pomladi?

Peter — Spominjam se, Ana. Na šoli sem organiziral protestno zborovanje. Saj ni bilo nič, zaradi neke nepomembne pornografske knjige, ki so jo z okrožnico prepovedali. Le malokdo bi jo bral. Ampak šlo je za idejo osebne svobode. (Suho se zasmije.) Kako smešno se zdaj to sliši, kajne? Zlezel sem na kateder in vpil — tega nam ne smejo prepovedati, predlagam protestno sedenje na hodniku. O, takrat se nisem bal. Nič bistvenega nisem imel izgubiti, samo iz šole bi me vrgli, če bi povedali, da sem bil jaz. Bilo bi mi vseeno. Tudi o vojni smo veliko govorili. Pravzaprav pa nas ni zares vznemirjala, bila je daleč od nas. Le kot pojem. Tisti dan sem si kupil sladoled, prvi sladoled to pomlad. Šel sem v park in sedel na klopci pod ozelenelimi kostanji. Sonce je bilo takrat še toplo. Dekleta so bila oblečena v frfotajoča pisana krila in bele bluze brez rokavov. Zdela so se mi kakor veseli pisani metulji. Tebe pa nisem poznal, Ana.

Ana — Nisi. Nikoli me nisi poznal, Peter. Ko sem prišla, si bil že mrtev. Pa nisem vedela, nisem razumela. Bila sem še živa, morda zato, ker so me takoj poslali sem gor, ker nisem bila v Močvirju. Tisti od tam doli so mi rekli, da je tu dobro. Seveda niso nič vedeli. Potem sem vseeno umrla. Tukaj, pri tebi. Imela sem dolge črne lase.

Peter — Še vedno imaš dolge črne lase.

Ana — Niso več taki, Peter. Brez leska so, polomljeni in mrtvi, kakor smo mrtvi mi vsi. Tisti dan pa sem tudi jaz imela frfotajoče pisano krilo in belo bluzo brez rokavov. Bila sem lepa. Bila bi ti všeč. In bila je pomlad.

Peter — Žal mi je, da te takrat nisem poznal, Ana.

Ana — Tudi jaz sem si tisti dan kupila sladoled. Vračala sem se iz šole. Pod pazduho sem nosila knjige, povezane z vrvico. Rada sem imala knjige. Potem me je nekdo udaril in knjige so mi padle iz rok. Ležale so tam v prahu, nihče jih ni pobral, nikomur ni bilo mar zanje. Berilo se je odprlo. Nekdo v visokih, svetlih škornjih z okovano peto je stopil na odprto stran. Ne na knjige, sem kričala. Ni mu bilo mar. Ozirala sem se. Sonce je sijalo na bele strani odprte knjige in na sled okovane pete.

Peter — Bili so tudi večeri, Ana. Sedel sem na stopnicah pred hišo in igral na kitaro. Potem pa je Toni odšel. Rekel sem mu, da je izdajalec, da ima močnejši pravico vzeti. Ne, Peter, mi je rekel, nobene pravice nima vzeti tisto, kar ni njegovo. Morala bi poznati Tonija, Ana, dobro bi se razumela.

Ana — Pripovedoval si mi o njem.

Peter — Tudi tisto tuje dekle je odšlo. Ni bila iz našega mesta. Vodila je Krožek Osvobodilnega gibanja, zato sem jo sovražil. Bila je lepa, vitka, visoka. Toni jo je imel rad, ljubila sta se. Jaz pa nisem nobene posebno ljubil, vse so mi bile všeč. Nje seveda nisem maral. Samo nekajkrat sem jo videl, potem so morali pobegniti, nekdo jih je izdal. Peter, spoznal boš, da nisi imel prav, tako žal mi je zate, je rekel Toni, ko je odhajal. Kam greš, sem ga vprašal. Ni mi povedal. Če bi mi povedal, bi ga izdal. Njega in tisto dekle in njunega otroka, ki ga je nosila. Če bi vedel, bi povedal. Ko so me sneli, sem umrl.

2.

Profesor — Kurt, bili ste moj najboljši slušatelj.

Kurt — (odgovarja hvaležno in veselo) Hvala, gospod profesor.

Profesor — Opazoval sem vas. Sposoben strokovnjak ste! Vodili boste Inštitut v Močvirju.

Kurt — (radovedno) V Močvirju? Za kaj gre?

Profesor — Nič več trupel in zajcev in miši, fant moj. Tam boste imeli na razpolago ljudi iz Močvirja. Kolikor jih boste potrebovali. Saj niste preveč čustveni, kaj?

Kurt — Mislim, da res nisem.

Profesor — Prav. Potrebujemo sposobnega mladega strokovnjaka, kakršen ste vi.

Razumete, Kurt? Veliko sem vam zaupal!

Kurt — Razumem, gospod profesor. Ljudje niso važni, za znanost gre.

Profesor — (navdušeno) Odlično, Kurt. Vedel sem, da me ne boste razočarali. Tako je, samo za znanost gre. Znanost je važna, vse drugo je nič, vse drugo naj bo za vas nič.

Kurt — (samogovor) Nosil sem črn frak in cilindar in v gumbnici sem imel rdeč nagelj. Peli smo gaudeamus igitur, juvenes dum sumus... pili smo pivo. Stópala je pred menoj in se smehljala. Želel sem se poročiti z njo. Imela bi majhnega plavolaščka z velikimi zvedavimi očmi, ki bi ga nosil štoporamo in se z njim vozil na vrtiljaku. Imela je belo obleko. Nekomu drugemu je veljal njen da, nekdo drug je klečal poleg nje. (Krik.) Zakaj?

Ona — Tako groza me je pred teboj, Kurt. Saj sploh nisi človek, niti trohice čustva ni v tebi! Ti si stroj! Opazovala sem te, ko si seciral. Vsem so se nam tresle roke, le ti si bil miren, popolnoma miren, ničesar nisi čutil.

Kurt — Tisti človek je bil vendar mrtev. Želel sem postati kirurg, dober kirurg. Kirurgu se ne smejo tresti roke, ali ne razumeš tega?

Ona — Ne, ne razumem, da je zate človek kos snovi! Nič drugega!

Profesor — (najprej prihaja njegov glas od daleč, potem je spet razločno slišen) Vam je všeč, Kurt?

Kurt — (kakor bi se nenadoma zbudil, navdušeno) Ja, o ja. Zelo moderno je opremljeno.

Profesor — Opremljeno je za vse raziskave, Kurt. Zdaj je v vaših rokah. Zanesem se na vas, Kurt, na vaše zmožnosti. Ne razočarajte me, Kurt.

Kurt — Ne bom, gospod profesor.

Profesor — Dobro, Kurt. In Kurt — nobene čustvenosti, kajne! V vojni ni prostora za te človeške ničevosti.

Kurt — (spet samo zase) Peter. Kako lep si, kadar zjutraj stojiš ob oknu, obsijan s soncem. Tvoji lasje žarijo, okrog glave se ti prižge svetniški venec. Rad te imam, Peter, ti so moj mali deček, moj plavolašček, moj sin. Takega sem si želel od nje. Zdaj pa imam tebe. Rekla mi je, da sem stroj, da ne znam čutiti. Tebe pa imam rad, Peter. Ona! Jeklo v očeh. Kaj se ti je zgodilo, zakaj si prišla sem?

Paznica — Nič. Samo za idejo, za edino pravo stvar, za zmago.

Kurt — Da, seveda za zmago. Za zmago naše stvari. Všeč si mi, ker si pustila življenje in prišla sem, da bi zmagali.

Peter — (kriči) Ne, ne tega, pustite tega, rad ga imam!

Kurt — (nežno) Prav, Peter, če ga imaš rad. Peljal ti ga bom v Mesto, če želiš. Saj lahko dobim toliko drugih, res nočem tega, ki ga imaš ti rad. (Mračneje, brez čustev.) V roki črn bič iz pasje kože, ob nogah lep volčjak z belimi čekanji, s krvavimi očmi. Je tvoj? Seveda, tvoj je, še več jih imaš. Lepi psi. Vrsta golazni. Toliko jih je že bilo, vsi so enaki. Vsi so nič. In nenadoma — (spet prične govoriti nežno) zlati svileni lasje. Stopi iz vrste!

Peter — (preplašeno) Ime mi je Peter.

Kurt — Peter? Bi bil rad znanstvenik, Peter?

Peter (preplašeno) Rad bi ostal živ.

Kurt — Živel boš, Peter. Nič hudega ti ne bom storil, ne boj se. Veliko te bom naučil, naučil te bom vsega, kar znam. Tudi nje se ti ni treba bati, veš, ne njene biča in njenih volčjakov. Ti si moj mali plavolašček, tebi se ni treba ničesar bati, moj Peter.

3.

Ana — (še vedno govori monotono, brez čustev) Morda pa nisva mrtva, Peter. Morda šele umirava.

Peter — (monotono) Morda, Ana. Mrtvi nimajo spominov, kajne? Torej še nisva mrtva, spomine imava. Rekla si mi, misliš, da si boljši od njega, da si manj kriv? Morilec si kakor on. On mori iz prepričanja, ti iz strahopetnosti, zaradi sebičnega strahu zase, za svoj obstoj. Nisi njegovo orodje, kakor si lažeš, da bi se opravičil pres pred seboj. Njegovo orodje je injekcijska igla, strup, tvoj strah. Njegov pomočnik si.

Ana — Takrat sem bila še živa. Skozi rešetke na oknih je popoldne posijalo sonce. Stala sem ob oknu in čutila njegovo toploto na obrazu, na rokah. Potem si spet prišel. Prosil si me, naj ti pomagam. Iztegnila sem roko, te sprejela. Vedela sem, kaj delam. Zato sem zdaj kriva. S teboj. Z njim. Zato sem zdaj mrtva, zato je zdaj sonce mrzlo, zato sem umrla za njegovo toploto.

Peter — Ali bova še kdaj živila, Ana?

Ana — Ali bi znala spet živeti, Peter? Veš, takrat sem čutila tvoj obraz, tvoje roke, tvoje lase. Tako mehke, svilene lase si imel. Ti pa nisi čutil mojega dotika, ničesar. Potem sem tudi jaz postala neobčutljiva. Ničesar ni več. Samo strah in mrz. In ta umazana smrdeča megla. In seveda spomini. Spominjam se poletnih neviht. Dež in sonce. Brez sonca in dežja ni nič. Samo strah. Na gladini jezera so se delali majhni kolobarčki, vedno novi in novi. Večali so se, medtem so nastajali manjši, se spet večali, bilo je kakor ves čas spreminjajoč se vzorec. Kadar sem opazovala kapljice, ki so padale na gladino jezera, se stapljale z vodo v jezeru, postale del te vodne gmote, nič več ena sama, ampak vse, sem si želela, da bi se tudi sama mogla zliti, postati del gmote. Zato sem pristopila h Gibanju. Bilo je prijetno vedeti, da nisi sam, da še veliko ljudi misli tako, da ti bodo pomagali, če boš njihovo pomoč potreboval. Potem pa so nas stlačili v živinski vagon in šele tu smo zares postali gmota. Pa si nismo pomagali, vsakdo je želel rešiti le sebe. Želim si, da bi imela več lepih spominov. Želim si, da bi te poznala prej, tisti pomladni dan, Peter. Takrat bi te ljubila. Potem bi se lahko spominjala poljubov, toplega stiska rok, blažene predaje teles. Pa ni bilo nič takega, nikoli ne bova poznala tega, Peter, samo mladost je blažena, midva pa sva jo tako kmalu izgubila. Kaj te je naučilo življenje, Peter?

Peter — Nekoč sem verjel, da sem se učil zvestobe, veličine, zaupanja. Potem sem sam pohodil vse to. Potem, ko so me

obesili. Okrog zapestij so mi dali železne obroče in me potegnili pod strop. Na noge so mi privezali uteži. Čutil sem, kako so se mi mišice napele, kako je koža pričela pokati.

Kovinski glas — Kje je tvoj brat?

Peter — (kriči) Ne vem!

Kovinski glas — Nategni!

Peter — (monotono) Nikoli več nisem verjel, če bi vedel, bi povedal.

Kovinski glas — Nategni!

Peter — (monotono) V glavi mi je zvonil veliki zvon, kembel je udarjal ob stene lobanje — (kriči) povedal bi!

Kovinski glas — Nategni!

Peter — (kriči) Če bi vedel, bi povedal, povedal bi, povedal bi! (monotono) Potem je počilo. Nič več ni bilo, nikoli več, samo strah. Kje je Toni? Ne veva, sta ponovila kakor avtomata. Očetu se je čez obraz vlekla globoka krvava brazgotina, namesto oči so zrle vame globoke črne prazne votline. Iztaknili so mu oči. Jaz pa nisem ničesar čutil, nič bolečine, nič sovražstva. Zrušil se je v kotu vagona in ščitila ga je s svojim pretepenim telesom, da ga ne bi pohodili. Prosil je vode. Nihče ni imel vode. Potem je tiho umrl. Je on vedel? sem jo vprašal. Vedel je, je rekla. Stala je v vrsti poleg mene. Šel je mimo. Nenadoma se je ustavil, se vrnil, nekaj časa me je gledal.

Kurt — (strogo) Stopi iz vrste!

Peter — Pogledal sem jo, njen obraz je bil prosojen. Bog s teboj, sinko, je rekla. Kje je, sem vprašal. Pilot je, je rekla. Stopil sem iz vrste. Potem so jih odpeljali v Močvirje. Ozirala se je, meni pa je bilo vseeno zanjo, samo zase sem se bal. Toni je imel jadrarno letalo. Krožil je visoko nad mestom, njegovo letalo se je srebrno bleščalo v soncu. Tako sem ga občudoval. Pilot je, je rekla. Jaz pa bi bil povedal.

Kurt — (ukazovalno) Tega bom vzel v Inštitut. Pa da ga ne ostrizete!

Peter — (nič več popolnoma neobčutljivo, v njegovem glasu je strah) Bojim se ga, tako me je strah pred njim. On ne bi nikoli povedal. On živi za idejo, ne zase.

Kurt — Koliko dni?

Peter — Devet. (Spet monotono) Vsak dan kratka črtica, devet črtic. Potem konec. Novo telo na postelji. Vsak dan kratka črtica, devet črtic.

Kurt — Koliko dni?

Peter — (prestrašeno) Devet.

Kurt — (prijazno) Torej zapiši devet, Peter, s tem bova zaključila, še veliko dela naju čaka.

Peter — (monotono) Z džipom sva se peljala v Močvirje. Potrebujem pet dečkov, sedemletnih, je ukazal paznici. Na džip so nama naložili pet dečkov. Gledali so naju z velikimi prestrašenimi očmi. Kakšni okostnjaki, je rekel, s temi si ne moreva pomagati. Izžgi jim pijavke in dobro jih spitaj, Peter. Njihove oči pa so prestrašeno strmele vame. Vidiš, Ana, to vem o življenju. Vem, da se človek izstrada povprečno v devetih dneh, potem tiho umre. Vem, da sem trem sedemletnim dečkom dal morfijo, da so hitro umrli. Ne delaj tega, Peter, ti poskusi so zelo važni, mi je rekel. Morala bova pričeti znova. Otrok pa je strmel vame. (Kriči) Ne tega, pustite tega, rad ga imam! (Monotono) Tako sem se bal, da bom moral tudi tega umoriti z morfijem. Prav, Peter, je rekel, če ga imaš rad. Bom že našel druge.

4.

Peter — Zakaj si to storila, Ana?

Ana — Ne vem. Ne vem več. Takrat sem vedela. Morda sem te hotela rešiti. Prosil si me, naj ti pomagam, se spominjaš? Ali pa sem te ljubila? (Se hrešče zasmije) Ampak saj to je neumno. Rešitev? Ljubezen? Neumnost, vse sama neumnost. Kje neki.

5.

Peter — (njegov glas je oživel) Nad Močvirjem pa je vedno ta gnusna megla, lepi se ti na dušo, črno dušo. Stiska. Duši. Hoče te zadušiti. Ne moreš je zgrabiti, zadaviti, vreči od sebe. V tebi

(Nadaljevanje na 18. strani)

Pavel Lužnik — Skica iz Slemen — sepija kreda

je, vedno v tebi. Peljal me je v Inštitut. Bela stavba, beli hodniki, bele sobe, bela vrata, vrata so oštevilčena, kakor v bolnišnici. Če pa odpreš okno, udre v to morečo belino ta prekleta morilska megla.

Ana — (krik od delač) Peter! Peter! (Peter teče po hodniku, Anini kriki so vse bližji, udre skozi vrata v sobo) Peter! Peter! Pomagaj, ne daj me njemu, ne daj mu, da bi me ubil!

Peter — (krvoločno) Ana, ne boj se, Ana, tu sem, branil te bom. (Pretepanje, potem strel, hropenje, opotekajoči se koraki, potem Petrov padec.)

Kurt — (prestrašeno, z grgrajočim glasom) Peter!

Peter — (nenadoma oživi, njegov glas je poln življenja, nežen) O, doktor Kurt, kaj pa je? Pa ne, da ti je hudo, ker si me ustrelil? Ti je hudo, ker si ustrelil svojo zadnjo vez s človekom. Vidiš, prisilil sem te v to. Naj ti ne bo hudo, če si me imel rad. Podaril si mi trenutek mladosti, to ti že mora nekaj pomeniti, kaj? Zaradi tega sem te nenadoma vzljudil, veš. Vidiš, tudi v meni je zver, prebudil si jo. Pregriznila ti je goltanec.

Ana — (nežno) O, Peter.

Peter — Da, Ana. Spet sva živa, kajne, Ana. Še enkrat. Pa nisva verjela, da bi bila lahko še kdaj. Rad bi ti povedal, Ana, da te ljubim, da zdaj Toniya ne bi izdal, da imam rad njegovo tuje dekle in njunega otroka, ki se je medtem nekje rodil. Rad bi letel kakor on, rad bi te vzel s seboj, Ana. Vidiš, zdaj bo tudi on umrl. Tako sem se ga bal. Pa je tudi on le človek, tudi njega je strah, ustreliti me je moral, ker ga je bilo strah. Kakor mene, ko sem zasajal injekcijsko iglo v otekle ročice umirajočih sedemletnih dečkov. Tako proseče so me gledali, jaz pa sem jih ubil. Vidiš, ni me ustrelil za znanost, za idejo, strah ga je bilo zase. Ga vidiš, kako joče, ker me je moral ustreliti? Rad me je imel, pa je moral to storiti. Ker sem mu pregriznil goltanec. Ana, ali čutiš sonce? Skozi rešetke na oknu sije, tako prijazno toplo je. Tudi tvoja roka je topla. Reci kaj, Ana.

Ana — Peter, ljubim te, Peter.

Peter — Seveda, saj vem, ljubiva se. Spet znava živeti, vidiš. Pa sva mislila, da ne bo šlo. Žal mi je, da bova morala oditi, tako mlada sva še. Je on še tu? Ne vidim ga, ničesar več ne vidim, samo tvojo roko še čutim v svoji in sonce na obrazu. Tako lepo mi je. Zares mi je žal, da bova morala oditi, tako kratek čas sva živela. Ampak bilo je vredno. Življenje mora biti lepo, kajne Ana.

Ana — Lepo, Peter.

Peter — Rad bi te poljubil, pa ne morem dvigniti glave. Skloni se k meni, Ana. Tako je prav, za slovo se morava poljubiti, kajne, čeprav boš imela zdaj tudi ti kri na ustnicah. Zbogom, Ana.

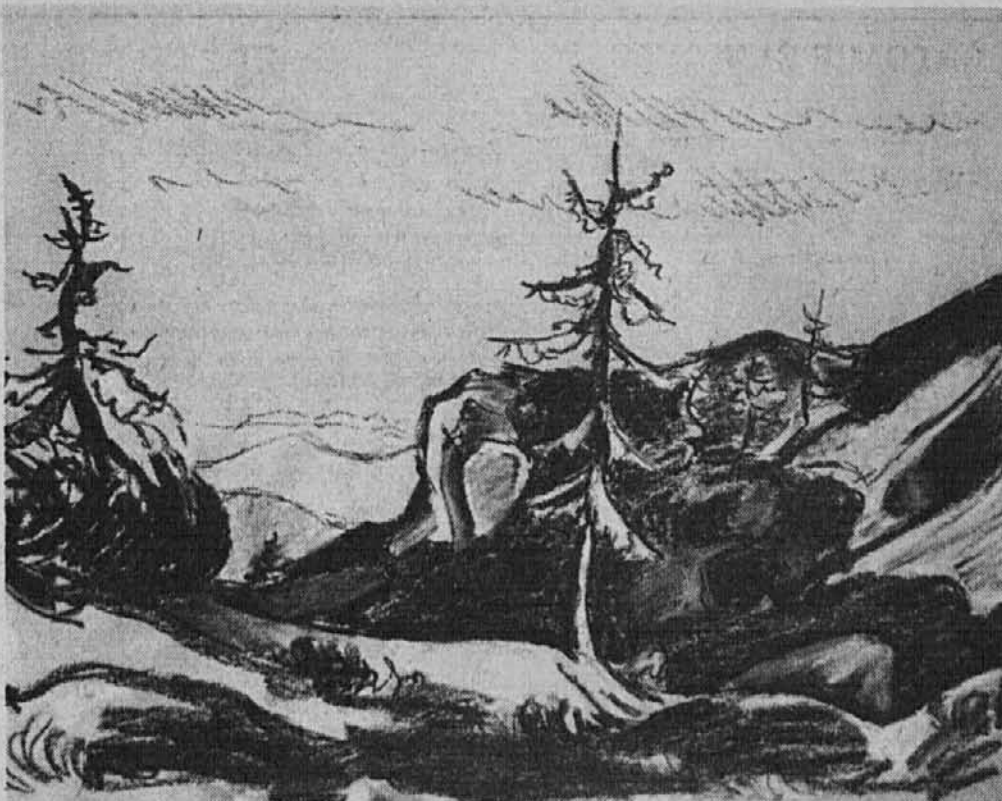
6.

Kurt — (govori hropeče) Peter. Zakaj. Peter? Zaradi tistega dekleta? Tako rad sem te imel, Peter, preveč rad, da bi te tisto prvo noč skrtil v džip in te odpeljal v Mesto. Hotel sem te imeti pri sebi, hotel sem paziti nate.

(Sirene zatulijo.)

Paznica — (prestrašeno, ves čas tulijo sirene) Ne hodi, Kurt, prosim, ne hodi! Strah me je.

Kurt — (posmehljivo, sirene utihnejo, sliši se rohnenje letal, ki prihaja bliže) Strah? Tebe je strah? Kje pa si dobila ta tvoj strah? Ubij ga, lopova, kaj pa čakaš, volčjake spusti nanj. Ukazi jim, KOLJI! zate so vedno pripravljeni klati. Naj raztrgajo ta tvoj strah.

Pavel Lužnik — Skica iz Slemena — sepija kreda

Paznica — (histerično kriči) Ostani, Kurt, prosim, ostani! Tako me je strah ognja, bomb.

Kurt — Bič! Kje imaš bič? Naklesti že vendar ta tvoj presneti strah, do krvi ga prebičaj, volčjake spusti nanj, saj znaš to, ljubica moja. Obuj že vendar svoje svetle škornje, dvigni glavo, kje pa je tvoj jekleni pogled? Bič imaš! Bič! (z gnusom) Kaj pa lažiš po prahu, strela, take te ne maram, gnusiš se mi!

Paznica — (njeno kričanje se vse bolj oddaljuje) Kurt! Kurt! Ne odhajaj, vzemi me s seboj! Prosim, Kurt, prosim!

Kurt — (spet govori hropeče, u umirajočim glasom) Tako mehke kodre si imel, Peter. Želel sem si takega sina. Imel sem te rad. Tudi njo sem imel rad — nekoč. Ko sem bil mlad. Ko smo peli. Ko smo pili pivo. Sonce ti je sijalo na obraz, ko si ležal tam v mlaki krvi. Tisto dekle je bilo pri tebi. Rekla je, da te ljubi. Nisem vedel, da jo ljubiš tudi ti, Peter, nisem vedel. Če bi vedel, bi vaju odpeljal stran. Tudi njo sem ustrelil. Bil pa si že mrtev. Prosila me je, veš. Na njenih ustnicah je bila tvoja kri. Ali si čutil njen poljub? O Peter, kako si me moral sovražiti, jaz pa sem te imel tako rad.

Profesor — (njegov glas odmeva) Za znanost gre, Kurt... v vojni ni prostora za čustva, Kurt... ne razočarajte me, Kurt.

Kurt — O Peter, hotel si, naj umrem. Pa saj vse to ni nič važno, samo zate mi je bilo. Odpeljal bi te v Mesto, če bi mi povedal, da si to želiš. Pa mi nisi povedal, nisi mi zaupal. Imel si me za zver, kakor ona, pregriznil si mi vrat. Peter, oprosti mi.

Deček iz Močvirja — Kje je Peter?

Kurt — Peter? Kateri Peter? Če iščeš mojega Petra, tistega sem... kaj pa delaš tu, otrok? Tu je vojna, v vojni ni prostora za majhne ljudi. Kdo pa pravza-

prav si? A, spominjam se, Petrov deček si, ime ti je — ne, nimaš imena, Deček iz Močvirja si. Peter te je imel rad, hotel te je odpeljati v Mesto. Tebe in tisto dekle. (Sirene zatulijo) Kaj pa je spet to? Torej so našli Močvirje, vidiš.

Deček — (kriči, v tem se že slišijo letala) Letala!

Kurt — Letala, seveda. Saj zato tulijo sirene. Moral bi se nekam skriti. Ne, ne bom se skrtil, umrl bom. Vidiš to, kar imam v roki. S tem sem ju ustrelil. Veš, prosila me je. Ti me gotovo ne boš prosil. (Kričanje množice, ki vse bolj narašča) Kaj pa pomeni ta trušč? Rad bi imel mir, mi ne morejo dati malo miru?

(Treskanje bomb, hrumenje letal, kričanje množice.)

Deček — (navdušeno kriči) Gorijo, stolpi gorijo! Ljudje tečejo proti vratom. Ljudje iz Močvirja. Ušli bodo! Juhu, ušli bodo! Ljudje iz Močvirja bodo ušli v Mesto!

Kurt — Ušli bodo? Kako neki, otrok? Tam so vendar paznice s pasjimi biči in volčjaki in stolpi in bodeča žica. Ogenj, seveda ogenj. Ogenj je uničil stolpe in paznice z biči se bojijo letal. Morda pa bodo Ljudje iz Močvirja prišli skozi ogenj v Mesto. Teci za njimi, otrok, požen se skozi ogenj, tu je samo smrt, premajhen si še za smrt, zate je življenje. Peter je tako hotel. (Prične kričati, da preglasi hrup.) Glej, tam je Peter, tam, med tistimi ljudmi na oni strani ognja. Teci, otrok, teci skozi ogenj, hitro teci!

Deček — Peter! Peter! (Njegovi vzkliki se oddaljujejo, hrup narašča.)

Kurt — Boš ujel življenje, otrok? Petrov deček si. Teci, teci še hitreje, želim ti, da bi ujel življenje. (Glas postaja vse tišji.) Ogenj. Gorim. Teci, otrok, teci, ujemi življenje. Svojega Petra pa sem ustrelil. Gorim. Postal bom Močvirje — postajam Močvirje...

BUNKOV TONE

Sračje na Podrti gori
vasje, da, klobuk z glave!
Gozd ob vasi — trije bori,
ceste — kozje so steze.

Hiš devet je: Tri lesene,
tri iz kamna in prsti,
tri potegnjene kot štrene —
skozi je veter se lovi.

Tu doma je Bukov Tone,
velik mojster — sladkosned,
pravi volk je na bombone,
kakor medved liže med.

»To ni zdrava, dobra hrana!
mati tarna od skrbi.
To je štrene zamoštrana,
če je sneden sin za tri.

V stiski se zbera k posvetu
modri vaški padarji,
po posvetu in šepet u
dejo skrbni materi:

»Tega sinu skuha čaj,
to encijanov je koren,
in pelina in šetraj —
kmalu zdrav bo kakor dren,

silen bo kot Peter Klepec,
najmočnejši med možmi,
pa še v »Delu« bo pisalo:
»Priden je za mravlje tri!«

NOVEMBER (1944)

V drhtečih hišah motne so luči,
v večer zlovesče se oglašajo

Požarji v dalji ... V obeh skrbni
osirji,
da jutri groza v vas se privali.

Nemir je v prstih. Grenke so oči
deklet,
ki želje klekljajo si v bele čipke:
naj čipke še kraji nove zibke,
v mrljskih prti naj bo klas
požet ...

O, čipk prebelih nežna vezena
posmeh je smrti, krik iz požara,
ljudem v temnicah, ki jim noč pričara
pričaraspominčic drobni čar v domači
travi ...

SPOMENIK

Na vaškem križpotju,
v pohorskem sivem granitu
vklesana so posvečena imena
padlih partizanov, padlih talcev,
umrlih v taborišču —
iz njih krvi je
zrasla nova domovina.

Mimo topoglavo drvi pločevina.
Mater le in hiše materinsko
gledajo na ta posvečena imena,
na ta žgoči žarek spomina.

V črnih črkah imen, v mrtvih očeh
strti plameni so mlade ljubezni,
veličina upora,
divja nižina ponižanj,
otrplost človeških usod.

Hiše in matere v črnem stoje
na soncu, solze po licih drse
jim v zaprašnost spominov ...
Mimo topoglavo drvi pločevina
s svojim razkošjem cinizma ...

VEČER NA SVETI GORI

(1945)

Večerno sonce v oknih se blesti
Gorice,
ožarja pas srebrni sinje Soče;
pod Sabotinom v bregu drobne kočice
se v sence stiskajo kot speče ptice.

Na severu ves venec gor v škrlatu sije,
Trnovski gozd zagrinja proti Čavnu se s
temino,
izgublja se za Krasom morje pod neba
sivino
in lesketanje prvih zvezd na zemljo lije.

Prižigajo povsod luči se kot kresnice,
vasi vselej so z njimi posejane
in iz grobov še svežih, ki so kakor rane,
zaslišimo prerano mrtvih neme klice:

»Kaj zemlja ta krvi je naša spila,
zalila do globin prastare korenine:
zato se rod za rodom že iz davnine
zrašča v zemljo — nezmagljiva sila,

ki se oklepa jo, kot gozd, z žuljavimi
rokami
in globlje, globlje žene rast v zemljo rodno:
prelita kri kot seme se razrasla polno
še v toplih brazdah bo, ki jih svoboda
drami ...

Smo kakor zbor borovcev: v eni misli
zbrani
molče v razsvetljene vasi strmo —
v prividu drug za drugim šli so mimo
v pokončni vrsti mrtvi mladi partizani ...

BENJAMIN GRACER

ALKIMIJA KRANJCA

odtrgaš
kos tapravega;
tistega vinsko prešernega
dekliško medenega ...
življenja
ki odhaja
s solzami in pušljcem —
in se z vriskom vrača ...

ga slečeš
ga zgneteš
ga stlačiš
s soncem v sod ...

spodaj zakuriš
zgoraj zabiješ

in ko se trikrat obrneš:
za kupček ognjenih zlatnikov
resničnosti ubiti sen vrneš ...

BLUF

(razlaga)

V besedi bluf
(kar poskusite):
bluf ... bluf ... f ...
je nekaj kozmično
zaokroženo neumnega
kakor če bi rekel:
muu ... muu ...
brez goveje pameti
rogov in vampa
Tisti f nasilno
prileti od nekje
in vam lahko pomei
vsemogoče ...
zame je naprimer:
koeficient smrti

(uporaba)

Beseda je totalna
Zanjo lahko
pozdravite celo oblastnika
(če blefira da pozna
slov knjižnega jezika) —
in prikloni se vam bo
kot da je maziljena
duhovnost ljudstva —
če tja veter piha ...

Odlična je
za glasno demonstracijo
učencev v razredu:
bluf ... bluf ... bluf ...
(in če še s prsti po klopi
poudarjajo njen u —
kot da odhaja vlak ...) —
pritečejo nđri šolniki
utrjeni od iger za kruh —
in tudi rečejo: uuuuuuu!

(môč)

O njeni eksplozivni moči
vas strokovno pouči
sam Tomaž Salamun ...
avtor teorije: a n t i b l u f
Z njo pošilja
v kozmos svoj duh
Kadar jo dokazuje
grmi iz njegovih pesmi:
puf ... puf ... puf ...
in se podira svet
in on postaja bog ...
(A težko da živi še kje —
razen v Ameriki)

CIVILIZACIJSKE MEDITACIJE

V KRIŽIŠČU
MOJE HOJE

NAVZVEN
IN MOJE HOJE
NAVZNOTER
JE SISTEM:
KI UBIJA MOJ ROD
IN IZNICUJE
ENERGIJE LJUDSTEV ...

NEKDO BO OPRAVIL:

I
z mazohistično srečo objekta
ki se stopnjuje
glede na neizbežno
in dosledno poginjanje subjekta:
z vsemi dodatki
impulzi
in pospeški
v elektronsko opremljenem
civilizacijskem teatru
ki ga vodijo roboti
z gobavo scenarijo
in programirano demagogijo:
o človeški sreči in napredku

II
z univerzalnimi sistemi
poslovno finančnih osebkov
ki manipulirajo z možgani
in mednožji množic ...
in ustvarjajo:
predmetno metafiziko
za množično rojstvo beštij

III
s konzervirano duhovnostjo:
opremljeno z etiketami
minulih genijev ...
ki se bo pokvarila
(četudi bo dokazana
brezdušna zaprtost materije)
Uporabljena:
v tankih curkih svetlobe
bo za toliko krajša pot do zvezd
kolikor daljša bo do človeka ...

MED NEMCI IN MLADINO VSEGA SVETA

2 (DNEVNIK POTOVANJA PO OBEH NEMČIJAH)

Zeuthen — Berlin,
torek, 31. julija 1973

Nič ne bo z načrtom: desetih predstav na dan ne bom mogel videti. Predstave, ki bi jih rad videl, so časovno in krajevno tako raztresene, da bi jih še s helikopterjem komaj ujel. Moje pravzaprav edino prometno sredstvo so noge. Če bi hotel videti, kar je na sporedu od desetih dopoldne do dveh popoldne, bi se lahko pregнал. Med enim in drugim prizoriščem pa je treba preteči tudi po pet kilometrov.

Središče Berlina. Dokler traja festival, je tu ustavljen ves promet. Policijski avti v počasnih voznih spremljajo preskrbovalne tovornjake. Številnim stojnicam zmanjkuje hrane in blaga. Na tone hrenovk, safalad, klobas, stotisoči steklenic piva in sokov gre dnevno v promet.

Pred vsako stojnico so zvite dolge kače. Organizacija preskrbe je odlična, pedantna, čisto nemška. Vse pa kaže, da je naval organizatorje presenetil.

Vzhodni Berlin je v teh dneh festivala najbolj odprto mesto na svetu. Erich Honecker se je s tem že hvalil. Ta teden je prosluli berlinski zid le še simbol Ulbrichtovih časov. Pri festivalski tiskovni agenciji je akreditiranih 1489 časnikarjev z vsega sveta. Mladinske festivalske delegacije z vseh kontinentov štejejo več kot 26.000 članov. V Berlin so se zgrnile tisočglave delegacije »plavih srajc« iz vseh petnajstih Bezirov Nemške demokratične republike. V godbah iz posameznih okrajev je najmanj štiristo. Neomalokrat pa tudi po več fantov in deklet.

Cel dan korakajo te godbe po Berlinu pa bobnajo in pihajo, igrajo, da je veselje. Tako nekako, kakor »v dobrih, starih časih«. Vsaka godba zase paša za oči. Vsaka posebej uniformirana.

Računam:

Petnajst godb pomeni vsaj osem tisoč mladih glasbenikov, uniformiranih, z vsemi instrumenti, z ustreznim znanjem. »Fušanja« namreč nikdar ni slišati.

Glasba v tej deželi res ne bo zamrla, pa čeprav nabijajo same koračnice. Vodje kapel pred godbami dvigajo in spuščajo svoje okrašene dirigentske palice, jih mečejo v zrak in spet love. Za njimi to počne cela dolga vrsta najstnic. »Bunčuki« so kar naprej v zraku. Mlade, lepe, sveže, izbrane deklice nastavljajo roké, palice pa prileté, kakor bi bile naročene, naravnost vanje. Nobena med njimi nikoli ne vzdigne glave. Nobena nikoli ne pogleda, kako se ji suče tista dolga reč nad glavo. Nikoli nobena ne pogleda kvišku. Samo roko stegne — in palica je v njej! Do stotinke sekunde natančno. Človek si lahko predstavlja dril, kakršnega so morale prestati — dekleta namreč — preden so se povzpele do take dovršenosti.

Umetniki iz vrst jugoslovanske delegacije nastopajo nocoj kar dvakrat: na Karl Marx-Allee in v Plänterwaldu. Vsaj enkrat bi jih rad videl in slišal. Moja gostiteljica bi šla rada zraven, zato dopoldne raje ostajata doma. Spustila sta me samega v Berlin.

Na Alexu se pomešam v množico. Nič ni drugače kot včeraj. Mladina poje, pleše in se smeje. Sonce sije kot po naročilu. Ko sem zapuščal dom, je tam pršlo, se megli-

lo, lilo. V Berlinu so imeli prav takšno kislo vreme. Zdaj pa nikjer oblačka.

»Sonce si nam prinesel,« se je smejal prijatelj. Kaj bi razlagal, da je tudi meni po dolgem času šele pri njih posijalo.

Nekaj pa se je na Alexu od včeraj le spremenilo. Uvedli so novost: podpisovanje. Vsi se podpisujejo in vsakomur. Pa kamorkoli: v zvezke, beležnice, kar na plakate. »Plave srajce« nosijo s seboj pisala in papir, tuji delegati pa z najvljudnejšimi nasmeški delijo avtograme. Podpisovalcev je na tisoče, prosilcev za podpise desetkrat več. Alexplatz je, gledan s ploščadi hotela »Stadt Berlin«, kaj zanimiv. Stotine krožkov. Prerivanje tisočev mladih teles, da bi prišli čimprej na vrsto za podpis.

Iz vrveža se umaknem v tišino Marienkirche. Druga najstarejša župnijska cerkev v Berlinu iz konca 14. stoletja. Človek se ne more nagledati lepo ohranjenega plesa Smrti, krstnega kamna, številnih nagrobnikov, domiselno razporejenih vsepovsod po cerkvi.

Toda v festivalskih dneh Marienkirche ni le zgodovinska znamenitost. V njej si je mogoče ogledati zares impozantno razstavo o življenju evangeličanskih cerkva v DDR. Panoji so sicer podobni panojem na vseh podobnih razstavah, toda kar vsiljivo prepričujejo obiskovalca, kako ne le ljudje v državi, ampak tudi oblast religiozno življenje več kot tolerira. Podpira ga.

Ko sem si vse ogledal in prebral, sem zbral pogum ter sedel k mlademu človeku ob vhodu. »Fuehrer durch die Ausstellung« (vodil po razstavi) je pripovedoval napis pred njim. Preden sem odprl usta, je ugotovil, da nisem domačin, hkrati pa vprašal, v kakšnem jeziku bi rad prevode vsega, kar sem prebral. Francosko, poljsko, češko? Morda angleško? Rusko? Da. To bi šlo.

Potem sva nekaj časa rusko-nemško drobencljala, preden sva našla skupni jezik. Spočetka je precej zapeto odgovarjal. Šele ko je zvedel, od kod prihajam, se je malo razgovoril. Duška si je dal šele, ko sem ga vprašal za mnenje o mladini, kakršno sem videl, slišal v Münchnu.

Tako skupino so imeli prejšnji dan v gostéh, je rekel. Lahko so seveda govorili, kolikor so mogli in kar so hoteli. Festival jim daje to pravico, oni pa so jo do kraja izkoristili. Spet so si prilastili malika Kristusa kot svojega idola. Drugačnega menda sploh ni. Modna novost. Potem pa da so nastopili oni, torej tisti, od katerih z enim zdajle govorim. Povedali so jim, zahodnim idiotom, kako so se vpregli v oje strica Sama pa mu pomagajo še tam, kjer bi res ne bilo treba.

»Skoda, da niste slišali. Es war ein Panzerkampf, doch Sieger sind nur wir geblieben.« (Tankovska bitka je bila, zmagovalci pa smo ostali samo mi.)

Listam po ruskem prevodu besedil s panojev. Aforizmi Alberta Schweitzerja in Martina Luthra Kinga govore o revščini in lakoti po svetu pa o dolžnosti tistih, ki jim ničesar ne manjka. Plavalasi polizani študent mi neprestano nekaj šepeta. Meša politiko in vero. Dovolj mi je tega. Na kratko mu povem, kako smo mi z vsem tem opravi enkrat za vselej.

Osuplo me pogleda. Prav na to sem čakal. Vljudno mu stisnem rokó, peté pa odnesem na zrak.

Množica v parku pred televizijskim stolpom je pod žarki vročega julijskega sonca obmirovala. Srečneži, ki so ulovili prostor na klopéh, so se morali sprijazniti s kaj neudobnim položajem: zamudniki so posedli po naslonjalih na klopéh in svoje zadnjice udobno položili na tilnike sedečih.

Pogled z Leninovega trga na televizijski stolp. V ozadju Zahodni Berlin. Tudi TV-stolp je plačal Zahodni Berlin. Od koderkoli pride človek v sončnem dnevu, od povsod zagleda na kovinski kupoli bleščeči križ, ki se odsuša z zvonika bližnje starodavne Marienkirche.

Nihče se zaradi tega ne razburja. Novi položaji vzbujajo le radost, smeh.

Na asfaltu pred klopi se začno zbirati »široke množice« vseh barv, ras in narodnosti, z vseh naših kontinentov. Napeto spremljajo komaj začeto igro. Bo močnejša zadnjica na naslonjalu ali tilnik sedečega na klopi? Premagani sme sesti na vroči asfalt ter položiti utrujeno glavo v naročje zmagovalcu.

Fantje brž ugotove, da je vredno biti premagan. Vse več je glav v naročjih srečnih zmagovalcev, med katerimi se mnoge trudijo, da bi jih bujna fantovska lasišča žgečkala čim više po bedrih. Krohotanju ni ne konca in ne kraja. Preglasilo je celo FDJ-kapelo, ki je prikorakala mimo s svojimi poskočnimi vižami.

Nekomu je postalo prevroče na asfalt-nih tleh. Terasasti vodnjak pod TV-stolpom se je nenadoma napolnil. Črni, rumeni, beli se prerivajo v ledeno mrzli plavi vodi. Kar oblečeni so se pognali noter. Škropijo se, padajo v vodo, potaplajo drug drugega, lovijo sapo, skušajo zlesti ven. Ampak razposajene roke prijateljev in prijateljic z vsega sveta jih vedno znova pahnejo v vodo. Usmiljenja so deležni šele takrat, ko na kolenih s sklenjenimi rokami prosijo za dovoljenje, da bi smeli stópit na suho. Po razbeljenem asfaltu se kar kmalu prelivajo potočki vode, ki se cedi rešenim kopalcem iz obleke. In tisti, ki ne morejo v vodnjak, kar v teh potočkih iščejo hladu.

Na stopnicah pod TV-stolpom prepeva Arabec v burnusu. Spremlja se s piščalkami na meh. Nekaj podobnega kot škotske dude. Pred njim je pel Francoz. Navdušil je tisoče poslušalcev. Živahno so mu ploskali. V začetku ploskajo tudi Arabci. Iz solidarnosti. Potem mu divje žvižgajo. Ko pa še ne utihne, mu tulijo. Celo v uho. Arabec piska dalje. Kot da je sam nekje v puščavi. Otožna, predirjiva melodija, da bobniči kar poskakujejo. Nazadnje se mu le posreči razgnati množico.

Ostal je sam. Toži in piska sredi stopnišča. Nihče ga ne posluša. Nekaj ubogih par, ki so bogve kje prespali noč, ob njem mirno spi. Tudi arabska džehenna jih ne more prebuditi v življenje.

Dopoldne gre h kraju. Vsaj Museum für deutsche Geschichte (Nemški zgodovinski muzej) bi se rad obiskal.

Ceprav sem si berlinske ulice že doma vtepel v glavo, mi podplati postajajo čedalje bolj vroči. Pozabil sem, da je od televizijskega stolpa čez Marx-Engels-Platz na Unter den Linden dolga pot.

Poplava ljudi noče in noče usahniti. Večna gneča, kamor se prestopim. Bolj moška kot ženska, vseskozi pa vesela, zdrava in prijetna. Ženske si na vse načine prizadevajo, da bi jih moški občutili. Zaradi bližnjega srečanja z Abrahamom mi ti njihovi poskusi dvigajo moralo, pa se mi zaradi tega nikamor preveč ne mudim.

V Muzeju za nemško zgodovino bi moral ostati človek dneve dolgo, toliko je tu nakopičeno gradiva. Posebno se mi vtisnejo v spomin napoleonske vojne pa stoletja kmečkih puntov, kar je še posebno skrbno prikazano. Računal sem že doma s tem, da bom te stvari tu videl, zato sem pazljivo bral Kleistovega Michaela Kohlhaasa. Izkazalo se je, da čas ni bil preč vržen.

Kmečki upori na Nemskem so bili resda drugačni od naših, uspehov pa si uporni nemški kmetje niso priborili dosti več od naših. Na ta čas nemške zgodovine so danes v Nemški demokratični republiki hudo ponosni. Ob njihovem prikazu teh dogodkov bi se še naši razstavljalci lahko kaj naučili.

Ob Muzeju za nemško zgodovino stoji zares monumentalni spomenik žrtvam fašizma in militarizma. Stražarja pred njim stojita, kot bi ju izklesal. Ne ganeta z očmi. Nobena mišica v obrazu jima ne trzne. Kako le moreta takole zdržati?

Zdajci sta puško vrgla iz leve v desno roko kot na povelje. Oba hkrati. Tudi za

desetinko sekunde ne prepozno. Takšna mrtva, spomeniška drža — pa tak nenaden gib. Pogledal sem na drugo stran aleje. Da ni morda tam kdo, ki bi dajal komando? Ničesar takega ni videti.

Vsake tri minute puški skočita iz rok v roke. Pogled na upirata stražarja ves čas v neko daljno točko na obzorju. Kipa. Kako se moreta potem na vsake tri minute tako skladno premakniti?

Stopim tesno k levemu stražarju. Kot da me ni zaznal. Strmi naprej v imaginarno piko tam nekje v daljavi. Spet ta skok puške iz leve v desno. Trepalnice mu sploh niso trenile.

Takrat pa sem opazil:

Ob desni nogi droben gumb. Rahel pritisk nanj, ki ga nihče ne more opaziti. Oni stražar na drugi strani vhoda stoji na takem gumbu. Pritisk na gumb sproži menda sekundni mehanizem. Ko ta zabrni, se nogi streseta, puški pa zletita iz roke v roko. Preprosto na pogled, pa vendar dovolj zapleteno. Najbrž imajo v kaki vojašnici napravo, da na njej mladi Prusi vadijo svoj gib. Po prusovsko natančno. Nobena amaterizma. Pruska vojska ostane vedno pruska vojska. Čeprav ji pravijo zdaj Vzhodni Nemci Volksarmee.

V zgradbi gori večni ogenj. Podobno kakor pod Slavolokom zmage v Parizu. Na stenah vise vencii. Ulbrichtov, CK SED, RSFSR in številnih drugih delegacij.

Ogenj je čudovit. Kakor da skozi rubine in smaragde prihaja iz podzemlja. Doživetje. Ne mimobežen vtis. Trajen spomin.

Čas je, da se vrnem na Alexanderplatz-bahnhof. Prijatelj in žena kažeta malce nestrpnosti. Rada bi vedela, kako sem se imel in kaj sem videl. Kosilo sta mi prinesla s seboj, da bi se s tem ne zapravljali časa. Ob burnem dnevu na hrano še pomislil nisem.

Dan gre h kraju. Večeri se. Rinemo na Alex, da bi še o pravem času našli sedeže pred odrom. Nastopili bosta festivalski delegaciji DRV (Demokratične republike Vietnam) in republike Južni Vietnam.

Vzhodni Nemci imajo radi Vietnamce. To je ljudstvo, ki mu že desetletje dolgo plačujejo svoj davek. Vsi, ki delajo ali živijo v zasluženem pokoju, dajejo po en odstotek od svojega dohodka za Vietnam. Nihče zaradi tega ne nerga. Sami ne živijo dobro. Skusili so vso stisko vojnih let. Svoj socializem morajo trdo braniti. Zato je skromen mesečni dar za Vietnam umeven sam po sebi.

Vietnamci so se jim tokrat pošteno oddolžili. Njihovi delegaciji ne festivalu sta skoraj množični.

Bojni ples, ki so ga zaplesali ob spremljavi glasbila iz bambusovih palic, je bil nekaj izrednega. Dekle, ki je pelo vietnamske ljudske pesmi, je bilo tako lepo, da bi si njene lepote sploh ne prisodil opisovati.

Civilizacija podjarmljenega naroda? Morda kvečjemu kultura ljudstva, o katerem skoraj nič ali le malo vemo.

Kolikor hitro morem, rinem prijatelja in ženo na Karl Marx-Allee, kjer nocoj ob Romunih in domačinih nastopajo Jugoslovani. Domačine smo že zamudili, Romune v najelegantnejši folklori izvedbi še ujeli. Gledalci jim neutrudno ploskajo. Kako bodo šele Jugoslovani!

Na oder — velikanski oder, kamor se da spraviti na stotine ljudi — se je primajalo pet mandeljcev s harmoniko, saksofonom, kitaro, guslam podobnim instrumentom (pa ni bila tamburica) in še nečim. Začeli so uglašati svoja glasbila. Ljudstvo žvižga.

Čakam na folkloro. Na plesni zbor. Na oder je tema ...

Ljubka nemška napovedovalka v samih superlativih napove jugoslovansko ljudsko glasbo in folkloro. Kje so torej »Tanec«, »Lado«, »Kolo«, kje »Tone Tomšič«?

Velikanski prazen oder. V temi. Peterica muzikantov tam v skrajnem levem kotu pod žarometom. Začno igrati. Nekakšno svojo »Trla baba lan«. In ga je trla,

da se sam bog usmili! Nikoli izpéta, večna melodija.

Ljudje žvižgajo. Vstajajo. Odhajajo. Kaj vem kakšna baba na odru pa še kar naprej tare svoj lan.

Končno ga je strla. Fantje so se stisnili izpod žarometa v odrešujočo odrsko temo. Izza paravana pridrobni na desno osem (beri: osem!) deklet. In že se vije kolo ... Osem mladih deklic pleše ne vem kakšno kolo sredi Berlina pred tisoči ljudmi! Brez glasbene spremljave! Tišina je popolna, dokler ne zadoni smeh. Ljudje se smejejo obupnemu jugoslovanskemu poskusu pantomime.

Avditorij se ob žaljivih pripombah vztrajno prazni. Stiskam zobé in gledam v tla. Skoraj na jok mi gre.

Prijatelj ob strani sprva vljudno molči. Ko pa vidi, kako se počutim, me skušata potolažiti.

»Saj tu nihče ne vé, da si tudi ti Jugoslovani.«

Že res. Zame nihče ne vé, od kod sem. Toda vidva vesta! In vsi tisoči ob meni in za menoj so bili priče naše »produkcije« na odru. Mar ni to dovolj za zdrav želodec, poln ponosa na našo umetnost? Za človeka, ki neprestano hvali svojo domovino? Jo hoče povzdigniti v nebo?

Cez živahni Alex se prerinemo na postajo. Izstopimo v Plautenwald. Na odru številka trinajst tam ob devetih zvečer nastopa jugoslovanska festivalska delegacija s svojim kulturno-umetniškim programom.

Nihče ne vé, kje naj bi stala ta številka trinajst. Noben policaj ne civilist nam tega ne more pojasniti. Kažipota ni nobenega nikjer. Sploh nič napisov.

Na dolgi poti od postaje do zabavičnega prostora se tarejo ljudje. Neprenehoma se moramo klicati, da se ne izgubimo v gneči. Ura se bliža deveti. Kam bi se lahko še obrnili?

Hodimo, hodimo. Sprašujemo. Čez pol ure obupamo. Odnehamo. Popolnoma. Dokončno.

Sreča je v tem, da tokrat ni meni nerodno.

Ostane še tolažba:

Festival se je šele začel. Vsaka festivalska delegacija nastopa s svojim nacionalnim programom vsak dan na drugem odru. Počakal bom torej na prikladnejši dan in čas nastopa naših.

Berlin, sredi, 1. avgusta 1973

Zjutraj v naglici preletim Neues Deutschland. Vodje festivalskih delegacij iz petindvajsetih držav so v spremstvu tri tisoč mladih Vzhodnih Nemcev iz erfurtskega okraja obiskali Buchenwald. »V boj z Allendejem! Naj živi revolucija!« To je bilo geslo na množičnem mitingu solidarnosti z napredno čilsko mladino. Srečanja z zastopniki Bangladeša, Kube, Mozambika, Koreje, Paname, Peruja. Cilenci so navdušili s poslanico, ki jo je festivalu poslal nobelovec Pablo Neruda:

»Vaše bratstvo je kruh in je voda, ki ju potrebuje junaški boj mojega ljudstva. Samo eno vam pravim, vam, mladim: Čile je tih Vietnam! Naj žive naše skupno upanje! Pablo Neruda, Isla Negra, Julij 1973.«

Časopis prinaša izredno dolg povzetek referata pastora Dietricha Gutsche na seminarju verne mladine. Program festivala je zasnovan zelo širokopržno. Politiki v NDR kažejo resnično naklonjenost do modernih tokov, ki prevevajo napredno mladino. Navsezadnje ni nič čudnega, če so se o referatu tako razpisali. Pastor se je zavzemal za mirno sožitje vseh ljudi na svetu, za sodelovanje mladih v osvobodilnih gibanjih na vseh celinah. Za našo politiko. Politiko neuvrščenih.

Neues Deutschland omenja ves svet, le Jugoslavije ne. Festival pozdravljajo Dolores Ibaruri, princ Sufanuvong, predsednik vlade iz Nepala. Pri nas nismo našli časa

(Nadaljevanje na 22. strani)

(ali posluha?), da bi napisali nekaj pozdravnih besed za tako pomemben mednarodni dogodek. Voščimo za rojstne dneve ljudem, ki so daleč od naše politike. Voščimo ob državnih praznikih državam, ki so tuje našemu družbenemu redu. Tokrat pa — vse tako kaže — smo krepko zatajili.

Časnik vsak dan objavlja odmeve na festivala dogajanja v najrazličnejših deželah sveta. Od Sovjetske zveze in prestolnic vzhodnega tabora do Švice, Laosa, Peruja in Tanzanije. Samo nas ni. Nobenega odmeva v Jugoslaviji. Pozneje sem dognal, da se tudi naši časniki obnašali tako, kakor da festivala ni. Moji doma so spremljali ta čas televizijo, poslušali radio. Povedali so mi, da v Sloveniji o tem dogodku ni bilo mogoče ne videti ne slišati prav nič. Pa vendar je bil to X. svetovni festival mladine in študentov z vsega sveta!

Na zadnji strani časnika zagledam med programi tudi naše. Drevi ob sedmih bodo nastopili z »gala prireditvijo« v Friedrichstadt palači. Nimam še načrta za zvečer. Mogoče jih bom šel lahko pogledat.

Dan smo si rezervirali za obisk v živalskem vrtu. Saj sem ga že obiskal pred tremi leti. A tam je mogoče videti, da je en dan premalo. Hodiš, hodiš in se nahodiš, pa je en dan premalo. Vidiš komaj polovico tistega, kar je videti mogoče.

Vzhodnoberlinski živalski vrt je nastal (in še nastaja) na pobude delovnih organizacij, ki so kupile živali ter jim uredile bivališča v parku, nekdanj last pruskim junakom. Vzidane plošče govore o tem, kateri kolektiv si je utrgal denar za živali in njihov hlevček.

Afriških, azijskih pa mačk iz Amerike, eksotičnih ptic je čez glavo za biologa, ne le za navadnega obiskovalca. Rib in slonov, plamencev in opice, bizonov in ponijev, orlov in vider, kamel in kolibrijev — vsega je na pretek. Štirinožci najmanj v parih, raje v čredah, ptice v jatah.

Predvsem pa levi. Tem so zgradili pravcato kamnato palačo. Pravi levji brlogi so zgrajeni v njej. Nobenih kletk. Od ljudi jih loči razmeroma veliko jezero. Včasih je treba malo počakati, preden se kakšen Clarence pokaže na spregled. Pa niso tako krotki kakor Clarence. Ko tak možakar stopi iz votline, naježi silno grivo, pogleda vate, potlej pa zarjove...

Se pomislil nisem, da me loči jezero od njih. Kar same od sebe so se noge premaknile. Ritensko seveda. Pa kako hitro! In kako daleč! Ko so obstale — ves ta čas je vladal kaos v možganih — sem se nasmejal. Kar jih je prišlo gledat leve, so se tako brezglavo umaknili kakor jaz...

Se vedno tiči v nas nagoni strah neandertalca. Nič ni drugačen kot pred milijoni let: bojimo se močnejših. Bolj groznih. Bolje oboroženih. Takih s kremplji in ostrimi zobmi. Bojimo se vseh, ki žro slabše.

Mimo številnih jat plamencev, čiger, storkelj, nojev — kar vse živi popolnoma na prostem: nobenih mrež nikjer! — prikorakamo do opice.

Tudi te živé na svobodi. Na dveh majhnih, lepo oblikovanih otokih sredi vode. Džunglo jim nadomešča prostrano leseno ogrodje. Tistih osem ali deset metrov praznega prostora med obema deloma ogrodja preskakujejo kakor za šalo.

Otroci jim mečejo banane. Kupijo jih lahko na stojnici ob sprehajalni poti. Ob vsaki vrženi banani začno opice s predstavo. Mamica na moji desni je komaj zadržala malega junaka, da ni skočil v vodo ter pohitel k opici, ki mu je onstran jarka ponujala olupljeno banana. Fantek je jokal, se otepal materinih rok in zmerjal (precej sočno) na vse strani.

Opica pa kakor da je razumela. Prišla je do vode, prelomila sadež prav pri vrhu, presunljivo toplo pogledala človečka na tej strani vodne pregrade, mu pomežiknila, pociljala ter vrgla, kar je držala v šapi.

Fantek je tisto ujel in hitro stlačil v usta, ob čemer je njegova mati zagnala pravo histerijo. Seveda smo se vsi smejali. Malemu prijatelju opic smo nakupili celo naročje banan.

V obsežnih parkih na poti proti restavraciji gagajo gosi, pojejo ptiči, skačejo verice, jeleni z eleganco dvigajo svoje glave, srne se podijo s srnjaki po svojem eldoradu. V veličastnih krošnjah stoletnih hrastov je vse živo.

Kosilo. Potem Treptowerpark.

Tu so zgradili Sovjeti v času najhujše povojne stiske mogočen spomeniški park rdečearmejcem, padlim v bojih za Berlin. Jasno: plačali so ga Nemci. Vzhodni.

Mogočen obokan vhod. Visoka železna ograja. Nekaj sto metrov široka, dolga skoraj kilometer. Pet minut hoje po pustih tlakovanih cestah do spomeniškega kompleksa.

Na začetku stoji velikanski kip Matere Domovine, ki v nemi bóli sklanja svojo glavo, z rôko pa se krčevito grabi za srce. Joče za sinovi, ki daleč pred njo leže v zelenih grobnicah. Visoka, vznesena nad nami jih vidi skozi solze. Našim očem so zakrite. Daleč vzdignjeni pred nami jih skrivata rdeči marmorni zastavi z vojakoma, kleččima na častni straži. Z brzostrelko v desni, s čelado na kolenu v levi roki. Z globoko sklonjeno glavo. Kličeta k tihemu spoštovanju do mrtvih.

V nižini pod nami leži pet ograjenih travnatih površin. Grobnice. Kamniti simboli na sredi vsake od njih:

Pehota. Topništvo. Oklepniške enote. Letalstvo. Mornarica.

Na vsaki strani po šest impozantnih reliefov. Zgovorno pričajo o tem, kako strašna je bila vojna. Na čelnih straneh reliefov izpisani citati. Iz Stalinovih govorov med domovinsko vojno... Dvajset let po Stalinovi smrti jih nihče ni izbrisal.

Na koncu parka velik grič. Spomenik neznane junaku stoji na njem. Spominja me na Avalo. Obiskovalec pred spomenikom je kakor mravlja pred človekom. V notranjosti pod kipom obsežen mozaik govori o teži slovesa ob odhodu v domovinsko vojno. O mukah pregnanstva. O ponosnem junaštvu v bojih. O bolečinah ob smrti.

Béga me potratna pozlata na mozaiku. Preveč razkošja za klavarno človeško smrt.

Spomnim se naše »ruske« tankovske brigade. Učili so nas Rusi, kako ravnati s tanki.

Zima 1944/45. Vojaški tabor blizu Tule. Snega čez meter. Temperatura od minus osemindeset do dvaindeset stopinj. Celzija. V baraki pišem. Peč za hrbtom mi žari. Črnilo pred menoj je zmrznilo. Obstal sem sredi stavka. Pero pomakam v črni led, ki je vse trši. Hrbet mi gori. Nogé zmrzujejo. Prsti na rokah so trdi.

»Spravi se v posteljo!«

Inštruktor — poročnik Domincev že celo uro v njej drgeta. Skrbi me léči. V valjenkah in bundi ob razbeljeni peči že celo uro drgetam. Kako bo na ležišču?

Tri žimnice imam pod sabo. Sedem kožuhov sem navlekel nase. Potegnil sem jih čez. Čez glavo.

Pa ni nič pomagalo. Zobje so šklepetali, dokler se končno le ni zazorilo jutro. Potem pa vaje:

Peš prehodi v celcu pot, ki jo boš potem prevozil s tankom! Temperatura nam ni mar. Petdeset stopinj pod ničlo — kdo bi se še za to zmenil?

Potem pa sremska fronta. Ruski inštruktorji so bili z nami. Umirali so, padali so, ginévali so kakor naši fantje.

Klavrno. Zanikrno. Prav nič junaško. Smrt ni slavnosten dogodek. Takrat ne pojo fanfare. Ne pritkavajo zvonovi. Samo svinčenka pribri. Mogoče strel iz topa. Panzerfaust.

24. april 1945. Napad na celi sremski fronti. Prebijamo jo mi, tankisti. Petinšestdeset T-34. Ko smo prišli čez minsko polje, smo se prešteli:

Se vedno nas je ostalo petdeset!

Po riti so nam dali panzerfausti. Na nje nismo bili dovolj pripravljeni. Ruski inštruktorji so to drago plačali. Dominceva ni več med živimi...

Preživel je Stalingrad, Kursk in Varšavo. V Jugoslaviji je našel večni mir. Klanjam se njegovemu spominu! Dober fant je bil.

Odtod odpor do vse pozlate v mozaiku. Travnate zelenice na grobnicah so mi bolj všeč. Mir izžarevajo, tolažbo in življenje. Tému zadnjemu nobena smrt ni mar.

Kljub vsem pomislekom enkratnost sovjetskega spomeniškega parka človeka navda s spoštovanjem do mrtvih. To je brati tudi na obrazih vseh obiskovalcev.

Pogled s televizijskega stolpa na tisti del Vzhodnega Berlina, ki so ga gradili Rusi: Karl Marx-Alle (nekdanj Stalinstrasse), v podaljšku Unten den Linden. V ospredju (s kupolo) das Lehrerrhaus (Dom učiteljev), na levi pa se že odpira Leninov trg in zelenje Friedrichshaina.

Molče končujemo svoj obhod, ki bi ga ob skulpturah klečečih vojakov najraje še enkrat začel.

Prijatelja in ženo sem dohitel šele ob izhodu.

»Samo trenutek!« ju poprosim. Rad bi nakupil razglednic in diapozitive.

»Ne zapravljaj časa! Tu imaš vse! Še nekaj več.«

Uganila sta vse moje skrite želje. Smehljata se mi. Kdor hoče najti dobrega prijatelja — med Vzhodnimi Nemci si ga bo zagotovo našel. Pri njih je človek vedno kot doma. Naša slovanska gostoljubnost se ob njihovi kar izgubi. Čudno pa ni: v njihovih žilah teče nič koliko naše, slovanske krvi.

Utrujena sta. Priprčam ju, da morata domov. Ubogata. Kako bi Prus kdaj ne ubogal?

Sam se odpravim po Treptowerparku. Cvetlični nasadi. Forma viva. Ne trajna, kot pri nas. Skulpture in plastike tu pa tam menjajo. Park je obširen. Urejen tako estetsko, da se ga je težko ogledati. Škoda, da nimam fotoaparata. Hodim v krogih. Rad bi se naužil te lepote, teh barv.

Vleče me berlinski Kulturpark. Tako imenujejo Berlinčani svoj Lunapark. Preden ga dosežem, mi podplati signalizirajo, da je za danes dovolj hoje. Prehrojene kilometre potihem računam:

Nekje med dvajsetim in tridesetim sem. Če se zavzamem, bom danes dosegel maratonsko značko.

Ljudsko zabavišče pripravi obiskovalcu imeniten vtis. Vse je tu: od nore železnice, ki vozaču ob vrtoglavi vožnji sprazni želodec, do Riesenrada. Ne vem, kaj bi izbral. Odločim se za Riesenrad.

Kopija dunajskega Riesenrada: šestintrideset je gondol, sedežev za dvesto in šestnajst ljudi. Ko se pripelješ s sopotniki na vrh, naprava obmiruje. Nekaj minut časa, da se razgledaš po Berlinu. Razgled se ne da primerjati s tistim, ki ga nudijo po Parizu Eiffelov stolp, Slavolok zmage ali Sacreu Ceur. Neskončno velemesto. Daljave vse v megli. Nič ni markantnih točk, da bi se lahko orientiral. Najbolj izstopa reka Spree. In jezera! Berlin je velikansko gnezdo sredi jezer.

Blazna železnica vsiljivo ropota. Kako me mika!

Glej naključje! Tu je prijatelj z dvema vnukoma. Moja mala Kathi! Die kleine Schauspielerinn! In Joerg, njen bratec. Prva jih ima dvanajst, drugi trinajst let. Zdaj se bo zabava šele zares začela. Sladoleda! Ruskega, seveda. Neznanske porcije. Nič manjše kakor pri nas margarina ali surovo maslo. Smo se ga najedli, da se bog usmili!

Potem pa brž po zabavišču. Skrbel sem, da smo bili daleč od železnice. Pa se ji ni dalo izogniti.

Vseh štirih nas je ravno za vagonček. Škilim v prijatelja. Ima jih kakih trinajst (let namreč) več od mene. Bo upal sesti v voz za vožnjo v pekel? Pa se kar smeje. Kathi in Joerg sta od veselja več v zraku kot na tleh. Menda sem med četverico edina reva. Če upa mularija, kako bi ne jaz?!

»Onkel Janez,« vzklika Kathi, »zwischen der Fahrt will ich mit Dir beisammen sein.«

Vsedli smo se in zdrveli. Navpično gor, naravnost dol, ostro v desno, v levo sem pa gor in dol in sem in tja in sem in tja in gor in dol...

Že marsikaj sem prestal v svojem življenju. Na tisto berlinsko železnico pa se ne vsedem več. Želodec se mi je pomaknil prav v grlo. Kathi in Joerg sta se smejala na ves glas. Prijatelj je vse bolj bledel v obraz. Pa jaz?

Ko smo izstopili, sem se pogledal v zrcalo. Sem mar to jaz? Ta bela, blede lica, vedno tako rdeča? Menda sem bil res jaz.

Med tem se je stemnilo. Otroka sta odšla s papačijem domov.

Odpeljem se v Berlin. Vse razsvetljeno, čeprav čemi vsa druga NDR v temi. Na

Alexu igra mladinska godba na pihala. Čudno. Uniformirani, železno disciplinirani fantje in dekleta so vedno prijetno poživljajoči na pogled. Tako resni, a obenem srečni so videti v svoji vlogi.

Klopi pred odrom so prazne. Kdo bi sedel in poslušal? Njih muzika se sliši po vsem trgu. Med bobne in trobente se meša petje. Prihaja z odra na Karl Marx-Allee. Mladinski pevski zbori iz Sovjetske zveze.

Nosi me s trga na trg, z ene aleje na drugo. Nemške mladince spremljajo gostitelji. Berlinčani, ki so jih za teden dni sprejeli v goste. Starejši letniki torej. Pa nič ne pomagajo.

Dokončni, odločni pečat daje prestolnici NDR tokrat mladina, zbrana z vsega sveta. Ta teden je Berlin brez dvoma najmlajša prestolnica na svetu.

Friedrichspalast, v kateri se bodo nocoj predstavili naši s svojo gala predstavo, iščem na napačnem koncu. Pa tudi noge so me izdale. Ura se bliža deseti. Dosti pred enajsto ne bom »doma«. Za jutri pa je napovedan karneval.

Doma izvem, da je ob 12.55 umrl Walter Ulbricht. Novice niso skušali tajiti. Voditeljevo skorajšnjo smrt je pričakovala vsa dežela. Priprčani pa so bili, da je med

festivalom ne bodo objavili. Domačini so zaradi hitre popularizacije novice rahlo osupli. Pri nas doma, v naši hiši, resnično žalostni.

»Karkoli že misli o njem zunanji svet — ravnal je tako, kakor so mu narekovale razmere in čas.«

Zberem se. Resno, prizadeto izrečem sožalje. Po obrazih vidim, kako sta prijatelj in žena potihem upala, da bom to storil. Njihov voditelj je bil. Oba sta ga zelo cenila. Jokata... Docela ju razumem.

Do polnoči teče pogovor po pravilu »o mrtvih le najboljšes«. Ljudje mu marsikaj odpuščajo. Njegova smrt ne bo motila festivalskega sporeda. Tako je menda želel sam, preden je izdihnil. Tudi vodstvo se je tako odločilo.

Ljudje, ki sem jih srečal v vlaku in zvečer v Berlinu, so za novico najbrž že vedeli. Pa se nikomur ni poznalo, da bi ga kaj prizadela. Nobenih posledic tega dogodka ni bilo čutiti nikjer. Nič črnih zastav. Nič turobnih obrazov.

Malce čudna smrt državnega voditelja. Uglednega politika mednarodnega komunističnega gibanja.

Mladi ne čutijo smrti. Pred njimi je boj. Je življenje. Starina naj mrè. Mladina terja svoj prostor.

(SE NADALJUJE)

Takale je videti ponoči Rdeča mestna hiša z Neptunovim studentem pred seboj.

ZIMA SERŽA POLAJNARJA

ODLOMEK

Najprej so se prebudile podgane. Še preden se je zjutraj zasvitalo, so prilezle iz svojih vlažnih lukenj pod tramovi in z vso vnemo začele stikati po kolibi, da bi si našle kaj za pod zob. Dolga decembrska noč jih je naredila lačne in popadljive. Ko je že kazalo, da je vse zaman in da si bodo morale zajtrk poiskati kje zunaj, je največja, najbolj požrešna in v svoji požrešnosti najbolj predrzna podgana splezala na kup gnile slame, kjer je ležal Serž in začela ovohavati belo papirnato vrečko ob njegovem vzglavju. V vrečki sta bila košček sira in kratek rženega kruha. Ta sir in kruh si je bil Serž pritrgal od večerje, da bi mu ostala za zajtrk. Prejšnji dan je namreč na Odpu prodal staro svinčeno cev, ki jo je našel na nekem gradbišču v Žusterni pri Kopru. Zanj je dobil ravno toliko, da si je lahko kupil deset dek sira in pol kile kruha.

Ko so podgane videle, da si je ena izmed njih našla hrano, so vse hkrati pridrle za njo na pograd, nestrpno razcefrale vrečko in se pohlepno zagrizle v kruh in sir. Sira je bilo malo in deležne so ga bile samo najmočnejše in najbolj popadljive; mlajše in šibkeje so se morale zadovoljiti s kruhom.

Podgane se v navalu slepe požrešnosti seveda niso utegnile spraševati o upravičenosti svojega početja. Prav nič jih ni zanimalo, iz čigave skledje žrejo. Niti niso se niso za fanta, ki je ležal na pogradu, zavrt v odejo, izpod katere je gledal samo šop skuštranih las in v spokojnem snu zatisnjene oči. Njegova usta so bila narahlo odprta, ustnice pa bele in posušene od tople sape, ki jo je izdihaval.

V nežno tkivo njegovih sanj so se nenadoma prikradli glasovi od zunaj: drobnost, ihtavo sopenje tik ob njegovem ušesu, šelestenje papirja in pokanje slanih bilk. V hipu je bil buden; planil je pokonci, z eno roko je samogibno zgrabil za nož, ki je bil zasajen v deski nad njegovo glavo, z drugo pa baterijo in posvetil predse v temo. V krogu svetlobe je zagledal tik ob svojem vzglavju raztrgano vrečko, oglodane sirove in krušne skorje, okoli njih pa pol ducata od nenadnega strahu otrpili podgan, njihove mokre smirke in mrzle izbuljene oči.

»Pssssss... pssssss...« Po kakšje je zasikal in hkrati zamahnil z roko, v kateri je stiskal nož. Podgane so zviška poskakale na tla in se zalezle nazaj v svoje luknje.

»Golazen!« Z otepom slame je pometel skorjice in drobtine z ležišča na tla. Zvil se je v klobčič, da bi mu topleje na vlažni slami in si potegnil odejo čez glavo. Bil je utrujen in je hotel spati, pa vseeno ni mogel zatisniti oči. Podgane so se poskrile in so bile tiho, a kljub temu je čutil njihovo prisotnost. Zdelo se mu je, da je koliba polna njihovega pritajenega dihanja in bilo mu je, kot da ga iz vseh kotov potuhnjeno motri iz teme na desetine hladnih podganih oči in preži na vsak njegov premik pod odejo. Ne le, da ni mogel več spati, že sama misel na spanje se mu je priskutila. »Samo da zaprem oči, pa bojo spet tu. Samo na to še čakajo.« Dvignil se je, pretegnil od nočnega mraza in od neudobnega ležišča odrenele ude in se začel v poltemi obnavati. Vsak čevljev posebej je previdno obrnil in ga stresel, preden ga je nataknil na nogo. »Nič ne bi bilo čudnega, če bi bila katera tu notri... Hudič! Najprej ti odžrejo zajtrk, potem pa še spanje... Da bi jih vrag!«

Poravnal je odejo, jo stlačil v torbo, odvalil kamen, s katerim je imel zaslonjena vrata, in stopil ven na plano. Sivo, megleno jutro se je sirilo iz noči. Čeprav je čez

noč dež pojenjal, je bil zrak še vedno prenasladen z vlago. Neprijetno ga je zabelo. Obleko je imel namreč še vlažno od dežja zadnjih dni, čevlje in nogavice prav tako. Niti ene suhe stvari ni bilo na njem.

Z roko si je otrešel slame bilke z las in obleke, si oprtal torbo in se spustil po bregu navzdol. Ker je bilo pobočje strmo, trava pa spolzka od dežja, mu je močno drselo in se je moral ves čas loviti, da ni padel.

Dolina je bila tako ozka, da je bilo na njenem dnu komaj dovolj prostora za reko in cesto. Cesta je bila ob tej zgodnji jutranji uri še skoraj povsem prazna. Samo kdaj pa kdaj se je iz goste megle prikazal kakšen razmajan Tamov tovornjak, do vrha naložen z rečnim prodrom ali lesom, pa je takoj nato spet poniknil nazaj v meglo. Kadar je kakšna od teh hrumečih pošasti zgrmela mimo, se je v Serža zagnal mrzel prš z vetrom in mu do razbolelosti razbičal obraz.

Voda v reki je bila mlečnorjave barve. Ta voda ga je spominjala na belo kavo; tako, kot mu jo je kuhala mama, ko je bil še otrok: žlica sladkorja, zajemalka knajpa in dve zajemalki mleka. Mama mu je zraven zmeraj odrezala še kruh: domač kruh z belim moknatim poprhom po trdo zapečeni skorji. »Alo sine, vstani, da se ti ne ohladi kava.« S temi besedami ga je vsako jutro prebujala. In če to še ni zaleglo, je odgrnila zavese in na stečaj odprla okno. »Slišiš, sosedovi se že igrajo.«

V njem so oživele mehke in mile barve tistega časa: zlata jutranja svetloba na pobeljenih stenah njegove otroške sobe, topla modrina flanelastih rjuh, pikčasti metuljčki in pikapolonice na pižami, vonj po travi, ki je prihajal skozi odprto okno hkrati s ščebetanjem vrabcev in žuborečim smehom sosedovih otrok, bela sopara, ki je puhtela iz skladovnic mokrega lesa pred drvarnico, bel pesek na dvorišču, garaže, Sava, kurilnica, vrtovi; in potem spet: mamin rjav, spredaj že siveči lasje, bel obraz, prijazne gubice okoli oči, rdeče, od luga razjedene roke; in kava, vroča, kadeča se bela kava v obtočeni emajlirani skodelici.

»Zakaj nisem zdaj doma in ne drobim kruha v belo kavo, po kateri plava smetana?« se je vprašal Serž. »Ali mi je bilo treba laziti v ta prekleti Split? V ta preketo Reko? V ta preketo Trst? Po teh prekletih ovinkastih, luknjastih, šodrastih cestah!«

Togotno je brcnil v bel plastični konfin ob cesti. Nato še v drugega in tretjega. V tega zadnjega je treščil s takšno močjo, da se je izruval in se skotalil pod cesto v reko. Šofer v sivozelenu amiju, ki je prav tedaj pripeljal mimo, je glasno zahupal in hkrati zgroženo odkimal z glavo. »Stenica!« je besno siknil Serž, pobral kamen in ga vrget za odhajajočim avtomobilom. A že naslednji hip se je zavedel, kako je pravzaprav smešen in neumen, ko brca v konfine in uničuje že tako zdrasane in pošvedrane čevlje, zraven pa še zmerja ljudi, ki seveda ne morejo biti nič krivi, če se on, Serž Polajnar, brezposelni mornar in faliran študent vlačil kot kakšen berač po tej bogu in ljudem odmaknjeni makadamski cesti, lačen kot pes, prezebel kot pes, moker kot pes, umazan še bolj kot pes, in ni deset kilometrov naokrog nobenega kraja, kjer bi si ogrel premrle kosti, posušil plesnive cunje in si napolnil vamp. »Kot pes, ja... Hov-hov-hov.« Zaletelo se mu je in hripavo je zakašljalo. Trpko se je posmehnil: »Saj še lajati ne morem več. Kreham kot star nalušen maček.«

Hlad, ki mu je že ves čas lezel v noge, je postajal že neznosen. Začel je hitro teči po robu ceste, da bi se ogrel. Stara, napol prazna mornarska malha, edina prtljaga, ki jo je imel s seboj, mu je mlahavo opletala po hrbtu, in črn volnen šal, v katerega je bil zavrt, je vihral za njim kot zastava lakote in bede.

Tekel je dolgo in hitro. (Ko je hodil še v srednjo šolo, se je nekaj časa ukvarjal z atletiko in prerokovali so mu uspehe.) Visoko je vzdigoval noge in trdo udarjal s petami ob tla, da bi si priklical toploto v premrle stopala. Šele ko ga je začelo v sapniku stiskati in so mu skeleče stegenske mišice odpovedale, se je ves zasopel ustavil, da bi se nadihal zraka. Prijetna toplota se mu je razlila po žilah. Čutil je, kako mu izza odpetega ovratnika puhti vroča sopara in mu greje obraz. Odvezal si je šal in ga stlačil v žep vetrovke. Prav tako tudi zele- ne volnene palčnike. Te palčnike mu je bila spletla teta, ko je bil še priden fantek in je hodil v šolo. Od takrat pa je minilo že mnogo mrzlih zim, zato so bili zdaj že čisto tanki, kot bi bili iz pajkovih niti, in obledeli kot jesenska trava.

Dolina se je polagoma širila in odpirala in zdelo se je, da se hkrati širi in odpira tudi nebo nad njo. V brezoblični, zbiti gmoti oblakov so začele rasti razpoke kakor v zemlji ob potresu. Skozi te razpoke se je zlivala slepeča bela jutranja svetloba. Prej ravna, enolično siva ploskev neba se je razdelila na pol ducata velikih, spodaj temnosivih, skoraj črnih, zgornj pa belih in razcefranih oblakov. Vlažen južni veter jih je zdaj trgal vsaksebi, zdaj spet grmadil in kadar je sonce našlo kakšno luknjo v tej besno priravljajoči se gmoti, se je zdelo, kot da se je spodaj na planjavi užgala bleda zimska trava. Svetel požar je bliskovito švistnil čez vso planjavo, preskočil reko in cesto, obilnil od dežja razjedene skale zgoraj na hribu, dokler ni ugasnil v vlažnem borovem gozdu pod Snežnikom.

Okoli poldneva je veter do kraja razginal oblake in s sinjega neba se je čez vso dolino razlila zlata, topla sončna luč. Serž je zavil s ceste venkaj na polje. Trava je bila že suha, le zemlja spodaj je bila še mokra. Legel je pod jelšo, naslonil glavo na deblo in zaprl oči. Sonce se je z vso močjo uprlo v njegov blede utrujeni obraz, na katerem so bili sledovi neprespanih noči in mrzlih, nemirnih dni na cesti. Nad njegovo glavo so, zdaj boreč se z vetrom zdaj prepustčajoč se mu, krakale vrane.

Dolgo je ležal tako z zaprtimi očmi, pogreznjen v rožnato temo za robovi vek, miren, brez misli, brez spomina na večeraj, brez predstave o jutri, do kraja predan soncu, ki se mu je kot topel pesek pretakalo po koži. Z zaprtimi očmi je poslušal, kako krakajo vrane nad njegovo glavo, kako veter šelesti skozi gole jelšine veje in poslušal je tudi oni drugi veter, ki je grozeče tulil visoko zgoraj na hribu in upogibal stoletne bore s takšno lahkoto kot bi upogibal travo, medtem ko spodaj pri tleh, kjer je ležal on, ni pihljala niti sapica.

Postal mu je vroče v zapeti vetrovki. Slek si jo je in položil pod hrbet, da bi se zavaroval pred mokroto namočene zemlje. Nazadnje je odpel še srajco in pustil soncu, da se mu je paslo po životu. »Kako sem shujšal,« je pomislil, ko se je ozrl navzdol po štrlečih rebrnih kosteh in kotanjastem trebuhu.

Pobral je velik okrogel kamen, ki je ležal v travi ob njegovih nogah, a je bil

tako mrzel, da ga je takoj nato spustil nazaj na tla. Spomnil se je nekega davnega poletja na otoku Krku, ko je zvečer hodil po obali z malo Slovakinjo Zojko in mu je dekle prinesla v roki velik zglajen kamen, rekoč: »Ali čutiš, kako je ta kamen nežen? Kako mu bije srce?« Bil je čisto navaden kamen z obale: okrogel, bel, topel, eden izmed tisočev, ki so ležali tam. Zojki se je zdela vsaka stvar nežna in občutljiva, ker je bila taka tudi sama. Verjela je v Boga, čutila ga je v sebi in v vsem zunaj sebe. Vsemu se je zaupljivo predajala: kamnom, drevesom, oblakom, ljudem. Serž ji je takrat vzel tisti kamen iz rok in ga vrget v obrežno skalo, da se je razbil. »Zakaj si tako hudoben?« mu je očitala Zojka. Zdaj, toliko let po tistem dogodku, se je Serž, zleknen pod drevesom kot kakšna počivaljoča žival, šele zavedel, da bi mu Zojka takrat pravzaprav morala reči: »Zakaj mi tako zavidaš?«

Ni vedel, koliko časa je spal. Ko se je zbudil, je opazil, da se je medtem sonce shladilo in se pomaknilo na zahodno stran neba. Vstal je in šel nazaj na cesto. Na čevlje se mu je lepila mokra ilovica, tako da je komaj premikal noge. Sedel je na konfin in si s kosom lesa postrgal blato s čevljev. Potem se je zastrmel navzdol v zvrtničeno reko in toliko časa gledal vanjo, da se mu je zvrtele v glavi. Z obema rokama se je oprijel konfina, ker se je bal, da ne bi padel.

Na bližnji grm se je usedel pisan ptič z modrim kljunom. Serž je debelo gledal, ker ni še nikdar prej videl takšnega ptiča. »Ptič z modrim kljunom!« je kar naprej ponavljal, sam pri sebi. »Ptič z modrim kljunom!« Naglas se je zasmejal. »Spim pod drevesom, sonce sije name, in ko se zbudim, vidim ptiča z modrim kljunom.« Pijano veselje ga je preplavilo. »Ahooj!« je zatulil brez namena, samo iz preobilja krvi v žilah. Modrokljuni ptič se je prestrašil in odfrfotal čez reko na drugi breg.

»Ampak po želodcu mi še kar naprej kruli,« je ugotovil Serž, ko se je predramil iz sanjavosti. »Nekaj bo treba ukreniti. Od zraka se ne da živeti.« Spomnil se je na kruh in sir in v duhu je še enkrat ozmerjal podgane, ki so mu bile pojedle zajtrk.

Sel je naprej in za prvim ovinkom je ob cesti stala hiša: stara primorska hiša z odpadajočim ometom, s preperelimi lesenimi polkni na oknih in s škodlasto streho, po kateri je bilo nasuto kamenje, da je ne bi odnesla burja. Iz dimnika se je valil gost bel dim, kot da bi gorele sveže smrekove veje. To je bila prva hiša, na katero je ta dan naletel. Ko je šel mimo, je ujel pridušene zvoke radia in vonj po palačinkah. »Bogve, kakšni ljudje živijo v tej hiši? Mogoče kakšna stara brezzoba mamica... Poslušaj radijska voščila in smodi palačinke. Le kaj bi naredila, če bi meni nič tebi nič prilomastil noter in je rekel, naj mi jih nekaj da. Mogoče je dobra ženska in bi mi jih res dala. Kaj se ve?«

Seveda Serž ni šel noter. Bil je preveč nezaupljiv do ljudi, da bi si upal kaj takega zares storiti. Prej bi kradel, kot pa beračil pri ljudeh, pa čeprav samo za kos plesnivega kruha.

»Reksi! Reksi!... Ali slišiš? Pridi nazaj! Brž!«

Serž, ki je bil že dobrih petdeset metrov od hiše, se je zasukal na petah in se ozrl v smer, od koder so prihajali klici. In imel je kaj videti. Od hiše sem proti njemu je tekla ogromen pes volčjak in v teku besno renčeč grizel zrak pred seboj. Serža je mrzlo spreletelo po hrbtu. V krvavo podplutih pasjih očeh je bilo razbrati en sam namen: popasti, zadaviti, raztrgati.

»Reksi!... Reeksi!!!«

Na cesti pred hišo je stal razoglav možki srednjih let, z modrim predpasnikom okoli bokov, prestrašeno je krillil z rokami in klical psa nazaj. Toda zaman. Podivjana žival ga v napadu krvoločnega besnila najbrž niti slišala ni, kaj šele, da bi ga ubogala.

»Reeksi!!!«

Tisti hip se je že zgodilo. Še preden je utegnil kaj storiti v svojo obrambo, preden je sploh utegnil pomisliti na kaj takega in se odločiti, ali se bo branil ali bo bežal, je bil pes že pri njem. V največjem diru se je zakadil vanj, mu v skoku planil za vrat in ga s težkimi šapami podrl po tleh. Serž si je z eno roko samogibno zavaroval glavo in razgaljeni vrat, z drugo pa zgrabil za nož, ki se mu je pri padcu snel iz nožnice za pasom in zažvenketal po cesti. Pes, ki se zaradi velike hitrosti pri naletu ni mogel takoj ustaviti, se je prekopicnil čezenj, se pobral in še enkrat renče naskočil. Serž se mu je bliskovito umaknil, nato pa z nožem v pesti planil na noge, pripravljen na tretji nalet.

Zdaj se ni več bal. Nož v roki mu je dajal gotovost, zdaj ni bil več golorok, na milost in nemilost prepuščen pasjim čekanom. Prebudil je volka v sebi. Zversko je zarenčal in pokazal zobe. »Pridi sem, mrcina, pridi! Ti imaš čekane, jaz imam nož. Bomo videli, kdo bo kogal!« Z nasladi je začutil, kako se mu po vseh žilah razliva vroča živalska kri. Čakal je psa. Hotel se je biti z njim. Silovito si je zaželel, skoraj skoprnel je po tem, da bi ga mrcina še enkrat napadla, da bi planila nanj in mu v skoku skušala raztrgati goltanec. Hotel se je boriti s tem psom; da bi pomešal svojo kri z njegovo, da bi pomočil svoje roke v njegov razparan drob in mu s silo svojih mišic zlomil čeljust. Da bi zraven tudi sam čutil vročo pasjo sapo in skelečo ostrino njegovih zob na svoji koži.

Toda zgodilo se ni nič. Ali so ga oplašile Serževe oči, ki so ves čas prebadale njegove, ali ga je oslepila svetloba, ki se je odbijala od jeklenega rezila noža — pes se je sredi naskoka nenadoma ustavil, stisnil rep med noge, še nekajkrat šibko zalajal, potem pa c vileč stekel nazaj h gospodarju.

»Ali vas je kaj oklal?« ga je zaskrbljeno vprašal možki, potem ko je obrcal in ozmerjal psa.

Serž mu ni odgovoril. Pobral je boršo iz cestnega prahu, si zataknil nož nazaj za pas in se odpravil naprej po svoji poti. Skelelo ga je koleno, ki si ga je bil udaril pri padcu, in rokav vetrovke je imel razparan skoraj do komolca, a se ni zmenil za to.

Hiša mu je bila že izginila izpred oči, psa že zdavnaj ni bilo več, a vroča volčja kri v žilah se še zmeraj ni vrnila v svoje struge in je zahtevala svoje. Še vedno je bil prebujen volk v njem, toda nikogar več ni

bilo, da bi se grizel z njim. Prijazno popoldansko sonce je mehčalo zemljo in budilo ptice k petju, še celo veter je pojenjal in po nebu so se pasli oblaki kot izgubljena ovčja čreda. »Kaj naj zdaj storim? Ali naj se stepem z oblaki? Ali naj preparam nebo od vzhoda do zahoda?« Žal mu je bilo za psa. »Zatajil je svojo kri. Če je ne bi, bi morebiti obležal z razparanim trebuhom ali pa bi bil jaz ves oklan; nekaj bi bilo, kri bi tekla v vsakem primeru. Tako pa ni bilo nič. Raje je šel lizat prah z gospodarjevih čevljev. Naj me strela, — tudi psi morajo občutiti ponižanje, kadar se z njimi tako godi. Tudi njim se mora nazadnje izsušiti gobec, če vse svoje pasje življenje ližejo sam prah.«

Boršo je vrget na rob ceste in se z nožem v roki podal na polje. Globoko je dihal od razburjenja in srce mu je butalo v prsih. Ko je bil že daleč od ceste in je bil prepričan, da ga ne more nihče več videti, je pokleknil, do ročaja zasadi nož predse v mokro zemljo in dvignil oči k nebu.

»Hočem se klati!« je zakričal. »Krvav hočem biti! Naj pride že enkrat kakšen hudič, ki se bo hotel klati z menoj!«

Že se je videl, kako leži z nožem v srcu sredi polja in kako kri rdeči travo okoli njega. To ga je tako ganilo, da so mu prišle solze v oči. Izvlekel je nož iz zemlje in se dvignil na noge. Nedaleč od njega je rasla breza. Bila je čudno skrivenčena in od daleč prav nič podobna brezi. Ampak lubje je imela tako kot breza, belo in nežno. Serž si je zamislil, da stoji pod tisto brezo sredi polja sovražnik, s katerim se mora spopasti na življenje in smrt. Močnejše je stisnil nož v roki in začel previdno krožiti okoli drevesa. »Visok je in močan in veliko sabljo ima v roki. Težko ga bo ubiti.« Zdelo se mu je, da vidi odblesk sonca na rezilu njegove sablje in mrzlo sinjino oči. V zmeraj ožjih krogih se je plazil okoli drevesa. »Preklel si vse, kar imam lepega na tem svetu,« mu je govoril s stisnjenimi ustnicami. »Hišo si mi zažgal. Njive si mi poteptal. Starše in brate si mi pobil. Zdaj boš plačal za vse!« Planil je k drevesu in začel divje zasajati nož v mehko brezovo lubje. »Na!... Na!... Tu imaš! Umri! Crkni kot pes!«

Ves zasopel je obležal pod drevesom. Jata vran je z glasnim krakanjem preletela nebo. Zdelo se mu je, da se vrane smejejo. »Preklete prav imajo, da se smejejo,« je pomislil in si s trudnim jezikom obilnil izsušene ustnice. Izplul je šop suhe trave, si z njo obrisal nož in ga spravil nazaj za pas.

Pavel Lužnik — Kamnolom — črna kreda

Marija si je popravila čop las, ki ji je neprestano uhajal izpod rdeče, na tilniku zavezane rute. Z rokavom si je obrisala potno čelo in globoko zavzdihnila. To utrudljivo ribanje ji je šlo že pošteno na živce, saj je vedela, da se čez štiriindvajset ur ne bo nikjer več poznalo, koliko se je namučila nad temi deskami.

Otrokom je že stokrat povedala, naj psu ne mečejo hrane na tla, ampak v njegovo posodo. Vse zaman. Tudi njen mož ni bil otrokom za zgled. Iz hleva ali z njive je prištorčkal naravnost v kuhinjo in prav potrudil se je, da je napravil dolg korak čez predpraznik. Za seboj je pušal kupčke mastne zemlje in gnoja. Pa niti stari Lunar, njen tast, ni bil dosti boljši. Ves dan je imel v ustih cigareto in niti pomislil ni, da bi ogorke lahko metal kam drugam kot na tla. Grozno!

Marija je še enkrat zavzdihnila, potopila sarkovno krtačo v vedro in nadaljevala z ribanjem.

Razen Marije so že vsi spali. Otroke je navadila, da so se najpozneje do osmih spravili v posteljo, oba Lunarja pa sta se celo popoldne nalivala z vinom in sta omagala že pred večerjo.

Popoldne sta se Marija in Jože pošteno sporekla. Jože se ves dan ni lotil nobenega dela. Neprestano si je nalival vino in zadovoljno brundal.

»Jutri bo pa praznik.«

»Nehaj že s tem tvojim praznikom!« je bilo Mariji dovolj. »Kar naprej poslušam ta tvoj praznik. Raje se loti kakšnega dela, da ti ga jutri ne bo treba narediti!«

»Tiho, ženska,« je zarenčal in jo pogledal izpod čela. »Prvi maj je praznik za dedce, zato pa je božični večer.«

Marija je užaljeno utihnila in šla pripravljati hrano za prašiče. Ne, zanjo ni bilo niti cerkvenega niti državnega praznika. Samo po tem je vedela, da je praznik, ker je imela takrat še enkratveč dela. Moška sta hotela imeti vse čisto, dobro kosilo na mizi, pijačo in nič dela. Tako je Marija že danes delala kot črna živina. Še deteljo je morala nakositi in pripeljati domov sama, kar se doslej še ni zgodilo. Otroci so ji sicer pomagali, a bili so premajhni, da bi ji bile lahko njihove ročice v pomoč. Najstarejši Neček je imel šele šest let, mala Mojca tri, vmes pa je bila še drobna in bolehnata Tilka. V Marijine kosti se je začela utrujenost in čeprav je imela šele trideset let, jih je kazala vsaj deset več.

Med premišljevanjem je prišla z vedrom in krtačo do zadnje deske v veliki kuhinji. Pod je bil bel, dišalo je po milu, vmes pa se je mešal vonj po Marijini prepoteni koži. Močne roke so ji za nekaj trenutkov obmirovale ob klečečem telesu, potem pa je počasi vstala in stopila po široki veži do vhodnih vrat. Previdno jih je odprla, da ne bi njegovo cviljenje prebudilo otrok. Pogled ji je pohitel čez cesto do hleva in kozolca in potem dalje, kjer je v temi le slutila dolge, rodovitne njive in travnik. Iz za kolarnice je prijetno šumjal potok in na bregu, kjer je stala še ena kmetija, se je oglašil pes.

Nenadoma ji je postalo hladno. Na prsih si je zapela razpeto bluzo in počasi odšla v hišo. Pospravila je vedro, krtačo in mokre krpe, se vsa umila z mrzlo vodo in odšla spat.

Zjutraj je bila še pred dnevom na nogah. Otrokom in Lunarjema je pripravila sveže perilo, nakrmila živino, pomolzla, se spet vrnila v hišo in začela pripravljati zajtrk. Ko je kmalu zatem prišel v kuhinjo stari Lunar, nekaj minut za njim pa še mladi, je bilo že vse pripravljeno. Marija pa že utrujena.

»Glej, glej,« se je obregnil Jože, »moja stara sploh ne hodi več spat. Lepo sem jo navadil. Take babe pa res zlepa ne dobiš. Ja, kar lepo sem jo navadil.«

Med tem samogovorom je prinesel steklenico, dva kozarca ter nalil staremu in sebi.

»Trije smo,« je pripomnil stari Lunar, ki se mu je pridna in skrbna Marija dostikrat zasmilila.

»Tiho!« je zavpil Jože nad očetom. »Kmetija je moja, vino tudi in baba tudi! Nobene komande ne potrebujem!«

»No, no,« je mirila Marija. »Ne prepirajta se že pred zajtrkom. Saj mi ni za vino. Tudi za vaju bi bilo bolje, če bi dan začela z zajtrkom namesto z vinom.«

»Tiho!« je zavpil Jože še nad ženo in udaril po mizi, da sta kozarca kar poskočila.

Hrup je prebudil otroke in Marija je imela naenkrat dela čez glavo. Vedela je, da do noči zanjo ne bo počitka. Obledela je otroke, jim dala zajtrk, nato pospravila mizo, tekla na vrt, začela pripravljati za kosilo. Še preden je dokončala eno delo, jo je že klicalo drugo. Lunarja sta sedela za mizo in Jože jima je pridno nalival. Stari se je že malo branil, mladi pa je obračal in nalival, obračal in nalival. Pri kosilu je imel že steklene oči in hodil je kot komaj povržen tele. Ko se je za nekaj časa odmajal iz kuhinje, je Marija rekla staremu:

»Za božjo voljo, oče, storite vendar nekaj. Mene sploh ne poslušate. Ta pijača ga bo pokopala in mene z njim.«

»Eh, kaj, Marička, saj bo počasi nehal. Saj vidiš, da ga že komaj nese.«

»Ne bo nehal, dokler ima steklenico pred seboj. Pojdita v sadovnjak ali v hosto – samo proč od te steklenice. K vragu z njo!« je zavpila, pograbila liter in ga tresčila ob tla, da se je na belo zribanih deskah naredil velik, rdeč madež. V hipu ji je postalo žal nepremišljenega, v jezi narejenega giba, a bilo je prepozno za obžalovanje. Počasi je začela pobirati drobce stekla.

»Pomagaj ti bom,« je rekel stari Lunar, vrgel ogorek na tla in se nerodno pripognil.

»Kar pustite, saj sem sama razbila.«

Tedaj je stopil v kuhinjo Jože. Žalostno je pogledal polita tla in rekel bolj sam sebi kot onima dvema:

»Le kdo je to naredil?«

Lunar je hotel preprečiti prepri, zato je zmignil z rameni in rekel:

»Iz rok mi je padla.«

»Tebi?!« je Jože privzdignil glas. »Ali nisem že zjutraj povedal, da je vino moje. MOJE!« Potrkal se je po prsih in rekel Mariji:

»Kar sam naj pospravi!«

»Ne bodi šiten,« se mu je postavila v bran. »Saj moram za teboj tudi vse jaz pospravljati, zakaj ne bi za tvojim očetom?«

»Molči, baba!« je zarjovel in jo porinil, da bi skoraj padla. Z eno roko se je ujela za nogo mize, z drugo pa se je oprla ob tla. Čutila je, kako so se ji drobci stekla zabodili v dlan. Dvignila se je in odločno stopila pred moža. Nekaj časa sta se gledala, potem pa je dvignila krvavo roko in z vso silo udarila. Opotekel se je, se z obema rokama ujel za rob mize, potem pa bliskovito pograbil kozarec in ga vrgel proti Mariji. Vse se je zgodilo tako hitro, da se niti skloniti ni utegnila, a kozarec je na srečo zletel mimo njene glave in se raztreščil na drugem koncu kuhinje.

Ko je videla, da je najhujša nevarnost mimo, je stekla iz hiše. Videla je otroke, ki so se mirno igrali pod kozolcem in stekla v nasprotno smer, da bi je ne opazili. Ni jih

hotela vznemirjati, saj so že tako dovolj pretrpeli, kadar je bil Jože pijan. Tudi sicer ni skoparil s palico, v pijanosti pa sploh ne.

Upehana je pritekla do kolarnice in sedla na zabojček. Čakala je, da se Jože malo umiri, potem se je nameravala vrniti v hišo.

Tedaj je zagledala moža, kako je počasi prišel iz hiše. Vpil je nekaj o pokvarjenem prazniku in prekletih babah in se oziral naokrog. Marija je vedela, da išče njo. Pomaknila se je še bolj v kot. Videla je, kako se mož počasi opoteka čez cesto. Tedaj je v njegovi desnici opazila nož. Za trenutek je vsa otrpnila od groze. Ko pa je videla, da se je napotil proti kozolcu, se je dvignila in zavpila:

»Otroci, bežite v gozd: Tilka, Mojca, dajta Nečku roko in tecite!«

Tedaj je iz hiše prišel stari Lunar. Tudi njega je zanašalo in čudno spačen obraz je imel. Pred hišo je obstal. Obstala je tudi Marija. Med njima pa se je kot rabelj ustopil Jože in gledal zdaj očeta zdaj ženo.

Naenkrat se je stari Lunar zamajal in padel. Marija je kriknila. Hotela je steči k njemu, a morala bi mimo moža, ki je v roki še vedno držal nož. Šele zdaj je opazila, da je bila konica krvava.

Obrnila se je in stekla h kozolcu, kjer je prejšnji dan spustila zlomljen ročaj kose. Ni ga mogla najti. »Verjetno so ga odnesli otroci,« je pomislila. Ne da bi še kaj premišljevala, je vzela grablje in se napotila nazaj na cesto. Jože je še vedno stal tako kot prej, stari Lunar pa je nepremično ležal v cestnem prahu. Marija je obstala, ko je bila le še za dve slabi dolžini grabelj od moža. Gledala ga je s strahom, a bila je odločena, da ga bo poskusila ukrotiti in potem pomagati staremu Lunarju.

»No, no,« je zagodel Jože.

»Spusti nož!« je ukazala Marija.

»To pa ne.«

»Spusti ga takoj ali pa te mahnem!«

Jože se je zamajal, čeprav udarca še ni bilo.

»Spusti!« je še enkrat zavpila, dvignila grablje, se pognala naprej in udarila. Jožetove pijane noge so klecnile in padel je. Skozi razcefrano srajco na levi rami se je videla grda rana, ki so jo naredili zobje grabelj, prav tako tudi na levem licu. Marija je pustila moža in stekla k staremu. Bil je otrpel, oči so nepremično zrle nekam navzgor in takoj je vedela, da je mrtev. Kri na vratu se je že strdila in skrila globoko rano, ki mu jo je napravil sin.

Bogve koliko časa bi Marija še čepela ob truplu, če ne bi pridrdrala po cesti konjska vprega. Bil je najbližji sosed, Mačkov. Ustavil je konja, skočil z voza in jih vse tri gledal, kot bi jih videl prvič.

»Kako je to mogoče, Marija?« je vprašal.

»Ne sprašujte,« ga je kratko zavrnila. »Samo v mesto pojdite povedat, kaj se je zgodilo.«

Pognal se je na voz, obvozil mrtvega Lunarja in izginil za ovinkom.

Šele zdaj se je Marija ozrla k Jožetu. Še vedno je sedel na tleh. Z desno roko si je slačil strgano in krvavo srajco, po licih so mu tekale debele solze.

»Joče,« je pomislila Marija. »Pijanec umazani, morilec, joče!«

»Saj te je samo branil, jaz pa sem ga zaklal. O, jaz ubogi, pijani norec! Samo mojo Marijo je branil...«

In spet je zajokal, tokrat naglas.

Iz daljave je Marija zaslišala sireno, katere glas se je bližal. Počasi je odšla proti gozdu, da bi spravila otroke domov.

»Prekleti prazniki,« je stisnila skozi zobe in zajokala.

DOMINIK MAJETIČ

HIŠA IZ KAMNA

Hiša iz kamna
ob obrežju ceste
in

sanjavi
pločnik
z ženskimi
nogami.
Po obzorju se spuščajo
zeleni
oblaki.

PLOČNIK SANJ

Svoja gola telesa
so položile
na pločnike
sanj.

In smeh
jim je bil
v očeh
pomladnih.

BRANKO SLANOVIC

RADOVNA

Pod Triglavom, po lepi dolini
Radovna bistra šumi,
veter čez travnik zeleni,
čez gozd, tja v goró šelesti:
v njem tožijo davni spomini
iz ognja, krvi porojeni ...

Radovna teče, umira svoj tek,
ko bliža se sencam strahotnim –
ožganim zidovom, ki kvišku strme,
spominom davnina, ki še žive ...
Mar, Radovna, slišiš ta jek
v vetru nad zidom ožganim, samotnim?

Dalje teče Radovna, z njo čas,
bol spominov nosi s sabo,
da utonili bi v pozabo;
v valovih njenih trepetajo,
o času, ko ne bo več nas,
o boli, ki ostane – šepetajo.

KAMNATA ROKA

V tihi noči luna sveti
nad dolino Radovne,
v njej zamrli se šepeti
v tožbo tiho spremene ...

Mesečina sence riše
in spomine hudih dni:
ognja ne, krvi ne zbrise –
nas roka kamnata svari ...

ANDREJA
SVETINA-SRČIČ

MATERI

Vtemo so za vedno
se tvoje oči potopile
in svojo sinjo modrino
za hladne veke so skrile.

Mehki, sivi lasje
v mokri zemlji prhnijo,
drobne, pridne roke
zdaj nič več ne hitijo.

Zlato srce je obstalo
kot da bi ura odbila.
Tvoja topla beseda
se tiho je v molk spremenila.

Vse rože tega sveta
ne morejo skriti gomile,
use dolge in vroče molitve
mi tebe ne bodo vrnile.

Pavel Lužnik – Domačija v Vrbi – črna kreda

GOSPODARSTVO IN ARHITEKTURA TRIGLAVSKIH DOLIN

Krutejša je narava, bolj skopi in kleni so ljudje, ki od nje živijo. Naravni pogoji so narekovali v preteklosti pogoje dela in življenja z vsem takratnim razvojem. Take so tudi razmere triglavske doline: Vrata, Kota in Krme (Radovne), ki so svoj čas domačinom ob reki Savi — vasi Mojstrane in Dovja pomenile osnovo za preživetje.

Dolino Save — Gornjesavsko dolino, so poznali že Rimljani kot pomožno pot čez Kranjsko goro in Trbiž ter Karavanke, ko so vdrali v Dravsko dolino — Koroško, k takratnim Venerom. Ta ljudstva so že v tretjem stoletju pred našim štetjem izdelovala noriško jeklo. Tudi bohinski fužinarji niso zaostajali za njimi. Le severne doline triglavskega očaka so bile divji svet gamsov in srnjadi.

Prvo naseljevanje, s krčenjem gozdov za poljedelstvo je prav gotovo pritisk ljudstev iz Koroškega čez Kranjsko goro v dovške rebri. Dokaz zato so podobnosti stare arhitekture gospodarstva teh krajev in prvobitna imena in izrazoslovja, ki je pomešano s prišleki — doseljenci iz Dolenjske v 16. stoletju.

Ta prostor je bil v posesti s pisano besedo frizijske gospode že leta 1033, ko navedajo hube — kmetije in praznike, delavce, železarje.

Kako pa je bilo pred tem! Že prej imenovani prišleki iz dravske kotline, ki je bila že pred Rimljani, za časa Norika, gospodarsko razvita, so iz neznanih nagibov v Gornjesavski dolini iskali naselitve. Gotovo so tudi v času razkroja rimskega imperija, v letih okrog 400 p. n. št. in v vojnih klanj ter preseljevanja narodov, ljudje bežali v odročne kraje.

Zgodovinarji v svojih razpravah navedajo, da so najpoznejše v 15. stoletju krčevine segle že do gorskih hrbtov. Interes frizijske gospode je bil povečati gospodarsko moč z za delo sposobnimi ljudmi ter njihovim imetjem ter versko utrditi oblast.

Drugi naselitveni tok prihaja iz bohinske strani, ko so iskali energetske vire — vodo, tudi v Radovni in Mojstrani, ob potoku Radovna in Vratarski Bistrici. Prve kovačije so stale za Mojstrano, pod sedanjimi ruševinami nekdanje cementarne.

B. Grafenauer omenja v Zgodovini slovenskega naroda... da so »prazniki« iz Mojstrane plačevali dajatve v železu gosposki — to je, frizijskim škofom, že v 13. stoletju. Pisani vir pa omenja praznike že leta 1033, iz česar lahko sklepamo, da so bili takrat že tam in tudi pred tem letom in še prej.

Lastniki Bucelliniji so že leta 1589 prodali vse to imetje Breščanom Locatellijem. Te kovačije sta industrijska revolucija (ustavljene so bile 1881. leta) in zob časa ustavila in na njihovem mestu je dunajska družba (Cementarna Lengenfeld — Dovje), postavila svoje obrate po letu 1885.

Ta industrijski poseg je bil mogoč šele z izgradnjo železnice Trbiž — Ljubljana, katera je stekla 12. decembra 1870.

Življenjski razmah domorodcev je tako zaznan: kmetovalcev levo od Save, kovačev, imenovanih tudi kladivarjev, desno od nje, pri vstopu v dolino Vrata!

Kmetijstvo, ki mu narava ni naklonila posebne rodnosti, je zaživelo še v pašništvu po obronkih Karavank in triglavske doline, vse do drevesne meje in čez nje. Visoko v skalovje je segalo pašništvo in ovčarstvo, katerih sledi so še v teh rebih. Odnose med gospodarstvi, kmetijami in kajžarji, so urejali v vaški srenji (srenjska pravica). Lastniki ovčjih in kozjih čred so bili večkrat ob

to imetje, ko jim je gosposka živali zaplenila in odgnala. Franc Gornik omenja v knjigi Bled v fevdalni dobi te žrtve mejnih sporov in pravi blejskih in belopeških gospodov na mejnih področjih Krme, v letu 1656.

Zanimiva je primerjava vzhodnih in jugovzhodnih pobočij triglavskega gorovja, kjer so že staroselci pred Rimljani poznali železarstvo in kmetijstvo s sirarsko dejavnostjo. S severnim pobočjem Triglava, ki je zaživel svojo prvobitno dosti kasneje, prav tako v predelavi železa in z osnovno dejavnostjo, potrebno za življenje, poljedelstvom in ovčarstvom.

Pogoji življenja so v tej kruti naravi, v tem prostoru, narekovali svojstveno gospodarjenje. Železarstvo, pridobivanje rude in topljenje v Bohinju in Savskih jamah nad Jesenicami, so pospeševali predelavo jekla in oglarstvo, osnovna dejavnost naseljenec pa je bilo kmetijstvo za samopreživljanje. Tristoletno dobo procvita, tja do časa med obema svetovnima vojnima, je uničil nenehni tehnični razvoj. Danes obstajajo le še sledi tega življenja, ki ga narava že zakriva času. Značilnosti te dobe pa ostajajo le še v zaznavah in spominih.

ŽIVLJENJE

Konec 17. in v začetku 18. stoletja so začeli urejati odnose med kmeti in fevdalno gospodo. Reforme za časa Marije Terezije in Jožefa II. (habsburška monarha v avstroogrski državi) so zatekle gospodarstvo vasi Dovja in Mojstrane, za takratno tehniko izkoriščanja poljedelskih in pašnih površin, do skrajnih meja. Bile so velike površine košenic in pašnikov v dolinah Vrata, Kota in Krme, z njihovimi pobočji in grebeni pa dopolnilo h kmetijski dejavnosti v nižini.

Na teh košenicah, so bila 300 let pred nami, postavljena gospodarska poslopja, ki so služila ovčarstvu in sirarstvu. Nekako do 15. stoletja je gosposka vodila pregled nad kmetijami le z vidika imetja, živali in pridelka. Posebne rudarske pravice pa so že takrat ščitile poimensko fužinarje, rudarje in deloma oglarje.

O človeku se začne voditi pregled šele v kasnejših letih, ko se tema srednjega veka začne jasni in po letu 1700 uvede država pri verskih ustanovah, vodenje rojstev in evidenco ljudi.

Dve smeri poljedelske dejavnosti sta zaznavni ob izgradnji železnice po dolini Save: kmetijska dejavnost s tropi ovac od 50 do 100 ter samostojni ovčarji, s tropi do 200 ovac in zimske črede od 60 do 100 ovac, ki so preživele z ovčarjem tudi v zimskem času v rovtih (Značilni so Hudgej — Polda, Simenc, Vrebnik, Turk, Jozelj, Tileš, Karaserjevi in še kateri).

Dokaj razpredena so bila ovčarska pota za jesenske in zimske premike tropov iz ene lokacije košenice — rovtu, na drugo. Življenje ovčarjev je bilo vezano na sorodstvene vezi in osnovno gospodarstvo v dolini.

Po junijski košnji v ravnini so šli vsi domačini po rovtih v višjih legah, katere so kosili v juliju in avgustu (Peričnik — Višeki, Mežaklja, Vrata, Kot, Kreda, Radovna in Srednja gora). Prav tako so jeseni (pred listopadom!) pripravili obsek jesena in javorja, ter ju vezali v vejnike, krmo za spomladansko pomanjkanje hrane za preživljanje živali.

Umno urejeno delo je potekalo takole: konec avgusta so črede ovac zadržali na rovtih za strižo volne. Pasli so le okrog rovtov in po plazovih in nato po rovtih, vse do prve zmrzali. Čez zimo so morali živali krmiti najprej v senikih na višjih legah, v Vratih, Kotu in Višekih, nato pa so trope premaknili v snegu v nižje ležeča poslopja — staje, Krede in Radovne ter tudi Karavank (Ravné, Visôke).

Tako so prigospodarili tudi hlevski gnoj in košenice gnojili. Spomladansko delo je zahtevalo priprave košenic in spet spomladansko striženje ovac. K osnovnemu tropu so priključili še ostale ovce in koze, ki so prezimile v dolini na osnovnih gospodarstvih. Jeseni so prodajali ovce za meso, spomladi pa mladice — jagnjeta in volno. Tropi ovac so ob sočni zgodnji pomladanski paši (v Vratih je to šele julij) dajali dosti mleka za sirarstvo, oziroma sir, ki je šel dobro v prodajo oglarjem in kovačem. Kruh gorjanov je bil težko prigan, življe-

Kožarica — perorisba Jaka Torkar

nje pa trdo in neusmiljeno, pa tudi kruto. Znan je primer še iz leta 1907, ko je bil samotar Gornov, ovčar v Viških, ubit in oropan, z garanjem prisluženih goldinarjev.

Zaradi dolge zime in visokega snega, saj so ti objekti stali vsi na višinah nad 900 m, so imeli lastniki dovolj dela z ogradami in vzdrževanjem lesenih objektov ter pripravo kuriva.

Ta osnovni življenjski cikel je zahteval funkcionalno urejene prostore za leto in zimo.

BIVALIŠČE

Gradbeni material za gradnjo teh objektov je bil ves na mestu gradnje. Kot osnova za gradnjo je bil les, pa tudi kamen. Ker je na tem območju dovolj apnenca (še sedaj se najdejo sledi kuhanja apna), so kasnejši večji objekti tudi zidani. Kroparskih žeblov niso uporabljali pri gradnji, pač pa so ovčarji v zimskem času sami izrezovali lesene čepe – štirioglate kline za vezavo lesa.

Zasnova gospodarskega poslopja je po letu 1800 že iz kamna in apna. Spodnji del hleva je zidan, visok do 1,80 m, z zračnimi linami in nizkimi vrati do 1,50 višine.

Strop je bil iz macesnovih brun s podaljškom, običajno na zahodno stran. Prostor je bil velik od 6 do 8 x 6 do 10 m, to je, od 36 do 80 kvadratnih metrov tlorisa. V tem prostoru je bilo mesta za od 60 do 100 ovac, ki jih je ovčar dnevno spuščal na razgibanje na sneg ali v predprostor, o katerem nekaj besed v nadaljevanju. Živali so zimo le preživele.

Nad tem prostorom, hlevom – stajo, je bil prostor za seno in podaljšan prostor – strop na zahod, za skladiščenje vejnikov, pod podaljškom pa je bil listnjak. Objektu je nad stropom sledila nadgradnja, od pol do enega metra v višino položena bruna, na katerih je bila nadstrešnica, nikdar strma, prej položna, dvokapnica, iz tesanih brun. Streho so prekrili z lubjem, od leta 1800 dalje pa z deskami. Uporabljali niso skodel, ker je les v teh krajih za klanje – cepljenje neprimeren. Zagotovo pa so poznali tudi ta način obdelave, ki se je uporabljal v Karavankah.

Prostor za seno je imel ponavadi dvoje vrat, na čelni in začetni strani. Začetna stran, ponavadi v robu, je služila za polnjenje senika (tudi takrat so razmišljali o racionalnosti dela). Čelna stran vrat pa je služila za praznjenje – krmljenje živali. Posebna značilnost teh gradenj je na čelni strani. Nadstrešek ograde je bil izdelan v več različicah, a v osnovi v vsej širini objekta. Temu so posvečali posebno oblikovno idiličnost, ki se je običajno ujemala z gospodarjevim smislom za lepoto in posebnost.

Objekte so zaklepali z lesenimi zapahi, ki bi bili lahko osnova današnjim specialnim ključavnicam. Vsi objekti so bili povsod grajeni stilno enako, razlike so bile le v tlorisih, oziroma površinah. Nadstrešek, naslonjen na posebnih izstavkih čelne strani strehe objekta, je bil naslonjen kot enokapnica na dveh lesenih stebrih, s podstavljeno kamnito podlago. Funkcija in stran neba tega prostora sta zahtevala obdelavo sten. Pod ostrešjem je bilo natakunjeno (pregledno in urejeno) razno orodje od grabelj, kose, vil, do strgalcev za odstranjevanje snega s streh.

Ta pokriti prostor je bil namenjen za striženje ovac, molži, razgibanju črede, pripravi krme za jasl v hlevu. Ovčarju je služil tudi kot delovni prostor za druga drobna opravila in popravila. Dohod v ta prostor je bil skozi dvojna, to je, ozka in široka vrata. Le-ta so bila izdelana iz okroglic – kapnikov, s premerom okrog osem centimetrov. Mala vratca z obojestransko ozko ograjo, so bila namenjena za ovce in koze, kjer so stale in se premikale druga za drugo, pripravljene za molžo. Posebnost je ovčarjev sedež ob vratcih in

kamen za golidico z mlekom. Molža je bila eno najtežjih del, ki ga je opravljal ovčar v večernem somraku in jutranjem svitu. Trop je po jutranji molži šel sam svojo, že naučeno pot za pašo, v svet pod skale, in se zvečer vračal.

Življenje ovčarja pa je teklo v za ognjeni zubelj oddaljeni bajti – bivalnem prostoru, ki pa arhitektonsko nikjer ni v teh dolinah svojstven. Grajen je kot brunarica, dvokapnica, z enim prostorom. Stene so opremljene z zračnimi linami in lesenimi čepe, prostor je brez stropa, urejen za spanje največ dveh oseb, z odprtim kuriščem – ognjiščem. Na sredi prostora, oziroma nad ognjiščem so bile gliste, na katerih so sušili drva, da se ogenj ni dimil. V glistah so visela obešala za kotle, za sirjenje in ob steni police za sušenje sira.

Zadnji ovčar – sirar v Vratih Janez Hudgej, oče pokojnega skakalca Janeza Polde, si je že privoščil »modernizacijo«. Za objekt v taki obliki pa še vedno skrbi njegova hči.

Ta osnovna dejavnost planšarstva je pogojevala svojevrsten arhitektonski stil. Današnje gradnje na tem območju je nujno vrniti v prvotno obliko, seveda z današnjo funkcijo življenja in potreb.

OGLAR – DNINAR

Kmetijstvo in ovčarstvo je preživljalo drugo vejo gospodarstva na tem področju – kovače in oglarje. Lesno bogastvo ni imelo porabnikov za tehnični les, razen za lastno uporabo lastnikom. Zato pa so po zaslugi plavžarstva in kovaške dejavnosti, posebno v bohinjskih in poključkih gozdovih, tisočletje dolgo pripravljali gorivo – oglje. Severne doline Triglava so zaživele v oglarski dejavnosti dosti kasneje, procvit pa jim je prinesel šele začetek industrijske revolucije. Ta oglarska dejavnost je potem do druge svetovne vojne le še živovarila.

Razcvet in propad kovačij ob reki Bistrici ter razvoj obrtništva v Mojstrani, od oglarjev, kovačev, vvarjev, krznarjev, žagarjev, dninarjev in drugih dejavnosti, so zgodovinsko neraziskani, čeprav imena domačij, zapiski v župnijskih in katastrskih knjigah še potrjujejo te dejavnosti.

Lastniki gozdov so bili kmetje in kmečke srenje, oglarji pa so se udingali le kot dninarji, brez lastne imovine. Njihovo težko delo, sekanje lesa, transport do kopišča in kuha oglja, je bilo sezonsko delo, ker sta zima in sneg to dejavnost omejila. Tudi objekti, potrebni za delo, niso bili zaradi ekonomske pogojenosti, odvisnosti dninarja – oglarja od kmetovalca – lastnika prostora in surovine, trdno grajeni – drče, kopišča, pota, bivalni prostori.

Močno zaznavna so še kopišča in drče, kjer so gorele tudi po tri kope, z zmogljivostjo od 80 do 100 kub. metrov drv (ki

dajo trikrat deset ton, to je, 30 ton oglja). Delo so imeli organizirano, od priprave drv, do transporta oglja za odkup. Za transport – prevoz, je običajno skrbel lastnik – posestnik, ki je s tem zaposlil svojo živino.

Ta dejavnost je bila močno okrnjena z lastnim oglarjenjem posestnikov fužin iz Bohinja in Jesenic, ki so imeli posebne pravice v poključkih in karavanških gozdovih. Fevdalni red in cerkevna posest sta po svoje ovirala to dejavnost tudi po priznanih pravicah »rudarskega reda«. Že ob lastniki pred Habsburžani so predpisovali rudarske in oglarske pravice gospodarjem in delavcem te stroke. S tem se je začela uveljavljati oblast močnejšega fevdalca, kasneje monarha. Tako so izgubljali gospodarsko moč v potrebah in materialu manjši fevdalci in cerkveno oblastništvo.

Belopeška posest ni bila velika, bila pa je tudi razdrobljena v masivu Julijskih Alp. Gozdovi, severozahodno od Jesenic, so bili v veliki meri v posesti kmetov in kajzarjev. Zato tudi blejska in škofjeloška cerkvena oblast nista imeli vpliva. Toliko bolj so pa lastniki fužin in kovačij segli po gozdni masi za oglje in ceneni delovni sili teh krajev. S tem so se vsaj delno izogibali sporom in tožbam, tja do dunajskega dvora.

V tridesetletni vojni je bilo mnogo mladih ljudi, pribežnikov z dolin, posebno v Kotu in Krmi. Ti so se rajši udingali za golo preživljanje pri sekanju drv in oglarjenju, kot pa da bi šli na vojsko. O tem pripoveduje tudi Psnak iz Radovne, in sicer, da so k njihovim domačij prav ti skromni ljudje postavili žago in mlin.

Oglar je bil v tistem času specialist. Znanja ni rad prenašal na druge. Tehnologija kuhanja oglja za topljenje rude je bila strokovno zahtevno delo. Eksperimentalni poizkus pridobitve oglja, kakršnega so kuhali v prejšnjih časih, ni docela uspel leta 1972 v Radovni, ko je akcijo izvedel tehnični muzej železarne Jesenice. Oglje za ogrevanje jekla, ki se nadalje toplo preoblikuje, je manj zahtevno in le-to delo obvladajo še redki današnji oglarji.

Pri postavljanju kope in njenem razdiranju (štoranje!) ter pri skladiščenju (kolperni), so pomagali tudi sekači, žene in otroci. Vse to delo je bilo vezano na bivanje v gozdni samoti, v soodvisnosti gospodarja, zato je tudi arhitektura bivališča temu primerna. Dejavnost oglarjenja je bila prinesena v te doline kot konjunktura oglja pri razcvitu železarstva – topilništva in kovaštva.

Obliko bivališča teh ljudi – dninarjev, predstavlja značilna kožarica. Ta nima svoje prvobitnosti v teh krajih, saj je zaznana tudi na Tirolskem in širšem področju Slovenije, vključno s Koroško. Tudi nazivi za orodje in delo kažejo tuj vpliv, kar pa pri poljedelstvu ni primer, kjer prevladuje praslovanski koren.

Gospodarski objekt – perorisba Jaka Torkar

Značilnost stavbe — kožarice je koničasta streha do tal, z lesenim ogradjem in s smrekovim lubjem pokrita streha. V njej je bilo prostora za tri do štiri ležišča na slami in odprto ognjišče ter za klopi ob straneh. Prostor je bil namenjen za kuho in bivanje. Vse do 1936. leta je znano, da so tako še živeli ljudje v dolinah Vrat in Kota (skupini Rekar in Pavelček), ki pa niso ogledali, temveč so bili gozdarji.

Kožarica je imela eno stran ostrejša pomaknjeno naprej, kot nadstrešek nad vrati, za odlaganje orodja in lesenih posod za vodo (petrih!). Kopišča običajno niso stala ob vodi, ker sta tehnologija dela in transport zahtevala, da gozdno maso čim prej predelajo v lažje oglje. Zato so kuhali kope spomladi in jeseni, ko je več dežja. Zanimiva je izjava ogledarja Urbanka iz Radovne, ko pravi, da je obstojalo pravilo: oglje se kuha, ko gre listje gor ali pa dol.

Ta tip stavbe, meni neznanega obdelovalca — arhitekta, ki pa je danes razširjen od Zaplane, Karavank, Poljanske doline, Radovne in drugje, je arhitektonsko obdelan s sodobnimi materiali in spremenjeno funkcijo potreb domačega življenja človeka.

PRIPIS

K razvoju teh dolin, ki pa gospodarsko in arhitektonsko ni imel večjega vpliva v teh krajih v daljši preteklosti so prispevali tudi turizem, lov, planinstvo in alpinizem. Zagotovo so ovčarji prvi prehodili vrhove in poznali prehode v grebenih in ob razcvetu planinstva nudili svoje usluge in znanje »gospodi« za skromne denarje. Znan je primer, ko je praded kajžar — Šimenc iz Mojstrane, oral njivo za hišo. Prišli so ga iskat, da bo vodil skupino hribolazcev v Triglav, ko je rekel ženi: »Špela, gaspovde so pr' Šmerco, hitr' grem, ti pa do kraja zorje.«

Pritisk germanizatorstva, tudi v prelesti Triglava, je že pred in po prvi svetovni vojni zajelo Slovensko planinsko društvo in naše gore spet poslovenilo. V gospodarski krizi, v letih 1930, je prav SPD nudilo marsikateremu domačinu začasen kruh.

ZAKLJUČEK

Iz tega zapisa vidimo, da imajo tudi triglavske doline neko svojsko arhitekturo objektov. Zato čaka urbaniste in arhitekta hvalevredno delo. Osnovni prvobitnosti bi bilo potrebno prilagoditi današnje oblikovanje prostora in stavb s sodobnimi materiali in potrebami: planinske kočice, gozdarske in lovske objekte, še posebno pa individualne gradnje — vikendi.

Oglejte si Veliko Planino in pojdite po stopinjah Vlada Kopača — entuziasta, ki ima zasluge, da je ta planota tako enkratna, prvobitna, arhitektona in domača.

Po študijah bi kaj hitro lahko okarakterizirali stil in po zaznavi postavili objekte nevsiljeno v ta prostor.

Občinski organi in krajevne skupnosti so dolžni in poklicani ta prostor očuvati zanamcem, kolikor je še mogoče, neokrnjen, ker je tudi to kulturna zapuščina naših prednikov in odnos današnjice do nje. Premalo je samo začrtati in zakonsko opredeliti triglavski nacionalni park s conami. Zakon zahteva več, tudi ta zaključek naj bo del njega in POZIV POKLICANIM.

GOSPODARSTVO IN ARHITEKTURA

Nadrobnejši podatki iz pisanih virov: Zgodovinski časopis 1955/IX (Pavel Blaznik), Železar — Teh. priloga 1966/VIII (Božo Pibernik), Gorski vodniki 1961 (Evgen Lovšin), 400 let Triglava (Julius Kugy), Zgodovina slov. naroda I, II (Bogo Grafenauer), Bled v fevdalni dobi (Franc Gornik), 90 let železarne Jesenice (edicija), Železar — Zgodovinska priloga (Stane Tušar), P.V. 1973 Notranji Norik (Stanko Dominik), Kronika Dovje — Mojstrana (rokopis) (Miha Tilešov).

HERO

PESMI

1.
Polno obličje
otožne lune,
zdi se,
da kot barčica
plove po modrih valovih neba
in da jaz sem njeno jadro.
Polno obličje
otožne lune,
zdi se,
da kot metulj
leta po beloti cvetnih zvezd
in da jaz sem njegova perut.
Polno obličje
otožne lune,
zdi se, da kot drevo
se klanja v vetru oblakov
in da jaz sem veja tega drevesa.

Potiho,
— da ni bi prebudila lune in belih zvezd —
potiho
sem zaprla okno.
In daleč
je zapihal veter in
zdrnil oblake
in drevesa
iz njihovih sanj.

2.
Ocean bi moralo biti tvoje ime,
kajti tvoje oči so čudovite in globoke;
nikoli se ne bom mogla
poglobiti vanje.

Ptica bi moralo biti tvoje ime,
kajti v dejanjih si podoben ptici;
nikoli se ne bom mogla
kosati z njo.

Pomlad bi moralo biti tvoje ime,
kajti v tebi najdem polno rož,
trav in sonca.

3.
Strah me je
— prižgati luč.
Strah me je
— zapreti okno.
Strah me je
— odpreti vrata.

Rada imam
temo v sobi,
da lahko opazujem zvezde.
Rada imam
odprto okno,
da lahko čutim sapo vetra.
Rada imam
zaprta vrata,
da lahko občudujem samoto.

4.
Kako je,
če si žalosten?
Jočeš?

Ne.
Jočeš, kadar si razočaran.

Če si žalosten,
strmiš v nebo
in v tvojih očeh je tema
in na bledih ustnicah smeh.
Ali smeh je grenak
brez sonc in pomladnih juter.
In oči
so mrtve in blede
in mokre
kot nebo, ko dežuje,
kot drevesa
ko prihaja zima.

Otožen si
in rišeš
otožnega človeka,
ki piska
samotno pesem
na mrtvo piščal.

5.
Pa je umrl ptič
in sem mu hotela izkopati grob —
v atomskem veku.
Pa bil je sam beton,
nikjer krpice zemlje
za mali grob.
Pa sem ga položila
na beton in
iskala zanj cvetic.
Cvetic pa ni bilo,
niti češnjeve vejice —
tu ni bilo dreves;
le nekaj ožganega lubja je ležalo po
betonu.

Pa so prihiteli jekleni ptiči
in ptico zasuli z železom.
Meni so pritekale solze,
pa so padale na beton
in daleč nekje je vpil robot:
— Kaj je to?
— Raztopljeno železo?
— Ne!
— To so solze!
— Kaj so solze? so vprašali elektronski
možgani.

— Nevidni računalniki?
— Ne, to je del človeka!
Smeh je odmeval v jeklu.
Pogazili so me:
računalniki in
atomske vek.

6.
Sama sem
le
tišina je tukaj
in samota,
ki prede pajčevino
in jo deli
po sivih zidovih,
ki dajejo občutek
tesnobe,
in solza je tu,
ki je zdrknila
iz temnih oči
kot kapljica rose
na prašna, betonska tla
in se spremenila
v umazano kapljo civilizacije.
Tamkaj pa je Tvoja senca,
ki je odeta
v tišino
in se potaplja
v tesnobo,
in jaz
in tvoja senca
sua skrita
v temi,
ki se razteza
v betonski molh
atomskega veka.

CVETKO ZAGORSKI

KDO KIDA SNEG

»Veš, sinček, pred šestimi, sedmimi leti, takrat, ko si bil še prav majhen in ljubeč frkolinček in si imel še čisto gladka, rožnata ličeca (kadar nisi bil umazan kot dimnikar), takrat si gledal v svet z modrimi očmi še tako začudeno, radovedno... kot komaj rojen teliček. No, zdaj si seveda že čisto cel fant: za praznike nosiš že dolge hlače, dedek Mraz se te v podjetju nič več ne spomni (zato pa ste prinesli fantje za Silvestrovo v razred gramofon in plesali z dekletji), na leto strgaš tri pare čevljev — skrtaka, jaz, tvoj oče, sploh ne bi več vedel, da si bil kdaj tak droben, ljubeč fantek, ko se ne bi vsako leto ob tem času spomnil neznatnega dogodka, zgodnice, pravzaprav samo anekdote.

Bil je prav tak čas kot zdaj, sneg je kopnel na debelo, noč in dan je kapljalo in curljalo s streh in po cestah so žuboreli potočki snežnice, pomešane z mestnim prahom, blatom in smetmi. Ob pločnikih so ostajali zmeraj bolj umazani kupi snega, ki kaže ob koncu zime to naše mesto in le počasi kopne. Sneg skriva svoj beli obraz pod saje in prah, da si še za kak dan, teden podaljša življenje...

Takega nedebednega dne — z vsako pomladjo kaj čakamo, najbrž že od pamti-veka — sem se zagledal skozi okno, ošinil lužasto cesto, strehe, s katerih so polzele snežene plasti, sončno nebo, po katerem so tako veselo frfotali vrabci in golobje, pa rekel, ko da sem odkril kaj prav posebnega, o čemer se ljudem dozda še sanjalo ni:

»Jug jemlje sneg!«

Po teh treh tako pomembnih besedah nisem rekel nobene več. Gledal sem skozi okno kot stvarnik, ki mu ves svet potrjuje njegovo odkritje, in užival ob svojem globokem razumevanju vsega dogajanja in nehanja na tem našem planetku...

Ob meni si stal ti — ne še tak hrust, ne tako grozeč, da me boš še to leto, še ta mesec, mogoče že jutri prerasel, ampak še tako majhen, ljubeč, ko da sploh nisi zaresen človek, marveč le dobri palček izpod mahu. In nisi zinil besede — najbrž presunjen od očetovo velike, zrele modrosti.

Kaj je zmotilo to moje filozofsko pogreznjenost in me vrnilo v svet puhle vsakdanjosti, ne vem. Mogoče sem ti moral odpeti hlačke (pa prav brž!). Res ne vem. Skratka, od tistih treh velikih besed pa do naslednjega dogodljajčka, ki se ga spet spominjam, zeva praznina.

Namenila sva se na Rožnik po šibe za fračo, pa spotoma stegneš na cesti prstek — še zdaj ga vidim, tvoj drobn prstek (tako rad imam tako drobcene, bele, voljne prstke) in zapiskaš:

»Tovariš Jug! Tovariš Jug!«

Onkraj ceste se je sklanjal star mož in z lopato odmetaval zadnje sledi snega. Tako je bil zatopljen v svoje delo, da se še ozrl ni. »Ga poznaš?« vprašam fanta, ki mu tiči drobna peščica v moji dlani.

»Ne.«

»Kako pa veš, da se piše Jug?«

Saj si rekel, da jug jemlje sneg.

Debelo sem pogledal — česa vsega ne povemo očetje svojim sinovom, ne da bi vedeli — nazadnje pa sem se zasmel, zakrohotal, zacepetal, dvignil svojega ljubega fantka, ga vrgel visoko pod nebo in tisti hip se mi je posvetilo, da bo odkrival še vse večje resnice, kot sem jih jaz.

Kaj si je mislil ubogi pobič takrat, ne vem. Rekel ni nič. Mogoče me ni hotel užaliti. Ampak gledal me je tako začudeno, svetlo in široko s svojimi modrimi očmi!

PISMO DEDKU MRazu

Pika se je potuhnila v postelji, ko da spi. V resnici pa je tako dolgo bedela, dokler ni legel tudi oče. Ko je ugasnil luč in se v postelji obrnil, je Pika tiho vstala, šla po prstih k očetovi postelji in mu položila k zglavju pismo:

Dragi dedek Mraz!

Lepo Te prosim, da mi na Tvojega prazdnika dan prineseš 1 nalivno pero, 1 škatlo za servijete, pa ne papirnato ampak leseno, ker servijete zbiran in jih imam različnih že 96 in mi samo še štirje manjkajo do sto, pa 200 din, da si bom kupila še en zavojček servijet, da bom imela kaj zazamenjat ker pri nas dosti deklic zbira servijete pa še eno bol veliko punčko mi prinesli in škatlo zagospodarski pouk in sladkarij ne pozabi in še za spominjsko knigo te prosim.

Prav lep pozdrav od Toje

Pike

Komaj se je zjutraj zbudila, je zagledala pismo tudi ob svojem zglavju. Ozrla se je po sobi, češ: kaj le to pomeni? Ampak v sobi ni bilo nikogar več, vsi so že odšli po svojih opravkih: oče v službo, mama je pospravljala po kuhinji, starejša sestra je odšla v šolo, brat pa po mleko in kruh.

Pika je nestrpno razgrnila pismo in prebrala:

Dragi dedek Mraz!

Lepo Te prosim, da Pika ne bi več prinašala iz šole podpisov; da bi si vsak dan osnažila čevlje; da ne bi več izgubljala ključev; da ne bi več nosila domov vseh izgubljenih in sestranih mačk; pa da se ji pri pisanju ne bi več tako mudilo in ne bi izpuščala črk in ločil.

Prav lepo Te pozdravlja

Pikin oče

MUHA

SE JE POROČILA

Muha se je oblekla v eno izmed svojih najlepših oblek in se odpravi na potovanje po svetu. Potujoč po cesti se sreča s šakalom.

»Kam greš, muha, tako olepšana?« jo vpraša šakal.

»Kam, misliš, da grem?« reče muha. »Grem, da si poiščem ženina, hočem se omožiti.«

»Zakaj se ne bi poročila z menoj?« jo vpraša šakal.

»Morebiti,« reče muha. »Toda poprej mi moraš kaj zapeti, zakaj rada bi slišala, če mi ugaja tvoj glas.«

Šakal zapoje, toda šakalovo petje je muho rezalo v ušesa.

»Ne, šakal moj, ti tuliš ampak ne poješ. Ne morem se s tabo omožiti, reče muha in se odpravi dalje po poti.

Kmalu se sreča s psom.

»Kam greš, muha, tako olepšana?« vpraša pes.

»Kam grem?« de muha. »Iščem ženina, hočem se poročiti.«

»Tedad se oženi z menoj,« reče pes.

»Morebiti,« reče muha, »toda najprej mi moraš kaj zapeti, zakaj rada bi slišala, če mi ugaja tvoj glas.«

Pes zapoje, toda muha odmaže z glavo, ne ugaja ji njegovo petje.

»Ne, dragi pes, tvoje petje je lajanje, ne oženim te,« reče muha in gre dalje.

Tretji, ki ga sreča muha, je bil muren.

»Kam greš, muha, tako olepšana,« jo vpraša.

»Kam grem?« pripomni muha. »Iščem ženina, hočem se poročiti.«

»Tedad se omoži z menoj,« reče muren.

»Morebiti,« pritrdi muha, »toda najprej mi moraš kaj zapeti, rada bi slišala, če mi ugaja tvoj glas.«

Muren zapoje in muhi njegovo petje zelo ugaja.

»Da, muren moj, poješ zelo lepo, rada se poročim s teboj,« se razveseli muha. Tako je muren postal muhin mož.

Po veseli svatbi sta si napravila hišico iz lupin in listi so jima bili streha nad glavo. Ker nista imela kaj jesti, se muren odpravi po moko. Kmalu jo, prinese. Muha se pripravi, da bo zamesila pogačo in začne sejati moko, medtem pa postane bela od nog do glave.

»Muha moja,« se hihita muren, »vso glavo imaš belo, očisti se in otreši si moko. Muha si začne otrešati glavo, otreša se in otreša, naposled odleti in izgine.

Muren bulji v to mušjo predstavo in se začne krohotati. Krohota se toliko časa, dokler ne počne.

To je bila zadnja poroka med muho in murnom.

Po berberski pravljici
priredil Črt Sinkovec

ZAKAJ SOKOL KRADE PIŠČANCE

Nekoč si je sonce izposodilo od sokola sto tisoč zlatih cekinov. Kljub obljubi, da jih bo kmalu vrnilo, se za dolg ni zmenilo, zato se sokol napoti do sonca, da dolžnika opozori na nevrnjeni dolg.

»Jutri pridi, ko bom doma,« je reklo sonce. »Kot vidiš, v tem času sem na nebu in na poti okoli zemlje in ne morem se prav zdaj vrniti domov.«

»No, dobro,« reče sokol in naslednjega dne navsezgodaj vstane, pa je bilo zopet prepozno. Sonce je že bilo visoko na nebu. Tako se je dogajalo skozi vse leto. Nekega dne pa, ko se sonce vrača v svojo sončno domačijo, sokol sreča petelina. Prijazno ga pozdravi in mu reče:

»Cuj, sokol, zakaj vse dni hodiš k soncu?«

»I, zakaj vendar? Nekoč sem mu posodil sto tisoč zlatih cekinov, pa mi jih noče in noče vrniti,« odgovori sokol.

»Poslušaj, prijatelj, ti bom jaz pomagal,« pravi petelin. »Prespi eno noč z menoj, zjutraj pa te bom prebudil preden sonce izide iz svoje hiše. Prebudim se namreč vsak dan pred soncem.«

Tako je sokol prenočil pri petelinu, navsezgodaj zjutraj pa ga petelin prebudi:

»Ki-ki, ri-ki! Zbudi se sokol, sonce še vedno spi. Sokol vstane, se zahvali petelinu in hiti k soncu, ki je še vedno spalo. Sokol vstopi v njegov hišo, ga prebudi in reče:

»Dobro jutro, sonce, prišel sem po denar.«

»Dobro jutro,« odgovori sonce. »No, naposled si me le našel doma. Zdi pa se mi, da te je nekdo podkuril, da si se oglasil tako zgodaj. Povej mi, kdo je bil, sicer ne dobiš denarja.«

Sokol ni pomišljal, pa pač pa je mirno povedal, kako je prenočil pri petelinu in kako ga je le-ta prebudil.

»Imenitno,« vzklikne sonce. »Zato pa bo petelin plačal moj dolg s svojimi piščanci. Odslej so tvoji vsi njegovi piščanci.«

Kaj je hotel storiti sokol. Mislil si je: »Bolje nekaj, kakor nič,« in če le more ukrade kakšnega piščanca iz gnezda in dvorišč, saj so to njegovi zlati cekini.

**Po vzhodnoafriški pravljici
priredil Črt Šinkovec**

KDO JE NAJMOČNEJŠI

Nekoč, ko se je ravno kopal v reki, je slaven čarovnik opazil miško, ki se je ravno utapljala. Reši jo, odnese iz vode in začara v čudovito deklico. Bila je tako lepa, da ji je čarovnik želel izbrati najbolj čudovitega ženina.

»Poročim te s soncem,« reče deklici.

»Nikarte me poročiti s soncem,« zaprosi si deklica. »Sonce nima nog, pač pa ognjene roke. Vsak dan potuje okoli sveta, zvečer pa izgine. Sicer pa že ima dve ženi: svetlobo in senco.«

»Toda sonce je najbolj mogočno,« vzklikne čarovnik.

»Ne, nisem najmočnejši,« se oglasi sonce. »Oblak je močnejši od mene. Če se mu zahoče, me lahko zakrije.«

»Poroči se torej z oblakom,« reče čarovnik deklici.

»Ne, ne poročim se z oblakom. Temen je in poln vode. Nihče ne ljubi oblakov. Cesar se dotaknemo, ovlažijo. Oblak ima tudi blisk, strašnega sina.«

»Toda oblak je najmočnejši,« pripomni čarovnik.

»Ne, nisem najmočnejši,« se oglasi oblak. Veter je močnejši. Če ga je le volja, me odpihne z neba.«

»Poroči se torej z vetrom,« reče čarovnik deklici.

»Ne, ne poročim se z vetrom. Veter vedno hiti za kakšno rečjo, vznemirja ljudi, uničuje in raznaša, česar se dotakne.«

»Toda veter je najmočnejši,« vztraja čarovnik.

»Ne, nisem najmočnejši, Gora je močnejša, kadar se zaletim vanjo, se zmeraj razletim na drobne kosce.«

»Poroči se torej z goro!«

»Ne, ne bom se poročila z goro, saj jo je sama skala in grmičevje. Kaj naj počnem z goro,« ugovarja deklica.

»Toda gora je najmočnejša,« zatrjuje čarovnik.

»Ne, nisem najmočnejša,« se oglasi gora. »Mišek je močnejši. Lahko me izpodjeda, izglođa, prevrta, če hoče, me lahko razmaje.«

»Torej se boš omožila z bratom miškom,« vpraša čarovnik.

»Da,« odgovori deklica in se nasmehe mišku, ki je imel ostre in močne zobe ter rdeče oči.

Tedaj čarovnik zopet odčara deklico v miško in ona z vso naglico pohiti s svojim dragim miškom na zeleno polje.

**Po indijanski pravljici
priredil Črt Šinkovec**

Pavel Lužnik – Pri Ribčevih v Vrbi – rdeča kreda